

► EDITORIAL

Cristian Pîrvulescu

► ANUL ELECTORAL 2016

Sergiu Gherghina

Iulia Toma

Brîndușa Palade

Daniel Buti

Alexandru Radu

Claudia Gilia

► Anthony Murphy

RECENZIE

Adrian Pop

VARIA

Ovidiu Vaida

Nicolae Drăgușin

Vittorio Amato

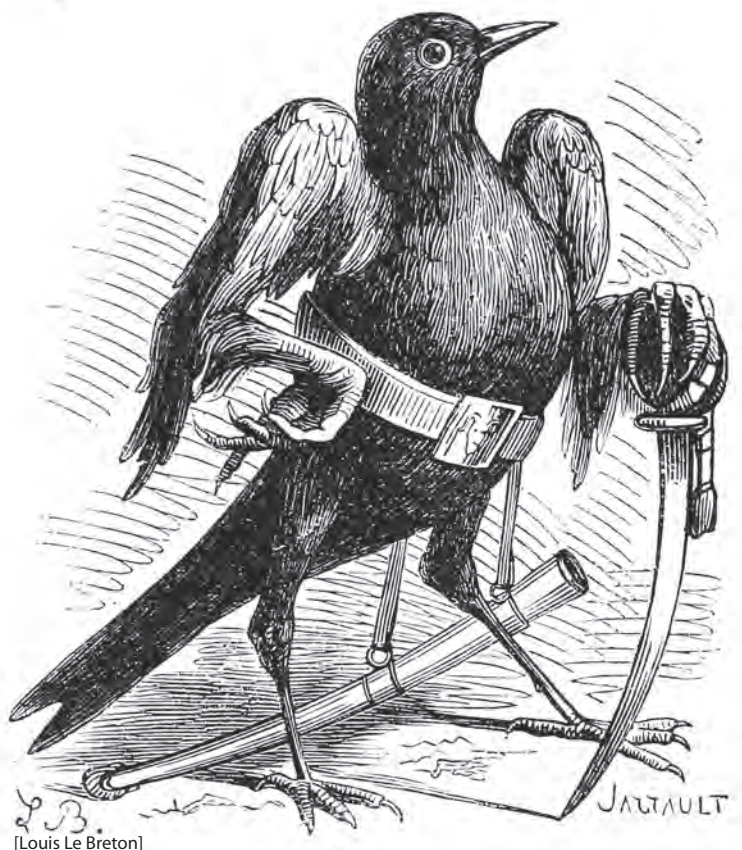
Giovanna Galeota Lanzau

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

EDITATĂ DE FACULTATEA DE ȘTIINȚE POLITICE, SNSPA

APARIȚIE TRIMESTRIALĂ

VOLUM XXIV
NUMĂRUL
3-4 (189-190)
IUL.-DEC. 2016

Anul electoral 2016

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmatelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revista *Sfera Politicii* a fost editată din anul 1992 de

Fundația Societatea Civilă,

din anul 2013 de

Fundația Orient Expres,

iar din anul 2016 este editată de

**Facultatea de Științe Politice,
SNSPA.**

INDEXĂRI INTERNAȚIONALE:

- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- DOAJ - Directory of Open Access Journals
- International Political Science Abstract / Association internationale de science politique (IPSA/AISP)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

EBSCO
PUBLISHING

ProQuest

 SCIO
SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

Sfera Politicii respectă Ordinul nr. 4691 din 26 iulie 2011 al Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului privind aprobarea standardelor minime necesare și obligatorii pentru conferirea titlurilor didactice din învățământul superior, a gradelor profesionale de cercetare-dezvoltare.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu

Consilier Principal al Președintelui Societății Române de Radiodifuziune, București, România

Daniel Chirot

University of Washington, Seattle, Washington, USA

Dennis John Deletant

Professor, University College, London, United Kingdom

Alexandru Florian

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București
Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”

Anneli Ute Gabanyi

Cercetător asociat al Institutului German pentru Probleme Internaționale și de Securitate (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlin, Germania

Gail Kligman

Professor, University of California, Berkeley, USA

Steven Sampson

Professor, Lund University, Lund, Sweden

Gisèle Sapiro

Directrice de recherche au CNRS, Directrice du Centre européen de sociologie et de science politique (CESSP), Université Paris-Panthéon-Sorbonne/CNRS/EHESS

Michael Shafir

Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Lavinia Stan

Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Canada

G. M. Tamas

Budapest, Hungary

Katherine Verdery

Professor, City University of New York Graduate Center, USA

DIRECTOR FONDATOR

Stelian Tănase

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București

DIRECTOR

Cristian Pîrvulescu

Dekan, Facultatea de Științe Politice, SNSPA

REDACTOR ȘEF

Alexandru Radu

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Daniel Buti

Lector universitar, Departamentul de Relații internaționale, SNSPA

REDACȚIE

Alexandru Climescu

Nicolae Drăgușin

Aurora Martin

Ioana Paverman

Camelia Runceanu

Cecilia Tohăneanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

Sfera Politicii

VOLUMUL XXIV, NUMĂRUL 3-4 (189-190), iulie-decembrie 2016

Editorial

- Cristian Pîrvulescu
Alegeri fără prezență și proteste fără limită 3

Anul electoral 2016

- Sergiu Gherghina și Iulia Toma
Lipsa de informație și procedurile dificile. Înregistrarea redusă pentru votul prin corespondență în România 8
- Brîndușa Palade
Paradoxul votului popular american din 2016. Eșecul noii „democrații epistocratice”? 23
- Daniel Buti și Alexandru Radu
Alegeri parlamentare 2016. România, între schimbare politică și restaurație sistemică 30
- Claudia Gilia
Reflectarea principiului egalității de șanse în alegerile din anul 2016 41
- Anthony Murphy
To Brexit or not to Brexit? A Preliminary Analysis 53

Recenzie

- Meandrele modernității*
(Adrian Pop) 63
Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*

Varia

- Ovidiu Vaida
Europeni în curs de dezvoltare. Trei runde de alegeri europarlamentare în România 67
- Nicolae Drăgușin
Dezbaterea despre comunism: între precizia terminologică și joaca cu conceptele. Răspuns d-lui Doru Pop 81
- Vittorio Amato și Giovanna Galeota Lanzau
The Mediterranean as a Hub of Maritime Trade and the Role of the New Suez Canal 86

Index de autori 103

Summary 105

Alegeri fără prezență și proteste fără limită

■ CRISTIAN PÎRVULESCU

[National School of Political and Administrative Studies Bucharest]

Abstract

The article represents an analysis of the Romanian political and social space. It captures a series of phenomena that have formed a background for the 2016 parliamentary elections and marked the post-election evolutions as well. It is the development of a culture of protest, a manifestation of active civic indignation, which has demonstrated its political effectiveness and managed to put the old parties into a confusion. The article also draws attention to the insinuation of illiberal ideas into Romanian political life.

Keywords

protest participation; illiberalism;
civic indignation

• Mișcările de protest care
• au încununat prima
• lună de la instalarea
• guvernului Grindeanu nu pot fi
• explicate doar prin prisma reductivistă
• a luptei anticorupție sau, și mai
• simplist, ca o reacție de contestare a
• victoriei social-democraților la alegerile
• legislative din 11 decembrie 2016: ele
• sunt manifestarea unei noi forme de
• participare politică, facilitată de noile
• media, *participarea protestară eficientă*.
• Participarea electorală, formală,
• condiționată și lipsită de vigoare în
• ce privește la alegerile parlamentare,
• așa cum o știm deja încă din 2004
• este completată de o altă formă
• de participare politică, protestară
• și eficientă, tot așa cum democrația
• reprezentativă este complementară
• unei *democrații directe conectate*.
• Oricum, privind retrospectiv ultimii cinci
• ani, ceea ce a caracterizat mișcările de
• protest românești de după 2012 a fost
• *eficacitatea politică* a acestora. Deja,
• criza politică și demisia guvernului Ponta
• provocate de manifestațiile de protest
• care au urmat incendiului tragic de la
• Clubul Colectiv din 30 octombrie 2015
• atrăgeau atenția și dincolo de granițele
• României asupra eficienței politice
• imediate a mobilizării „indignaților”
• români. Se preciza astfel un pattern
• al mișcării de protest românești, acela
• al *impactului indignării civice active*
• asupra schimbărilor politice imediate.

Dar, fără apariția și dezvoltarea unei culturi a protestului o astfel de mișcare nu ar fi fost posibilă.

Cultura protestului pare oarecum nefirească într-o țară de tradiție religioasă-ortodoxă¹ a avut nevoie de un cadru favorizant de dezvoltare. Acesta a fost creat încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea de emergența unui liberalism care dintru început s-a dorit și manifestat pro-european. Viziunea ortodoxei, peremptorie, emanată dinspre biserica ortodoxă (care a jucat și joacă din nou de mai bine de două decenii rolul oficios de biserică de stat) se impune nu doar religios, ci și cultural și politic. Iar indignarea civică, care traduce în practică cultura protestului, exprimă un ser de atitudini politice mai degrabă contrare tradiției ortodoxe. Această viziune, care denotă orientarea către valori de tip liberal a unei părți dinamice a societății românești își găsește rapid forma de exprimare în protestul stradal. Și chiar dacă Biserica Ortodoxă s-a manifestat în favoarea cererilor manifestanților din februarie 2017, aceasta se repliașe deja de mult, ca și cea mai mare parte a clasei politice, în spatele unui iliberalism² discret – diferit în formă, dar nu și în esență, de cel promovat în Ungaria de Viktor Orban sau în Rusia de Vladimir Putin.

Ciclicitatea protestelor din secolul al XIX-lea îi provoca la Ion Luca Caragiale o ironie acidă³ care trăda interesul politic al conservatorilor români de a anula sau încetini toată această efervescență socială și politică. Dacă conservatorii au dispărut odată cu votul universal după primul război mondial, în schimb ideile lor au rămas și constatăm astăzi că au tras un profit imens de pe urma talentului literar al marelui dramaturg. Păstrând proporțiile, cam cu același tip de ironie încercă și politicienii sau comentatorii politici de astăzi, care vorbesc cu condescendență despre „tinerii frumoși și liberi”, cu scopul de a ridiculiza mișcarea de protest a clasei de mijloc urbane. Dar așa cum mișcările de protest istorice se nutreau din neîmplinirea obiectivelor politice și sociale ale revoluției române de la 1848 (sincronă și influențată de cea franceză din 1848), tot astfel „indignarea” actuală se raportează la revoluția de la 1989 ca la un moment fondator al noului regim, ca la un reper, dar totodată ca la un simbol al schimbării. Descalificarea revoluției din 1989 este, și din acest motiv, o prioritate împărtășită de toți cei ce se regăsesc în iliberalismul ambiantal.

Majoritatea politicienii români, obișnuiți să manevreze masele electorale și profitând de cronicul absentism electoral românesc, par să considere mișcările de protest ca fenomene politice conjuncturale. Ba unii, puțin dispuși să analizeze lucid situația politică a țării, se lansează în difuzarea teoriei conspirației străine, occidentale, în general dar mai ales americane. Și cum ceea ce s-a numit „mișcarea de la Colectiv” și care a consacrat internațional „indignarea” bucureșteană a dovedit eficiența politică a protestului ca mijloc de presiune, *delegitimarea protestului* a devenit un obiectiv politic în sine. După alegerile din decembrie 2016 se părea, la o lectură superficială a rezultatelor, că operațiunea a reușit. Majoritatea

1 Etimologic, dar și filosofic, ortodoxia – *orthós* (drept) și *doxa* (opinie) – se referă la supremația absolută a dogmei.

2 În articolul în care lansa conceptul acum două decenii (*Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6 – Nov. – Dec., 1997), Fareed Zakaria definea democrația iliberală ca fiind „ o democrație fără liberalism constituțional care produce regimuri centralizate, eroziunea libertății, competiție etnică, conflict și război.” Într-un articol din Washington Post din 29 decembrie 2016 Zakaria revenea „Acum, după două decenii constatăm că democrația iliberală progresează. În multe locuri în care voturile erau numărate statul de drept respectul minorităților, libertatea presei și alte asemenea tradiții încep să fie ignorate sau supuse abuzurilor. Astăzi mi-e teamă ca asistăm la progresul democrației iliberale chiar în Statele Unite.”

3 În piesa de teatru *Conu Leonida față cu reacțiunea* caricaturiza fricile micii burghezii bucureștene pentru a compromite agenții schimbării liberale, iar în nuvela *Cum poate cineva deveni revoluționar* și om politic ..? satiriza participarea micilor meseriași la mișcările de protest pentru a pune sub semnul întrebării integritatea lor intelectuală și morală.

parlamentară era categorică (PSD obținuse 47% din mandatele și cu aliații săi a reușit, fără probleme, să obțină 52% de mandate pentru formarea guvernului, pe când adversarii săi de la Partidul Național Liberal (PNL) nu au depășit 20%) și în fața acestei situații protestul civic ar fi trebuit să nu dispară din pasaj. Cu atât mai mare a fost surpriza politicienilor majorității parlamentare în fața mișcării de protest din februarie 2017 cu cât nimic, în logica tradiționalei politici românești, nu ar fi trebuit să suscite o astfel de mobilizare. Însă totul începea mai devreme cu cinci ani, cu mișcările de protest de mai mică amploare (maxim 10.000 de participanți) din ianuarie-februarie 2012, continuate de marile manifestații ecologiste din septembrie 2013 și manifestațiile „electorale”⁴ de la cele două tururi de scrutin ale alegerilor prezidențiale din noiembrie 2014. În ianuarie 2012 și noiembrie 2015 mișcările „indignaților” români au provocat căderea a două guverne, guvernul Boc (2012) și guvernul Ponta (2015), în vreme ce în septembrie 2013 au reușit să împiedice adoptarea legislației anti-ecologiste privind exploatarea minieră de la Roșia Montană, iar în noiembrie 2014 au contribuit la realizarea alternanței prezidențiale și a instalării unei prime coabitări, „de catifea” între Klaus Iohannis, nou ales președinte al României și Victor Ponta primul-ministru în funcție învins categoric în alegeri.

Înfrângerea lui Victor Ponta, dat învingător de sondajele de opinie până în ultimul moment, dovedește cât de șubredă este de fapt majoritatea PSD. Și, apropos de sondaje de opinie, poate merită să ne amintim de conferința mereu actuală a lui Pierre Bourdieu, *L'opinion publique n'existe pas*⁵, în care acesta explica – aproape evocându-l pe Platon cu teoria sa a adevărului (*épistémè*) care se opune opiniei (*doxa*) – că a cere opinia publicului despre subiecte asupra cărora acesta nu a reflectat și pe care nu le cunoaște nu contribuie în niciun fel la cunoaștere. Sondajele de opinie, ca și bursa, nu reflectă o „realitate”, ci o stare de spirit aflată într-o continuă evoluție. Democrația reprezentativă pare mai degrabă o reflecție politică a ordinii economice și culturale capitaliste decât o formă de stimulare a unei participări active cetățenești. Ori, așa cum capitalismul competitiv și piața liberă și-au găsit în alegerile complete corolarul lor politic, tot astfel bursa ca reflecție a unei stări de spirit privind economia își găsește corolarul în sondajele de opinie.

După aparenta epuizare a elanului „mișcării de la Colectiv”, odată cu demisia, ca un fel de sacrificiu ritual pentru potolirea opiniei publice, a lui Victor Ponta, se părea că vechea politică poate să revină. Dar manifestații nu urmăriseră să provoace demisia cuiva ci să dovedească că pot controla jocul politic și că-și pot oricând manifesta puterea. O putere, așa cum o numea Vaclav Havel, a celor „fără de putere”.

Ceea ce a intrat în istorie sub denumirea de „mișcarea de la Colectiv” a reușit să pună partidele-sistem în derută. Alegerile din decembrie 2016 au dovedit că PNL, aflat oricum în derută ideologică după încercarea nereușită de a fuziona liberalismul PNL cu conservatorismul oportunist al PDL, a simțit primul consecințele primind doar 20% din voturi față de un potențial de 30-35%. Precum în Franța la alegerile prezidențiale și parlamentare din 2017 sau în Spania la alegerile legislative în 2015-2016 și în România și-a făcut apariția pe scena politică un partid care se revendică de la „indignare”: *Uniunea Salvați România* (USR). Acest partid, care seamănă mai mult cu *Ciudadanos*⁶ spaniol decât un *Podemos* sau o *La France insoumise* nu pare să reușească să catalizeze spiritul „indignării”. Asta nu l-a împiedicat să

4 Protestele romanilor din diaspora de la birourile de vot din străinătate, insuficiente față de numărul mare de votanți și marea mobilizare pentru un vot de protest de pe rețele sociale.

5 Conferință ținută de Bourdieu la *Noroit* (Arras) în ianuarie 1972 și publicată în *Les Temps modernes*, n°318, janvier 1973 (pp. 1292-1309).

6 Partid care se revendică de la manifestațiile de protest ale indignaților din 2011 și care se deosebesc de *Podemos* prin mesajul său centrist.

pună partidul președintelui Iohannis în dificultate la alegerile parlamentare. Dacă la alegerile locale din iunie 2016 PNL primise 32% din voturi, la cele legislative din decembrie a primit cu 12% mai puțin. Dar nu doar USR a contat. Căci, încetul cu încetul, un set de idei iliberale își făcuseră deja loc în viața politică românească, iar PNL, chiar dacă a cochetat cu ele, nu părea să aibă și acordul președintelui Iohannis. De la nominalizarea unui naționalist radical cu simpatii legionare precum Marian Munteanu pentru Primăria Bucureștiului (nominalizare retrasă doar în urma protestelor virulente ale unor organizații ale societății civile prodemocratice) la încheierea acordului cu Coaliția pentru familie în vederea sprijinirii demersurilor acesteia pentru modificarea Constituției într-o direcție contrară drepturilor omului, PNL a părut din ce în ce mai mult tentat de iliberalism.

România și influența iliberalismului ambiantal

Nu este deloc întâmplător că în februarie 2017 un sentiment democratic, pe care politicienii l-au ignorat, a cuprins partea activă a opiniei publice. Politicienii, depășiți de evenimente, s-au confruntat cu o contestare a puterii ca putere. În aceste condiții, riscurile instabilității politice cresc. Și vor fi cu atât mai mari cu cât, sub imperiul „urgenței” – atât în literă cât și în spirit – reguli, scrise și nescrise, ale statului de drept au fost încălcate.

Dar acesta s-a întâmplat pentru că au fost create condițiile unei evoluții iliberale de tipul celei din Ungaria lui Viktor Orban. În plin an electoral 2016, o campanie furibundă de instigare a unei părți a societății împotriva organizațiilor neguvernamentale care militează pentru apărarea drepturilor omului, a democrației, a mediului, dar și a mișcărilor de protest ale „indignaților” români, a fost declanșată. Așa numita mișcare anti-Soros, chiar dacă nu este nouă în România, este perfect sincronizată cu campanii asemănătoare desfășurate mai întâi de regimul autoritar al lui Vladimir Putin și apoi extinse în întreaga regiune. Deja prezentă în anii '90 ai secolului trecut, campania anti-Soros nu mai pare inspirată de mitologia antidemocratică a național-comunismului nostalgic al facțiunii național-comuniste a fostului regim totalitar ci de iliberalismul din regiune. Simultan acestor campanii, o mișcare „pentru familia tradițională” s-a extins dinspre Rusia putinistă, spre zona statelor antiliberale (Ungaria, Polonia, Croația, Slovacia, Cehia), dar și spre România. Iar cele două campanii s-au contopit în plin an electoral creând condițiile unei evoluții spre iliberalism. Dacă România, ca și Bulgaria, de altfel, nu a făcut drumul spre iliberalism manifest al Ungariei sau Poloniei, s-a întâmplat doar datorită „mecanismului de verificare și control” prin care Comisia europeană monitorizează, cu eficiență, încă de la aderare, funcționarea statului de drept din cele două țări.

După modelul putinist al atacului direct împotriva libertății de exprimare, pus în aplicare prin legea cu privire la „agenți străini”, și în România ong-urile critice au fost supuse atacului. Între partide parlamentare PSD s-a situat în primul rând al campaniei îndreptate împotriva organizațiilor societății civile prodemocratice, membri marcanți ai săi, precum Liviu Dragnea, președintele partidului sau fostul prim-ministru Victor Ponta, susținând public campania împotriva „oamenilor lui Soros” Când, în plină campanie electorală, în toamna anului 2016, partidele nu au obiectat nimic, ci au întreținut confuzia în jurul valorilor liberale, deja democrația liberală fusese pusă între paranteze.

La această stare de spirit s-a adăugat și naționalismul radicalizat, stimulat și de o intervenția „sinceră” a lui Viktor Orban în campania electorală din România. Acesta urmărirea să pună în defensivă sau chiar să reducă la maximum ceea ce Budapesta consideră a fi un pericol pentru regiune, liberalismul românesc. Și, odată cu venirea majorității PSD-ALDE acest scop pare să fi fost atins. Când a declarat, cu doar câteva zile înaintea scrutinului din 11 decembrie 2016, că pe 1 decembrie

maghiarii nu au nimic de sărbătorit⁷ Viktor Orban urmărea să provoace naționaliștii și să inhibe liberalii. Și cum deja la sfârșitul lunii noiembrie 2016 ministerul de externe maghiar interzisese, pentru prima dată după 1990, reprezentanților din misiunile diplomatice ale Ungariei din străinătate să participe la festivitățile organizate de reprezentanțele României cu ocazia zilei naționale, subiectul ajunsese, încă înaintea declarației lui Orban la un public larg. Această atitudine a generat o previzibilă reacție naționalistă și o critică furibundă la adresa guvernului tehnocrat susținut de președintele Iohannis, acuzat ca ar fi lipsit de vigoare față de „dușmanii patriei”, ceea ce a făcut ca Transilvania, regiune care vota tradițional cu PNL și căruia președintele Iohannis i-a datorat cea mai mare proporție de voturi în noiembrie 2014, să voteze pentru masiv cu PSD.

Încă înainte de alegerile din decembrie 2016, dar după aceea cu și mai multă forță – o altă tema iliberală s-a impus, cea a semnificației politice a votului. Deși cu cele 3.200.000 de voturi obținute de alegerile din 11 decembrie 2016 PSD se afla sub scorul obținut de Victor Ponta la primul tur al alegerilor prezidențiale din noiembrie 2014 (3.800.000 de voturi), acesta își afirma încă din primul moment dreptul de a guverna integral asupra României. PSD considera că doar scorul obținut în alegeri – și acesta luând în considerare doar procente, nu cifrele absolute – era suficient pentru a se revendica drept reprezentantul legitim și unic al „poporului”. În acest sens, discursul de victorie al președintelui PSD, Liviu Dragnea, s-a dorit amenințător. Și nu doar la adresa președintelui Iohannis, care a fost aproape deschis amenințat cu suspendarea dacă nu va coopera, dar și a celor care ar avea o altă viziune. În același timp acest discurs nu a conținut nici o referire la UE, stat de drept sau drepturile omului, în schimb a fost enunțată o stranie asigurare dată, condiționat economic, „aliaților”.

Dacă iliberalismul este deja prezent în această abordare – în viziunea iliberală „clasică” a lui Viktor Orban suveranitatea votului popular stă înaintea „liberalelor” drepturi ale omului – conflictul legitimităților, astfel promovat, anticipa deja o coabitare conflictuală și, implicit, o perioadă de instabilitate politică. Logica cifrelor era clară: cele 6.200.000 de voturi, cât a obținut Klaus Iohannis la turul al doilea al alegerilor prezidențiale, sunt mai mult decât cele 3.200.000 (cât a obținut PSD) sau 3.600.000 (cât totalizează voturile obținute de majoritatea parlamentară formată cu Alianța Liberalilor și Democraților ALDE). De altfel, majoritatea parlamentară deține 51,67% din mandate la Senat și 51,09% la Camera Deputaților. Votul nu este însă decât un instrument în atingerea unor principii sau valori. Prin vot se poate susține atât democrația, cât și contrariul ei.

7 Aflat într-o vizită la Satu Mare, în nordul României, Orban a declarat, după agenția de presă Agerpres „în 1 decembrie maghiarii nu au ce celebra; este o atitudine onestă și față de romani; măcar nu îi mințim”.

Lipsa de informație și procedurile dificile

Înregistrarea redusă pentru votul prin corespondență în România

■ SERGIU GHERGHINA

[University of Glasgow]

■ IULIA TOMA

[Goethe University Frankfurt]

Abstract

For the first time in post-Communist Romania, the national legislative elections organized in December 2016 allow the citizens living abroad to cast their vote by regular mail. To use postal voting the voters had to register between May and September 2016 and numbers reveal that very few voters registered. This article analyzes the sources of information used by those who registered and the causes of those who did not register. We use data from a survey conducted between 18 September (a few days after registration was closed) and 4 October 2016 with 403 respondents. The results are not generalizable to the entire diaspora (since the sampling is not representative probabilistic) but they are informative and relevant to the understanding of the process. They show that the main sources of information for those who registered were online (Facebook and the website of the Ministry of Foreign Affairs), newspapers, and friends and acquaintances. At the same time, the absence of information about registration and the difficulty of procedures were the main reasons against the registration.

Keywords

postal voting; registration; information; procedures; Romania

Introducere¹

Alegerile prezidențiale din 2014 au avut în centrul lor, în special între cele două tururi de scrutin, dificultățile pe care românii din diasporă le-au întâmpinat în momentul în care au dorit să voteze. Procedurile dificile și numărul insuficient de secții de votare au făcut ca perioada de așteptare a cetățenilor să ajungă până la câteva ore, iar unele persoane nu au reușit să voteze deși așteptaseră timp îndelungat. Imagini cu șirurile de sute de metri sau chiar câțiva kilometri formate în fața secțiilor de votare din marile orașe europene au fost larg răspândite în mediul online și în presa românească și internațională în acele zile. Organizarea precară a acelor alegeri, mesajele de mobilizare transmise de românii din străinătate și solidaritatea alegătorilor din țară față de situația existentă au fost factori determinanți în câștigarea alegerilor de către Klaus Iohannis². Acesta din urmă declara, odată cu problemele de

1 Autorii doresc să mulțumească lui Mihail Chiru pentru sugestiile și recomandările pe o versiune preliminară a acestui articol și Clarei Volintiru pentru ajutorul oferit în procesul de colectare a datelor.

2 Sergiu Gherghina, "The Romanian Presidential Election, November 2014." *Electoral Studies* 38 (2015): 109-14.

la primul tur de scrutin din 2014, că introducerea votului prin corespondență pentru a facilita procesul de vot pentru românii din străinătate va fi implementată în timpul mandatului său. O astfel de promisiune avea loc atât în contextul general al încălcării dreptului la vot, cât și în cel particular al unei susțineri masive de care a beneficiat în diasporă în cel de-al doilea tur de scrutin (aproximativ 90% dintre voturile exprimate). Importanța votului prin corespondență pentru diaspora a fost reiterată de președintele Iohannis în perioada care a trecut de la acele alegeri, iar în octombrie 2015 propunerea legislativă a fost inițiată³ de un număr de deputați și senatori aparținând, în ordine alfabetică, Partidului Conservator (PC), Partidului Național Liberal (PNL), Partidului Social Democrat (PSD), Uniunii Democratice Maghiare din România (UDMR) și minorităților naționale. Legea a fost adoptată în noiembrie 2015 în cele două Camere ale Parlamentului, fiind promulgată în aceeași lună și devenind Legea 288 / 2015.

Articolul 4 al acestei legi prevede ca pentru exercitarea votului prin corespondență cetățenii români trebuie să se înscrie în Registrul electoral cu această opțiune, pentru înscriere fiind necesare o cerere scrisă, o copie după actul de identitate și o copie după documentul care dovedește dreptul de ședere emisă de autoritățile din țara de rezidență. Aceste documente puteau fi depuse personal la misiunile diplomatice / oficiul consular din țara de domiciliu sau trimise prin poștă. Înregistrarea pentru votul prin corespondență a fost posibilă în diasporă în perioada 1 aprilie – 14 septembrie 2016 și s-au înregistrat 6.937 de persoane⁴. Comunicatul Autorității Electorale Permanente (AEP) din 21 septembrie 2016 menționa că 609.962 alegători (dintr-un total de aproape 19 milioane de cetățeni români cu drept de vot) au domiciliul sau reședința în afara țării. Însă aceste date reflectă doar evidența persoanelor care au pe pașaport mențiunea „domiciliu în străinătate”, ele fiind importate de către AEP de la Direcția Generală de Pașapoarte din cadrul Ministerului Afacerilor Interne⁵. Numărul românilor din străinătate este mult mai mare și rămâne necunoscut, estimările existente indicând mai mult de patru milioane în țările europene, destinațiile preferate fiind Italia, Spania, Franța, Germania și Marea Britanie⁶. În acest context, numărul celor înregistrați este foarte mic relativ la numărul migranților români în pofida unei campanii lansate de Ministerul Afacerilor Externe (MAE) în colaborare cu AEP la finalul anului 2015 pentru promovarea posibilității votului prin corespondență.⁷

Acest articol își propune investigarea surselor de informații pentru cei care s-au înregistrat pentru acest tip de vot, precum și identificarea cauzelor pentru care

3 Propunerea legislativă a fost precedată de amânări repetate și dezbateri îndelungate (de câteva luni) din comisia parlamentară pentru reformă electorală pe această temă.

4 Comunicat de presă AEP „privind numărul cetățenilor români cu domiciliul sau reședința în străinătate înscrși în Registrul electoral” (2016) www.roaep.ro/prezentare/comunicat-de-presa/comunicat-de-presa-283/, accesat la 5 octombrie 2016.

5 Cătălin Alexandru, „Ana Maria Pătru, despre cei 600.000 de înscrși în Registrul Electoral: AEP a importat date de la MAI”, *Agerpres*, 21 septembrie 2016, <http://www.agerpres.ro/politica/2016/09/21/ana-maria-patru-despre-cei-600-000-de-inscrisi-in-registrul-electoral-aep-a-importat-date-de-la-mai-18-23-12>, accesat la 5 octombrie 2016.

6 István Horváth, „The Culture of Migration of Rural Romanian Youth.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (2008): 771–86; Remus Anghel, *Romanians in Western Europe: Migration, Status Dilemmas, and Transnational Connections* (Lanham: Lexington Books, 2013); Silvia Marcu, „From the Marginal Immigrant to the Mobile Citizen: Reconstruction of Identity of Romanian Migrants in Spain.” *Population, Space and Place* 21 (2015): 506–17; Sergiu Gherghina, „Making Voices Count: The Political Participation of Romanian Immigrants in Western Europe.” *East European Politics* 32 (2016): 258–76.

7 Toate informațiile referitoare la procedura de vot prin corespondență, inclusiv campania de informare și documentele necesare pentru înregistrare, sunt disponibile pe site-ul MAE, la adresa www.mae.ro/parlamentare-2016, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.

mulți cetățeni români din străinătate nu au făcut acest lucru. În acest sens, utilizăm datele unui sondaj online efectuat în perioada 18 septembrie – 4 octombrie 2016 la care au răspuns 403 persoane. Dată fiind lipsa datelor referitoare la migranții români este imposibilă realizarea unui eșantion reprezentativ probabilistic. Rezultatele prezentate în cadrul acestui text nu sunt generalizabile la nivelul întregii diaspore, însă sunt informative și importante pentru înțelegerea cauzelor care au dus la (ne)înregistrarea pentru votul prin corespondență. Ele indică faptul că alegătorii români din străinătate care s-au înregistrat pentru votul prin corespondență au avut concomitent mai multe surse de informare în care rolul principal a fost jucat pentru jumătate de mediul online (Facebook sau site-ul MAE, cu o pondere mai mare pentru rețeaua de socializare), iar pentru o treime de ziare, prieteni și cunoștințe. În același timp, vizibilitatea scăzută a campaniei de informare referitoare la existența votului prin corespondență (mulți dintre respondenții la sondaj nu știau despre posibilitate) și dificultatea procedurii au fost principalele motive care au împiedicat înregistrarea.

Prima secțiune este dedicată unei priviri de ansamblu asupra votului prin corespondență în care sunt prezentate avantajele și dezavantajele utilizării acestuia observate în urma folosirii sale în alte țări. Cea de-a doua secțiune oferă câteva detalii despre design-ul de cercetare cu accent pe chestionarul utilizat, modalitatea de colectare a răspunsurilor și măsurarea variabilelor. Cea de-a treia secțiune include rezultatele analizei la nivel individual cu distribuții de frecvență, analiză a cauzelor pentru înregistrare și lipsa acesteia, precum și unele corelații și regresii cu variabile precum durata șederii, prezența anterioară la vot sau variabile socio-demografice. Concluziile rezumă principalele rezultate și discută unele direcții de utilizare a observațiilor generale din cadrul acestui studiu.

Utilizarea votului prin corespondență

Una dintre cele patru metode principale de exprimare a preferinței în alegeri – alături de votul în persoană, cel electronic și cel prin împuternicire (*proxy*) – este votul prin corespondență. Acesta este folosit pe scară largă, pentru toți cetățenii, în câteva țări precum Australia, Elveția, Franța, Germania, Polonia, Portugalia, Marea Britanie, Noua Zeelandă sau Statele Unite (doar în unele state). În acestea votul prin corespondență este posibil pentru unul sau mai multe tipuri de alegeri: locale, naționale (legislative și/sau prezidențiale), europene. În țări precum Canada, India, Irlanda, Israel, Norvegia, Olanda sau Thailanda votul prin corespondență este disponibil doar pentru anumite segmente ale populației: studenți ce locuiesc departe de casă, persoanele aflate în închisoare, cei din serviciul militar, persoane cu dizabilități sau spitalizate, cetățenii care locuiesc sau lucrează în afara țării în ziua alegerilor. Începând cu alegerile legislative naționale din decembrie 2016, România se alătură acestui grup de țări care permit votul prin corespondență pentru un anumit segment al populației, și anume pentru cei care locuiesc în afara granițelor țării. O astfel de inițiativă este congruentă cu situația din țări precum Canada, Norvegia sau Elveția în care votul prin corespondență este singura metodă de vot pentru cei care locuiesc în afara țării⁸.

În general, votul prin corespondență are drept scop principal creșterea prezenței la vot, reducerea costurilor și oferirea posibilității de vot celor care din

8 Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), „Voting from Abroad: The International IDEA Handbook.” (2007), www.idea.int/publications/voting_from_abroad/index.cfm, accesat la 12 octombrie 2016; Mihail Chiru, Marina Popescu, Raluca Toma, „Reforma legislației electorale” (Raport Median Research Center, 2015).

diferite motive nu pot merge în persoană. Pentru a se bucura de succes, este necesar ca acest tip de vot să îndeplinească anumite condiții precum: o bază de date exactă a alegătorilor, un sistem poștal eficient, un sistem avansat de tipărire a formularelor de vot și a celor de informare, o campanie de promovare, surse online ce prezintă informația actualizată la intervale regulate de timp, posibilitatea cetățenilor de a pune întrebări telefonic și online⁹.

Această modalitate de vot are numeroase avantaje față de votul în persoană și le prezentăm succint în rândurile următoare.¹⁰ În statele în care votul nu este obligatoriu, s-a înregistrat o creștere a prezenței la vot a cetățenilor prin introducerea opțiunii prin corespondență. Această creștere este determinată în principal de faptul că cetățenii nu mai sunt nevoiți să meargă direct la secțiile de votare și pot vota de acasă¹¹. Alegătorii primesc instrucțiuni clare ale procesului, iar întreaga procedură este gratuită. Creșterea a fost înregistrată preponderent în alegerile care aveau stimuli scăzuți precum cele locale sau primare (din interiorul partidelor pentru stabilirea candidaților acestuia pentru funcțiile publice). Studii anterioare au ilustrat faptul că votul prin corespondență este o alternativă convenabilă mai ales pentru alegători deja decizi să voteze (în special a celor cu venituri mari și grad ridicat de educație) și mai puțin a celor care sunt indecizi¹². În același timp, votul prin corespondență a determinat o creștere a prezenței la vot a celor cu un venit peste medie, a alegătorilor cu studii superioare și a celor din mediul rural deoarece le oferă posibilitatea de a participa la o activitate la care – din cauza frecvenței sale ridicate (un număr mare de alegeri locale) – nu puteau fi prezenți fizic¹³.

Costurile votului prin corespondență sunt estimate ca fiind mai mici decât cele ale votului în persoană, ele neimplicând recrutarea, instruirea, distribuirea și costurile personalului necesar pentru secțiile de votare. În 1997, prin intermediul votului prin corespondență Noua Zeelandă a economisit 3,6 milioane de dolari australieni, iar statul american Oregon anticipează anual o reducere a costurilor de aproximativ trei milioane de dolari (americani) datorită posibilității votului prin corespondență¹⁴. Un alt avantaj constă în oportunitatea cetățenilor de a discuta cu cei din jur despre candidați pentru a lua o decizie informată. Cei care decideau în cabina de vot pe cine votează nu mai sunt nevoiți să facă acest lucru în grabă, ci într-un cadru mai informat și confortabil, discutând cu prietenii sau familia¹⁵.

Instrucțiunile scrise primite de cetățeni privind procedura de desfășurare a votului constituie un alt aspect pozitiv. În cazul alegerilor în persoană, aceste instrucțiuni sunt uneori oferite în ziua alegerilor la secțiile de votare de candidați sau de reprezentanți ai partidelor politice ce pot influența decizia cetățenilor. Primirea acestora prin poștă de la o autoritate a statului neutră limitează posibilitatea de influențare a deciziei, neoferind candidaților posibilitatea de a-i influența în ultimul moment pe alegători să își schimbe opțiunea prin diferite metode (de exemplu, cumpărare de voturi). Faptul că aceste instrucțiuni sunt scrise permit cetățeanului recitarea lor până în momentul în care lucrurile devin mai clare. În același timp, există

9 IDEA, "Voting by Mail." The IDEA Technical Paper Series for Election Administrators 1/99 (1999), www.idea.int/vt/upload/voting_by_mail.pdf, accesat la 5 octombrie 2016.

10 Pentru o sinteză a avantajelor și dezavantajelor votului prin corespondență, vezi Mihail Chiru, „Argumente pro și contra introducerii votului prin corespondență”, *Openpolitics.ro* (2015), www.openpolitics.ro/wp-content/uploads/pro-si-contra1.pdf, accesat la 12 octombrie 2016.

11 IDEA, "Voting by Mail."

12 Jeffrey A. Karp, Susan A. Banducci, "Going Postal: How All-Mail Elections Influence Turnout." *Political Behavior* 22 (2000): 223–39.

13 Karp, Banducci, "Going Postal"

14 Karp, Banducci, "Going Postal"

15 IDEA, "Voting by Mail."; Sean Richey, "Who Votes Alone? The Impact of Voting by Mail on Political Discussion." *Australian Journal of Political Science* 40 (2005): 435–42.

și aspecte mai puțin benefice: faptul că aceste instrucțiuni sunt scrise nu permite adresarea de întrebări și astfel neclaritățile de moment ale alegătorilor pot rămâne nerezolvate¹⁶. Pentru astfel de neclarități sunt oferite numere de telefon sau adrese de e-mail la care alegătorii pot solicita informații suplimentare, însă acestea necesită resurse suplimentare de timp și efort din partea cetățeanului.

Efectele pozitive ale votului prin corespondență sunt observate direct în țări le care îl utilizează frecvent. De exemplu, în Elveția a fost înregistrată o creștere a prezenței la vot de 4,1% în ultimele trei decenii prin implementarea votului prin corespondență¹⁷. În statul american Oregon au fost analizate 48 de alegeri (generale și pentru Senat) în care s-a înregistrat o prezență la vot în perioada 1995-1996 cu 10% mai mare prin intermediul votului prin corespondență¹⁸.

Votul prin corespondență are însă și unele dezavantaje. Dificultatea creării unei baze de date exacte și actualizate cu adresele alegătorilor este unul dintre acestea. Astfel, este posibil ca alegătorii să nu primească formularul de vot din diferite motive precum schimbarea domiciliului sau absența unei litere sau cuvânt din adresă; prin comparație, în sistemul clasic de vot chiar dacă alegătorii și-au schimbat reședința pot vota. În plus, absența unui oficiu poștal în unele zone împiedică obținerea formularului de vot. În general, funcționarea votului prin corespondență necesită servicii poștale eficiente, de încredere și sigure. Calitatea diferită a serviciilor poștale din diferite țări poate conduce la diferențieri în ceea ce privește exprimarea votului prin corespondență (cu alte cuvinte, unii cetățeni vor reuși să îl folosească, iar alții nu) și acest element afectează egalitatea oportunităților de vot¹⁹.

Studii anterioare au ilustrat faptul că nici creșterea participării electorale nu este continuă și robustă, ci s-ar petrece doar la primele alegeri în care este folosit votul prin corespondență datorită elementului de noutate²⁰. Un alt dezavantaj este acela că unii alegători nu se simt confortabil să voteze în mediul privat, fiind înconjurați de familie sau prieteni. Acesta este prezent mai ales în cazul celor care au în familie un membru activ politic. Acesta din urmă este perceput drept o sursă de influențare a votului, alegătorii nu beneficiază în acest context de intimitatea oferită de cabina de vot²¹. Un mecanism similar are loc și în familiile în care unul dintre membri este autoritar și poate impune celorlalți din familie cu cine să voteze sau poate vota în locul lor deoarece identitatea celui care a votat nu este mereu verificată. În unele cazuri alegătorii pot să nu primească materialele de vot, iar altcineva din familie să le primească și să voteze²².

Un alt inconvenient este posibilitatea ridicată de fraudă, iar observarea și monitorizarea sunt mult mai dificile decât în cazul votului tradițional²³. Plicurile cu voturi sunt, de obicei, ușor de recunoscut având o altă culoare decât cele obișnuite sau o formă specifică. Prin urmare, pot fi și simplu de interceptat²⁴. Un exemplu în acest sens îl constituie alegerile din Birmingham (Marea Britanie) din 2004 în care 3.500 de voturi prin corespondență au fost fraudate. O încercare de

16 IDEA, "Voting by Mail."

17 Simon Luechinger, Myra Rosinger, Alois Stutzer, "The Impact of Postal Voting on Participation: Evidence for Switzerland." *Swiss Political Science Review* 13 (2007): 167–202.

18 Karp, Banducci, "Going Postal"

19 Mihail Chiru, "Argumente pro și contra"

20 Matt Qvortrup, "First Past the Postman: Voting by Mail in Comparative Perspective." *The Political Quarterly* 76 (2005): 414–19.

21 IDEA, "Voting from Abroad"

22 Chantal Enguehard, Rémi Lehn, "Vulnerability analysis of three remote voting methods." (Lucrare prezentată la XXI IPSA World Congress of Political Science, Santiago de Chile, 2009)

23 Mihail Chiru, "Argumente pro și contra"

24 Enguehard, Lehn, "Vulnerability analysis"

a remedia aceasta situație a fost stabilirea unei proceduri de includere în plicul de vot a unei declarații aparținând unui martor ce confirmă identitatea persoanei care a votat. Procedura a cauzat dificultăți celor care doreau să voteze prin corespondență și a determinat o scădere a încrederii alegătorilor în acest tip de vot cu toate că până atunci majoritatea cetățenilor nu avuseseră această părere. Ca urmare a percepției electoratului referitoare la vulnerabilitatea sistemului de vot prin corespondență, Comisia Electorală a Marii Britanii a recomandat stoparea acestuia pe viitor²⁵. Probleme suplimentare pot apărea cu serviciile poștale. În cadrul referendumului organizat în Marea Britanie în iunie 2016 pentru ieșirea țării din Uniunea Europeană, cetățenii britanici care locuiesc în Germania s-au confruntat cu respingerea plicurilor de vot de către reprezentatii serviciului poștal german, fiind invocată imposibilitatea de a trimite plicurile gratuit. Problema a fost generată de faptul că UE nu a reglementat dimensiunea plicurilor ce pot fi trimise gratuit până în momentul votului²⁶.

Aceste considerente generale indică beneficiile și problemele ce pot apărea în cazul votului prin corespondență. Utilizarea sa poate aduce aspecte pozitive atât la nivel personal (de exemplu, exercitarea dreptului la vot în mediul privat, posibilitatea informării despre candidați) și la cel al societății (sporirea numărului celor care votează). Însă experiența din țările care îl folosesc arată că votul prin corespondență are unele slăbiciuni mai ales în ceea ce privește posibila influențare a alegătorilor de către prieteni sau posibilitatea de pierdere a votului ca urmare a fraudării sau a serviciilor poștale. Trebuie însă menționat că niciunul dintre aceste elemente negative nu este de necontrolat. Există soluții care sunt aplicate treptat, iar experiențele pozitive din ultimele decenii au determinat un număr în creștere de țări să îl introducă drept opțiune de vot. Printre acestea se numără și România care îl va folosi pentru prima dată la alegerile legislative naționale din 2016. Secțiunea următoare descrie sondajul online efectuat pe cetățenii români din străinătate și prezintă profilul respondenților la chestionar.

Design-ul cercetării

La câteva zile după încheierea perioadei de înregistrare pentru votul prin corespondență am inițiat un sondaj online printre românii din străinătate. Acesta a avut loc în perioada 18 septembrie – 4 octombrie 2016 și a fost promovat în mediul online. Sondajul a fost promovat în principal pe paginile de Facebook aparținând grupurilor de români din diasporă, pe forumurile dedicate românilor din străinătate, distribuit diverselor rețele academice din străinătate, rețelelor sociale ale autorilor acestui studiu, precum și respondenților unui sondaj efectuat cu românii din străinătate în urmă cu trei ani. Unii dintre respondenți au fost rugați să distribuie mai departe cunoștințelor link-ul către sondaj. Astfel, în cele 17 zile de colectare a răspunsurilor au fost înregistrate 403 persoane dintre care 387 l-au completat în întregime. Din totalul de respondenți am eliminat 10 răspunsuri ce aparțineau fie persoanelor care au revenit în România și locuiau în țară la momentul completării chestionarului, fie celor care nu mai aveau cetățenia română și astfel nu puteau vota în alegerile organizate în decembrie 2016 (toate aceste aspecte au fost indicate în răspunsurile oferite). Chestionarul a avut un număr de

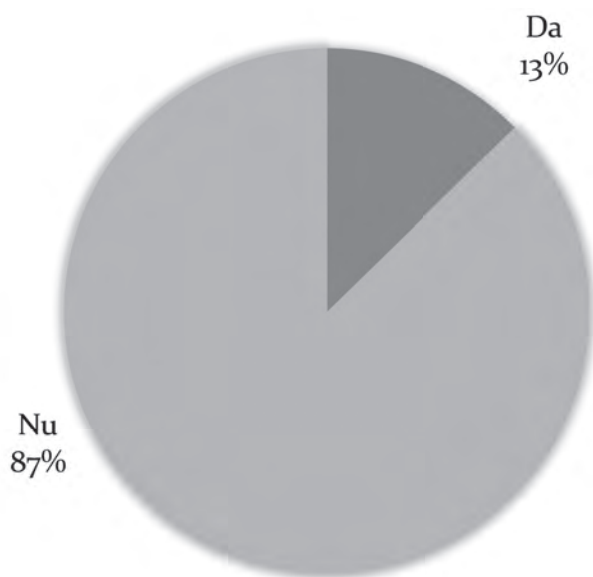
25 Victorian Electoral Commission, „Security of postal voting.” VEC Position Paper (2009), www.vec.vic.gov.au/files/PP-PostalVotingSecurity.pdf, accesat la 5 octombrie 2016.

26 Philip Oltermann, „Thousands of EU referendum postal votes feared lost in Germany.” *The Guardian*, 7 iunie 2016, www.theguardian.com/politics/2016/jun/07/thousands-eu-referendum-postal-votes-feared-lost-germany, accesat la 5 octombrie 2016.

opt întrebări, cele mai multe dintre ele ofereau alternative de răspuns, iar durata medie de completare a fost de aproximativ două minute.

Scopul acestui chestionar a fost identificarea surselor de informație pentru cei care s-au înscris pentru votul prin corespondență și analizarea motivelor care au stat la baza neînregistrării pentru acest tip de vot. Graficul 1 reflectă distribuția respondenților în funcție de răspunsul la întrebarea „Pentru prima dată în alegerile din România cetățenii români care locuiesc în străinătate vor putea vota prin corespondență. Înregistrarea a avut loc în perioada 1 aprilie – 14 septembrie 2016 și dorim să știm dacă dumneavoastră v-ați înregistrat pentru votul prin corespondență”. La această întrebare 50 de respondenți au răspuns afirmativ, ei reprezentând aproximativ 13% din total, iar 343 au răspuns negativ (87%). Se poate observa cu ușurință că eșantionul nu a fost reprezentativ și prin prisma procentului ridicat de respondenți care au afirmat că s-au înregistrat pentru votul prin corespondență. Însă un eșantion reprezentativ probabilistic este imposibil de obținut în condițiile în care nu există o statistică a numărului de migranți români și unii dintre aceștia sunt ilegal în străinătate. Sondajul nostru a inclus și câțiva cetățeni români care sunt migranți ilegali, ei explicând acest lucru în secțiunea de comentarii.

Graficul 1: Distribuția respondenților în funcție de înregistrarea la vot prin corespondență (N=393)

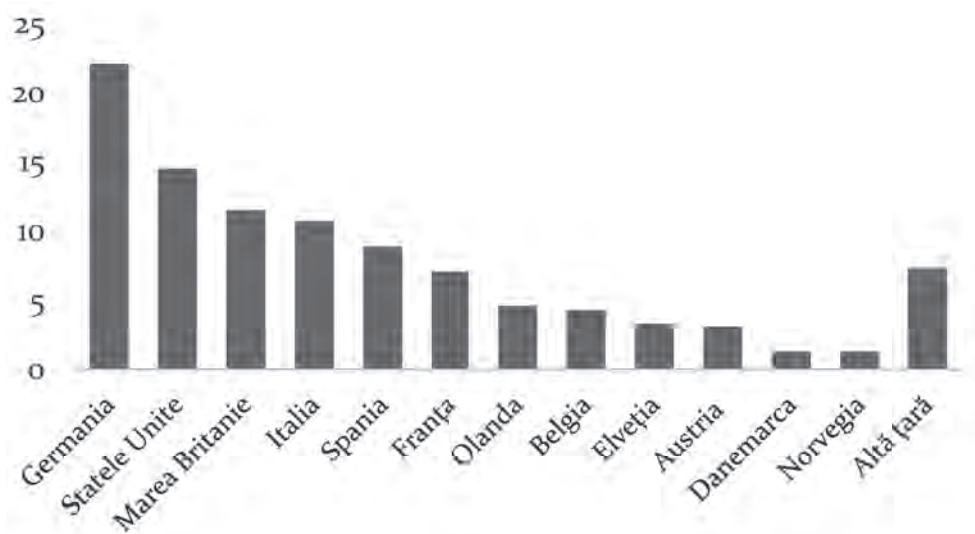
Profilul respondenților

Înainte de analiza propriu-zisă este relevant să vedem cine sunt acești respondenți: în ce țară locuiesc și de cât timp, cât de mult participă politic, ce nivel de educație au și care sunt vârstă și sexul lor. Graficul 2 prezintă procentele respondenților (pe axa verticală) în funcție de țara de domiciliu. Se poate observa că majoritatea țărilor menționate sunt vest-europene, excepție făcând Statele Unite care ocupă poziția a doua în ierarhia procentului de respondenți. Germania este țara din care au existat cei mai mulți respondenți, iar Italia și Spania se situează în primele cinci țări deși în realitate ocupă primele două poziții în Europa în ceea ce privește numărul de migranți români. În total sunt 12 țări în care au existat peste

1% procent de respondenți, însă acoperirea geografică a sondajului și numărul țărilor crește dacă ne uităm la țările incluse în categoria „altă țară”. Din acestea există un număr foarte mic de respondenți (între unul și trei) și ele sunt, în ordine alfabetică, următoarele: Australia, Bulgaria, Canada, China, Cipru, Croația, Irlanda, Israel, Japonia, Malta, Polonia, Portugalia, Qatar, Suedia și Ungaria.

În ceea ce privește durata de ședere în aceste țări, mai mult de jumătate dintre respondenții la sondaj (51%) locuiesc în străinătate de mai mult de nouă ani.²⁷ Cei cu rezidența în străinătate cu o perioadă cuprinsă între șase și nouă ani reprezintă 14% dintre respondenți, iar 19% au între trei și șase ani. Un procent de 16% are reședința în străinătate de sub trei ani, dintre aceștia doar 4% fiind de mai puțin de un an. Aceste date indică faptul că sondajul a inclus în mare parte români cu perioadă medie sau lungă de ședere în țările reprezentate în graficul 2.

Graficul 2: Țara de domiciliu a respondenților (% , N=393)

Tabelul 1 indică gradul de participare electorală a respondenților la sondaj. Această participare este înregistrată pentru alegerile legislative din 2012, cele europarlamentare din 2014 și cele prezidențiale din 2014. La alegerile din 2012 44% dintre cei care au răspuns sondajului au votat, acest procent fiind puțin mai mare decât prezența la vot de la nivel național în acele alegeri – 42% conform statisticilor oficiale. La alegerile europene din 2014 s-au prezentat la vot 29% dintre cei intervievați (față de 32% prezența la vot la nivelul întregii țări) și la alegerile prezidențiale din 2014 au participat 61% dintre respondenți (comparativ cu 53% în primul tur și 64% în cel de-al doilea tur la nivelul întregii țări). Aceste procente ilustrează că gradul de participare electorală a celor care au participat la sondaj este similar cu cel de la nivel național. Această observație este relevantă deoarece ilustrează faptul că eșantionul utilizat nu este deviant din punct de vedere al comportamentului electoral – nu este nici foarte activ, nici pasiv. Comparând aceste procente cu rata participării din străinătate, atunci rezultă că persoanele incluse în eșantion sunt foarte active din punct de vedere electoral. Datele participării electorale între 2004 și 2014 indică variații cuprinse între valoarea

²⁷ Întrebarea din sondaj a vizat durata totală de ședere chiar dacă au existat unele întreruperi.

minimă de 22.557 alegători la alegerile europarlamentare din 2007 și o valoare maximă de 379.116 la turul al doilea de scrutin al alegerilor prezidențiale din 2014²⁸. Chiar și în cazul celei mai mari rate de participare, aceasta se situează undeva în jurul a 10% dacă raportăm la estimările legate de numărul de cetățeni români din străinătate.

Tabelul 1: Participarea la vot în precedentele alegeri (% , N=380)

	Da	Nu	Nu am avut drept de vot
Alegerile parlamentare naționale din 2012	44	53	3
Alegerile parlamentare europene din 2014	29	68	3
Alegerile prezidențiale din 2014	61	37	2

Marea majoritate a respondenților la acest sondaj are un grad ridicat sau foarte ridicat de educație. Astfel din totalul de 380 de persoane care au răspuns la această întrebare (la precedentele erau 393, dar la aceasta 13 nu au răspuns), 34% au studii universitare, iar 40% au efectuat și studiile postuniversitare de masterat, doctorat sau postdoctorat. Doar 16% dintre cei care fac parte din eșantion au liceul, pentru celelalte categorii de școli înregistrându-se următoarea distribuție de frecvență: studii gimnaziale (1%), școală profesională (4%), școală postliceală (1%) și colegiu universitar (3%). Cel mai tânăr respondent la sondaj are 19 ani, iar cel mai vârstnic 88 de ani. distribuția acestora pe categorii de vârstă indică faptul că 47% dintre persoanele din eșantion au până în 35 de ani, 39% au vârste cuprinse între 36 și 50 de ani, iar 14% au peste 51 de ani. în ceea ce privește sexul respondenților, aceștia au fost distribuiți relativ egal: 49% sunt de sex feminin și 51% sunt de sex masculin.

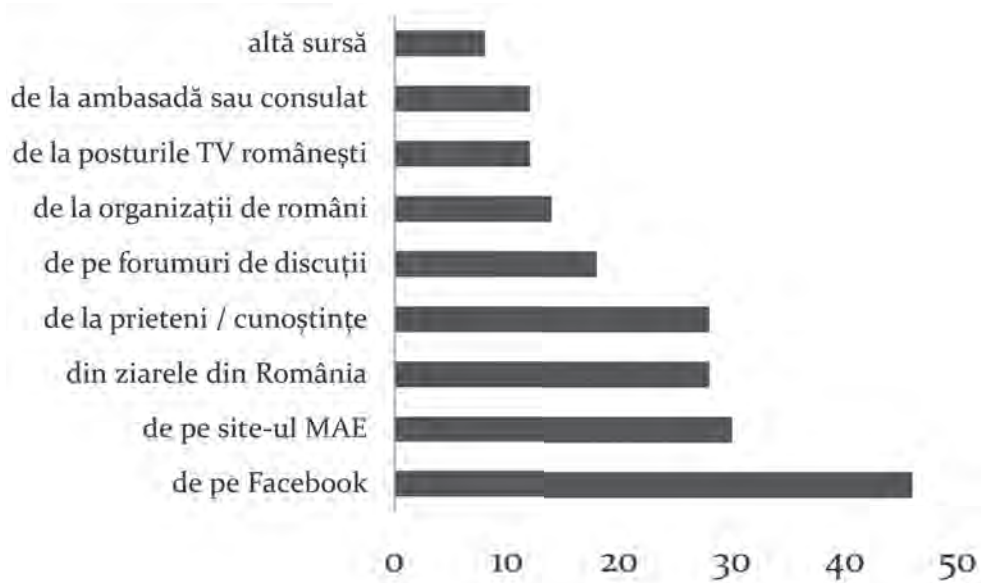
Aceste caracteristici indică o diversitate a țărilor incluse în eșantion și că cei mai mulți dintre respondenți locuiesc de multă vreme în străinătate, au un nivel mediu de participare electorală raportat la prezența la vot din România și mare raportat la participarea electorală a diasporei, au un grad foarte ridicat de educație și sunt relativ tineri. Odată stabilit profilul de bază al acestora, secțiunea următoare va analiza sursele de informație ale celor care s-au înregistrat pentru votul prin corespondență, precum și motivele celor care nu au făcut acest lucru.

De ce (nu) se înregistrează românii

Procentele din graficul 1 indică faptul că 13% dintre cetățenii români care au participat la sondaj s-au înregistrat pentru votul prin corespondență. Acestora le-a fost adresată următoarea întrebare pentru a afla despre sursele de informare referitoare la această procedură: „De unde ați aflat despre posibilitatea votului prin corespondență? (Răspuns multiplu, vă rugăm să alegeți toate răspunsurile care se aplică din lista de mai jos)”. Opțiunile de răspuns sunt cele prezentate în graficul 3, împreună cu procentele celor care le-au ales. Existența răspunsului multiplu a permis alegerea mai multor opțiuni și de aceea procentele însumate dau mai mult de 100.

²⁸ Chiru, Popescu, Toma, „Reforma legislației electorale”, 48

Graficul 3: Sursele de informație pentru românii care s-au înregistrat (N=50)

Notă: Întrebarea a permis răspuns multiplu și de aceea suma procentelor depășește 100.

Majoritatea respondenților a ales mai mult de o sursă din care a aflat despre posibilitatea înscrierii pentru votul prin corespondență. De exemplu, 35% dintre cei care au aflat de pe Facebook despre această posibilitate s-au informat despre procedură și de pe site-ul MAE. Acestea sunt și principalele două surse de informație, prima dintre ele fiind indicată de aproape jumătate (46%), iar cea de-a doua de aproape o treime (30%). Dat fiind profilul respondenților (tineri, cu nivel de educație ridicat), nu este surprinzător că mediul online a reprezentat principala sursă de informație. Ziarele din România și prietenii sau cunoștințele sunt următoarele două surse care a servit fiecare drept bază de informare pentru 28% dintre cei din eșantion. Și în acest caz este o suprapunere între cele două surse: 36% dintre cei care au aflat din ziare despre această posibilitate au făcut acest lucru și din discuțiile cu prietenii sau cunoștințele. Forumurile de discuții pe Internet, organizațiile de români din străinătate și reprezentanții ambasadelor sau consulatelor au fost surse de informare pentru un procent redus de cetățeni. În categoria „altă sursă” se încadrează broșurile și afișele primite sau citite în aeroporturi sau autogări.

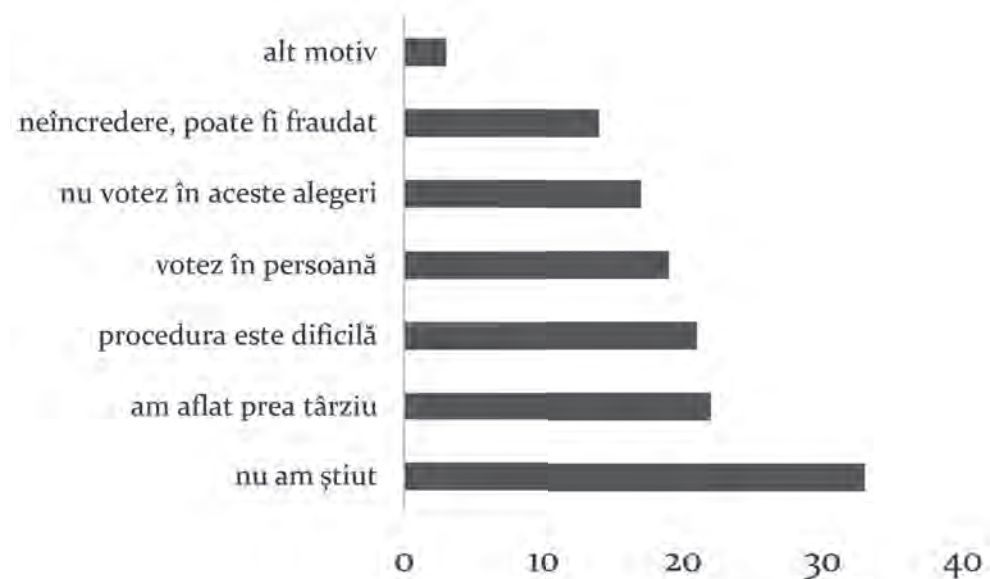
Motivele neînregistrării

Cetățenii români care nu s-au înregistrat pentru votul prin corespondență au fost întrebați „Care a fost motivul pentru care nu v-ați înregistrat pentru votul prin corespondență? (Răspuns multiplu, vă rugăm să alegeți toate răspunsurile care se aplică din lista de mai jos)”. Comparat cu respondenții care s-au înscris pentru votul prin corespondență, numărul răspunsurilor multiple în cazul cetățenilor care nu s-au înscris a fost mult mai redus. De exemplu, doar 7% dintre cei care au afirmat că nu au știut despre posibilitatea înregistrării pentru votul prin corespondență au afirmat și că nu au încredere în acest sistem de vot deoarece poate fi fraudat. O treime dintre respondenți au indicat drept motiv pentru neînscrisiere faptul că nu au știut despre această posibilitate; acesta este principalul motiv invocat prin comparație cu celelalte. Pe locul al doilea în topul motivelor este că au aflat prea târziu, aproape un sfert dintre respondenți au ales indicat acest motiv (22%). Dacă

Însumăm aceste două opțiuni (lipsa informației sau aflarea sa prea târziu – foarte puțini au bifat ambele opțiuni și astfel însumarea lor este relevantă), putem observa că 55% dintre cei care nu s-au înscris pentru votul prin corespondență au motivat acest lucru prin prisma accesului la informație. De asemenea, este important de menționat că o parte a celor care au bifat opțiunea „am aflat prea târziu despre această posibilitate” au aflat despre ea prin intermediul sondajului. Acesta a fost lansat doar la câteva zile după încheierea perioadei de înscriere, iar unii dintre ei au menționat explicit în comentariile inserate că au primit informația completând chestionarul. În aceste condiții, însumarea celor două opțiuni are și mai mult sens.

Al treilea motiv menționat de cetățenii români din străinătate a fost acela că procedura este dificilă. Completarea unei cereri și anexarea unei copii a actului de identitate și a dovezii de ședere au fost considerate de 21% dintre respondenți drept impedimente pentru înregistrare. Aproximativ o cincime dintre cei care au răspuns (19%) au menționat că nu s-au înregistrat pentru acest tip de vot deoarece o vor face în persoană, iar 17% au menționat că nu intenționează să voteze în aceste alegeri. Unele dintr epersoanele care au ales această din urmă opțiune au adăugat unele comentarii care să le justifice răspunsul. Acestea exprimau nemulțumirea față de candidați și față de sistemul electoral care este axat pe partide: „Nu ai pe cine vota”, „Nu am încredere în candidați”, „Degeaba votăm un parlamentar pentru că el trece apoi la alt partid. Nu se respectă articolul 2 din Constituție și nimeni nu vede asta” sau „Nu am încredere în clasa politică actuală, candidații nu prezintă nicio garanție și nu accept să-mi impună partidul persoana pe care eu trebuie să o votez; deci, de legea electorală beneficiază doar partidele”.

Graficul 4: Motivele menționate de românii care nu s-au înregistrat (N=343)

Notă: Întrebarea a permis răspuns multiplu și de aceea suma procentelor depășește 100.

Deși este folosit pentru prima dată în alegerile din România, votul prin corespondență este văzut doar de 14% dintre cei care nu s-au înregistrat și au răspuns la acest sondaj drept o modalitate de vot cu grad de risc. Aceștia au menționat drept motiv neîncrederea în el, temându-se de posibile fraude. Totuși, acest scepticism este deseori însoțit de alte motive. De exemplu, 24% dintre cei

care menționează teama de fraudare a votului prin corespondență spun că oricum vor merge să voteze în persoană, iar 28% afirmă că procedurile de înregistrare sunt complicate. Alte motive pentru neînregistrare au fost menționate de 3% dintre respondenți și acestea au variat de la suspiciuni legate de modalitatea de înregistrare la critici referitoare la proceduri. În prima categorie se încadrează afirmații precum „Nu vreau ca autoritățile române să știe adresa mea din străinătate sau să aibă copii după documentele mele din străinătate”, „Această înregistrare este o metodă securistă de a monitoriza expatriații”, „Metodă subtilă de obținere a datelor personale ale diasporei”, „Nu am încredere că statul român va procesa în siguranță datele mele personale” sau „Este un mod de a găsi persoanele care sunt rezidente în străinătate și de a le supune taxelor pe venit”. Aceste temeri reflectă unele idei eronate și sunt fundamentate pe lipsa informației corecte referitoare la ce se întâmplă cu datele odată procesate. Campaniile de informare pot accentua mai mult aceste elemente pentru a reduce incidența unor asemenea opinii. Dintre criticile procedurale aduse înregistrării pentru votul prin corespondență pot fi menționate: „Perioada de înregistrare este prea devreme”, „Perioada a fost destul de scurtă și am uitat”, „Procedura este dificilă: fără scanner acasă nu se pot trimite documentele în format electronic, iar pentru a le depune personal la consulat trebuie luată o zi de concediu” sau „Vot electronic ar fi mai convenabil sau cel puțin înregistrare electronică”. Au existat și câteva comentarii care au indicat aspecte legate de documente care ar putea fi clarificate în campaniile de informare viitoare: „Nu sunt înregistrat/ă cu domiciliul în străinătate (încă am buletin românesc și doresc să-l păstrez)” sau „Doresc să păstrez adresa de reședință în România”.

Aceste rezultate indică faptul că cei care s-au înscris pentru votul prin corespondență au obținut informația cu preponderență din mediul online (rețele de socializare, site-ul MAE sau forumuri de discuții), pe când principalul motiv al celor care nu s-au înregistrat a fost acela că nu au avut acces la informație (deloc sau în timp util). Am realizat analize statistice bivariate și multivariate care să indice variabilele asociate înscrierii pentru votul prin corespondență; rezultatele sunt prezentate în sub-sețiunea următoare.

Analiză statistică

Tabelul 2 include rezultatele corelațiilor și regresii binare realizate cu înscrierea la votul prin corespondență drept variabilă dependentă (0 = absența înscrierii, 1 = înscriere). Pentru această analiză, votul în precedentele alegeri a fost codat dihotomic cu 0 pentru cei care nu au votat sau nu au avut drept de vot în acele alegeri și 1 pentru cei care au votat. Corelațiile indică faptul că a existat o tendință redusă a românilor cu ședere mai scurtă în străinătate și a celor mai tineri (coeficienții sunt mici și nesemnificativi statistic) să se înregistreze mai mult decât cei cu ședere îndelungată și în vârstă. Votul în precedentele alegeri este corelat pozitiv cu înregistrarea pentru votul prin corespondență. Rezultatele indică faptul că cetățenii români care au votat la alegerile prezidențiale din 2014 sau la cele legislative naționale din 2012 au fost mai activi în ceea ce privește înregistrarea comparativ cu cetățenii care nu au votat. Același lucru s-a întâmplat și cu alegătorii prezenți la alegerile europene din 2014, însă relația statistică este mai slabă și nesemnificativă din punct de vedere statistic. Educația și sexul nu sunt corelate cu înregistrarea pentru votul prin corespondență ceea ce înseamnă că persoanele cu grad scăzut de educație se înregistrează la fel de mult ca cele cu grad de educație foarte ridicat și nu există diferențe între alegătorii de sex feminin și cei de sex masculin.

Analiza de regresie confirmă în mare măsură aceste rezultate. Cele mai importante rezultate sunt acelea că cetățenii din străinătate care au mers la urne în alegerile prezidențiale din 2014 au o probabilitate de 2,30 ori mai mare să

se înregistreze pentru votul prin corespondență comparativ cu cei care nu s-au prezentat atunci la vot. În mod similar, cei care au votat în alegerile legislative din 2012 au o probabilitate de 1,53 de ori mai mare decât cei care nu au votat atunci să se înregistreze pentru votul prin corespondență. Respondenții mai tineri sunt mai înclinați către înscriere decât cei în vârstă (probabilitate de 0,83). Spre deosebire de rezultatele corelației, durata șederii și votul în alegerile europene din 2014 își schimbă direcția efectului. În cadrul analizei de regresie persoanele cu o durată mai îndelungată a șederii au o probabilitate puțin mai mare decât cei cu durată redusă să se înregistreze (1,08). Paradoxal, cei care nu au votat în alegerile europene din 2014 par să se înregistreze mai mult decât cei care au votat.

Tabelul 2: Corelații și regresie pentru înscrierea la votul prin corespondență

	Coeficienți	
	Corelație	Regresie binară
Durata șederii în străinătate	-0,06	1.08 (0,14)
Vot în alegerile legislative (2012)	0,11*	1.53 (0,39)
Vot în alegerile europene (2014)	0,06	0.83 (0,40)
Vot în alegerile prezidențiale (2014)	0,14**	2.30* (0,42)
Educație	-0,01	1.01 (0,10)
Vârsta	-0,08	0.78 (0,27)
Sexul	0,03	1.18 (0,32)
N	378-393	378
Pseudo R ²		0.05

Note: Coeficienții de corelație sunt non-parametrici (Spearman). Coeficienții de regresie binară sunt probabilități (odds-ratios), deviațiile standard în paranteze.

**p < 0.01; *p < 0.05.

Concluzii

Acest articol a dorit să explice de unde provenea informația cetățenilor români din străinătate care s-au înregistrat pentru votul prin corespondență și cauzele pentru care mulți cetățeni români nu au făcut acest lucru. Utilizând datele unui sondaj online efectuat imediat după încheierea perioadei de înregistrare, analiza ilustrează că sursele online în forma grupurilor de Facebook, site-ului MAE și a forumurilor de discuție online, au fost cele mai des utilizate de către cei care s-au înregistrat. În același timp, principalele cauze pentru care românii nu s-au înregistrat sunt faptul că nu au știut despre această posibilitate, au aflat prea târziu sau au considerat procedurile dificile. Aceste concluzii sunt relevante prin prisma profilului respondenților incluși în eșantion: tineri, cu studii superioare, implicați politic și cu o durată de ședere în străinătate relativ mare. Absența informației la nivelul acestui tip de grup poate fi îngrijorătoare din perspectiva celor care încearcă să realizeze campaniile de informare.

Aceste observații contrazic afirmații din cadrul AEP, instituția care a coordonat alături de MAE campania de informare pentru votul prin corespondență, exprimate într-un interviu publicat în 13 septembrie 2016. Conform acestora, scepticismul și informarea eronată referitoare la înregistrare sunt cauzele principale pentru care românii s-au înregistrat în număr mic. În același context, se menționa că lipsa de

informare nu este un argument pentru numărul scăzut de înregistrări²⁹. Datele indică o situație mult diferită: doar câțiva respondenți au indicat scepticismul drept motiv pentru neînregistrare, iar un număr și mai mic a indicat că nu cunoaște procedura de înregistrare. În schimb, unul din cinci români care nu s-a înregistrat pentru vot prin corespondență a afirmat că procedurile sunt dificile. Dată fiind utilizarea pentru prima dată a acestui tip de vot și necesitatea ca alegătorii să fie înscrși în Registrul electoral, o astfel de procedură este parțial justificată. Însă poate fi simplificată așa cum s-a întâmplat prin adoptarea unei ordonanțe de urgență cu câteva săptămâni înainte de finalul perioadei de înregistrare prin care cetățenilor le era permis să transmită documentele și electronic. În același timp, trebuie remarcat faptul că cei mai mulți dintre cei care au decis să se înregistreze aveau informația din mediul online. Mult mai puțini au aflat de la ziare și posturi românești, prieteni sau cunoștințe, personalul ambasadelor sau consulatelor sau materiale promoționale tipărite. Aceste concluzii pot reprezenta un punct de plecare util pentru campaniile de informare viitoare ce pot pune accentul pe promovarea online.

Un alt rezultat important este acela că cetățenii activi din punct de vedere electoral (care au votat la precedentele alegeri) sunt mai orientați către votul prin corespondență decât cei care nu au votat. Această observație confirmă concluziile cercetărilor anterioare conform cărora tot cetățenii activi politic sunt interesați de inovația din domeniul votului. Însă o astfel de informație este utilă pentru o campanie de informare viitoare care poate avea mesaje diferențiate în funcție de componente: pe de o parte poate ținti grupul de alegători tradiționali prin oferirea unui timp îndelungat de înscriere (unii respondenți s-au plâns despre perioada scurtă și de faptul că se termină cu mult înaintea alegerilor). Pe de altă parte, campania de informare poate avea mesaje destinate mobilizării cetățenilor care nu fac frecvent parte din electorat și să folosească mijloace diverse (de exemplu, cooperarea cu organizații ale comunităților românești din străinătate).

BIBLIOGRAFIE:

Alexandru, Cătălin. 2016. „Ana Maria Pătru, despre cei 600.000 de înscriși în Registrul Electoral: AEP a importat date de la MAI”, *Agerpres*, 21 septembrie, disponibil la <http://www.agerpres.ro/politica/2016/09/21/ana-maria-patru-despre-cei-600-000-de-inscrisi-in-registrul-electoral-aep-a-importat-date-de-la-mai-18-23-12>, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.

Anghel, Remus. 2013. *Romanians in Western Europe: Migration, Status Dilemmas, and Transnational Connections*. Lanham: Lexington Books.

Chiru, Mihail. 2015. „Argumente pro si contra introducerii votului prin corespondenta”, Openpolitics.ro, disponibil la www.openpolitics.ro/wp-content/uploads/pro-si-contra1.pdf, accesat ultima dată pe 12 octombrie 2016.

Chiru, Mihail, Marina Popescu și Raluca Toma. 2015. „Reforma legislației electorale”. Raport Median Research Center.

Comunicat de presă AEP. 2016. „privind numărul cetățenilor români cu domiciliul sau reședința în străinătate înscriși în Registrul electoral”, disponibil la www.roaep.ro/prezentare/comunicat-de-presa/comunicat-de-presa-283/, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.

29 Sebastian Zachmann, „Ana Maria Pătru, șefa AEP: 'Votul prin corespondență este gestionat de Poștă și MAE'. Cine desface plicurile și cine răspunde dacă vor fi noi cozi la urne.” *Adevărul*, 13 septembrie 2016, adevarul.ro/news/politica/interviu-ana-maria-patru-sefa-aep-votul-corespondenta-gestionat-posta-romana-maecine-desface-plicurile-1_57d82cd05ab6550cb8a11832/index.html, accesat la 5 octombrie 2016.

- Enguehard, Chantal și Rémi Lehn. 2009. „Vulnerability analysis of three remote voting methods.” Lucrare prezentată la XXI IPSA World Congress of Political Science, Santiago de Chile.
- Gherghina, Sergiu. 2015. “The Romanian Presidential Election, November 2014.” *Electoral Studies* 38: 109–14.
- Gherghina, Sergiu. 2016. “Making Voices Count: The Political Participation of Romanian Immigrants in Western Europe.” *East European Politics* 32 (2): 258–76.
- Horváth, István. 2008. “The Culture of Migration of Rural Romanian Youth.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (5): 771–86.
- Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA). 1999. „Voting by Mail.” The IDEA Technical Paper Series for Election Administrators, no. 1 / 99, disponibil la www.idea.int/vt/upload/voting_by_mail.pdf, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.
- Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA). 2007. „Voting from Abroad: The International IDEA Handbook.” disponibilă la www.idea.int/publications/voting_from_abroad/index.cfm, accesată ultima dată pe 12 octombrie 2016.
- Karp, Jeffrey A. și Susan A. Banducci. 2000. “Going Postal: How All-Mail Elections Influence Turnout.” *Political Behavior* 22 (3): 223–39.
- Legea 288 / 2015, disponibilă la www.roaep.ro/vot_strainatate/assets/doc/Legea-288-pentru-completarea-Legii-208-2015.pdf, accesată ultima dată pe 5 octombrie 2016.
- Luechinger, Simon, Myra Rosinger și Alois Stutzer. 2007. “The Impact of Postal Voting on Participation: Evidence for Switzerland.” *Swiss Political Science Review* 13 (2): 167–202.
- Marcu, Silvia. 2015. “From the Marginal Immigrant to the Mobile Citizen: Reconstruction of Identity of Romanian Migrants in Spain.” *Population, Space and Place* 21 (6): 506–17.
- Oltermann, Philip. 2016. „Thousands of EU referendum postal votes feared lost in Germany.” *The Guardian*, 7 iunie, disponibil la www.theguardian.com/politics/2016/jun/07/thousands-eu-referendum-postal-votes-feared-lost-germany, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.
- Qvortrup, Matt. 2005. “First Past the Postman: Voting by Mail in Comparative Perspective.” *The Political Quarterly* 76 (3): 414–19.
- Richey, Sean. 2005. “Who Votes Alone? The Impact of Voting by Mail on Political Discussion.” *Australian Journal of Political Science* 40 (3): 435–42.
- Website MAE, www.mae.ro/parlamentare-2016, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.
- Victorian Electoral Commission. 2009. „Security of postal voting.” VEC Position Paper, disponibil la www.vec.vic.gov.au/files/PP-PostalVotingSecurity.pdf, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.
- Zachmann, Sebastian. 2016. „Ana Maria Pătru, șefa AEP: ‘Votul prin corespondență este gestionat de Poștă și MAE’. Cine desface plicurile și cine răspunde dacă vor fi noi cozi la urne.” *Adevărul*, 13 septembrie 2016, disponibil la adevarul.ro/news/politica/interviu-ana-maria-patru-sefa-aep-votul-corespondenta-gestionat-posta-romana-maecine-desface-plicurile-1_57d82cd05ab6550cb8a11832/index.html, accesat ultima dată pe 5 octombrie 2016.

Paradoxul votului popular american din 2016. Eșecul noii „democrații epistocratice”?

■ BRÎNDUȘA PALADE

[SNSPA, Faculty of Political Science]

„Un cetățean - un vot” vs.
„un cetățean competent - mai multe voturi”

Abstract

This paper argues for the formation, during the U.S. presidential elections in 2016, of a hybrid „epistocratic democracy” sustained by politically competent elites who defend the interests of the most disadvantaged groups. The winning of the popular vote by the Democratic candidate Hillary Clinton supports the hypothesis that if the populist and illiberal political rhetoric gained electoral support and led to Donald Trump’s election, this process has triggered, at the same time, the reactive emergence of an „epistocratic democracy” which gets stronger through the democratic protests against Trump’s policies and their racist undertones.

Keywords

epistocracy; democracy; educated voters; minorities; populism; le bon sauvage; elites

Modelul democratic care atribuie câte un vot fiecărui cetățean este uneori contestat, mai ales în ultimii ani, de o alternativă nedemocratică numită *epistocrație*.¹ Un sistem epistocratic se bazează pe alocarea preferențială a puterii politice celor care posedă o cunoaștere superioară. De pildă, votanții cu educație universitară ar avea dreptul, în cadrul unui asemenea sistem, la un număr mai mare de voturi decât cetățenii fără studii superioare. O referință clasică la acest tip de preferință epistocratică se găsește în lucrarea lui J. S. Mill, *Considerations on Representative Government*, în care autorul oferă un argument pentru un sufragiu universal, dar ierarhic, criteriul de diferențiere fiind nivelul de educație academică sau „superioritatea intelectuală individuală”. Cetățenii cu o educație superioară sau care dovedesc o mai mare competență în materie de politică ar avea

1 Vezi de exemplu David M. Estlund, *Democratic Authority: A Philosophical Framework* (Princeton University Press, Princeton, 2007), pp. 206-222 și Hélène Landemore, *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many* (Princeton: Princeton University Press, 2012), pp. 50-52.

acces la un număr adițional de voturi.² Evident, acest model elitist de participare civică este contestat în primul rând cu argumentul că un sistem democratic trebuie să exprime, și prin dreptul egal la vot acordat fiecărui cetățean, o predilecție pentru egalitarism, fără a discrimina anumiți cetățeni pe baza unor criterii ce pot fi considerate subiective sau care depind de șansele lor în viață.

Unul din principalele argumente ale epistocrațiilor împotriva egalitarismului exprimat prin formula „un cetățean - un vot” invocă incompetența politică a multora dintre votanți. Există și o serie de cercetări empirice care atestă că nivelul mediu al cunoștințelor politice de bază este extrem de scăzut la mulți cetățeni care votează³ și că, în condițiile ignoranței în materie de politică, mulți votanți fac de fapt alegeri *iraționale*.⁴ De asemenea, impactul acestui nivel redus de cunoștințe politice asupra opțiunilor exprimate prin vot ar fi unul semnificativ⁵. A lăsa votul „pe mîna” unor cetățeni incompetenți care iau decizii neinformate ar fi, așadar, un risc pentru societate.

Literatura care analizează critic epistocrația observă însă că, dacă un asemenea sistem ar fi introdus în Statele Unite, de pildă, ar privilegia grupul demografic al albilor, al bărbaților, al celor cu venituri mai mari de vîrstă mijlocie din Nord-Vest, defavorizînd în schimb populația non-albă, femeile, săracii, șomerii și populația mai puțin educată din Sud.

O altă critică, de natură deontologică, la adresa epistocrației este formulată de Estlund: epistocrația este incompatibilă cu un liberalism al rațiunii publice, conform căruia puterea coercitivă este distribuită în funcție de decizia rezonabilă a tuturor celor supuși unei asemenea puteri.⁶

Paradoxul votului popular american la alegerile prezidențiale din 2016

În pofida acestei dihotomii între votul egal și votul multiplu bazat pe competența politică, ceea ce s-a întîmplat la alegerile prezidențiale din SUA pare să pună în discuție, dacă nu contrastul dintre cele două sisteme de vot, cel puțin opoziția ireconciliabilă dintre criteriile cu care operează. Recapitulînd, candidatul Partidului Republican, Donald Trump, a obținut 304 voturi în Colegiul Electoral, dar numai 46.1% din totalul voturilor exprimate (62,979,879 voturi), cîștigînd alegerile. Contra-candidata sa din partea Partidului Democrat, Hillary Clinton, a obținut 227 voturi în Colegiul Electoral, dar 48.2% din totalul voturilor (65,844,954 voturi), cîștigînd votul popular cu aproape 3 milioane de voturi, dar pierzînd alegerile.

Fără a intra aici în arcele sistemului electoral american, voi examina situația votului popular ce a fost cîștigat detașat de candidata democrată. Statele în care a cîștigat Hillary Clinton sînt în majoritate, cu excepția celor din Vestul Mijlociu (Minnesota și Illinois) de pe Coasta de Est și Coasta de Vest, unde nivelul de educație

2 John Stuart Mill, *On Liberty and Other Essays* (Oxford University Press, Oxford, 1998), pp. 336-340.

3 Ilya Somin, *Democracy and Political Ignorance* (Stanford: Stanford University Press, 2016, 2nd edition), pp. 17-73.

4 Bryan Caplan, *The Myth of the Rational Voter* (Princeton: Princeton University Press, 2007), pp. 1-6.

5 Martin Gilens, *Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America* (Princeton: Princeton University Press, 2012), pp. 12-49.

6 David M. Estlund, *Democratic Authority*, pp. 200-205.

este în general superior. Mai precis⁷, populația cu educație universitară a votat în proporție de 49% cu Hillary Clinton și în proporție de 45% cu Donald Trump. Populația cu studii post-universitare a votat în proporție de 58% cu Clinton și numai în proporție de 37% cu Trump. În rândurile populației mai slab educate, procentele se inversează: astfel, dintre cei cu sau fără liceu, 51% au votat cu Trump și 45% cu Clinton, în timp ce, dintre cetățenii care au unele studii universitare (fără o diplomă), 52% au votat cu Trump și 43% cu Clinton. Concluzia este că, pe măsură ce crește nivelul de educație, crește și probabilitatea votului pentru candidata democrată.

Această tendință se accentuează la populația non-albă cu studii superioare: 71% din non-albii cu studii universitare au votat cu Clinton și numai 23% cu Trump. Dar non-albii fără studii superioare au votat în proporție de 75% cu Clinton și numai în proporție de 20% cu Trump, ceea ce înseamnă că grupul demografic non-alb a votat în general cu candidata democrată din cauza politicilor sale incluzive și că educația universitară a unei părți a acestui grup demografic nu a fost factorul ce i-a determinat opțiunile electorale. În schimb, din rândul populației albe fără studii superioare, 67% a votat cu Trump și 28% cu Clinton, diferența scăzând la albi cu studii superioare, din care 49% au votat cu Trump și 47% cu Clinton. Este limpede că albi fără studii superioare au constituit principala bază electorală a candidatului republican – și că, în general, bărbații albi (bărbații au votat în proporție de 52% cu Trump și numai 41% cu Clinton) fără studii superioare au fost grupul-țintă al acestui candidat.

Candidata democrată a atras însă mai multe voturi ale populației cu venituri mai mici (sub \$49000 pe an pe familie), în timp ce candidatul republican a fost votat în proporție mai mare de populația cu venituri mari și foarte mari (peste \$50000 pe an pe familie).

Aceste rezultate contrazic așteptările celor care afirmă că, în Statele Unite, grupul demografic al albilor cu educație superioară ar vota în general diferit de non-albii cu un nivel de educație mai scăzut sau cu venituri mai mici. Dat fiind numărul mare al votanților cu educație superioară care au susținut-o pe candidata democrată – ce a câștigat, cum aminteam, votul popular – se poate spune că ceea ce s-a întâmplat în 2016, la alegerile prezidențiale din SUA, a fost victoria candidatului republican asupra unei „democrații epistocratice”. Votul populației non-albe mai sărace a urmat aceeași tendință cu votul celor cu un nivel superior de educație, susținând-o pe candidata democrată ce a obținut un număr record de voturi (al treilea din istoria Statelor Unite, după cifrele obținute de Barack Obama în 2008 și 2012).

Paradoxul votului popular câștigat de Hillary Clinton a fost, așadar, acela că a reflectat un hibrid: o „democrație epistocratică”. Deși a urmat principiul egalitar „un cetățean - un vot”, votul pentru Hillary Clinton a reflectat puternic atât opțiunile populației educate, cât și pe cele ale populației defavorizate social. Această înseamnă, desigur, și că populația educată majoritară din Statele Unite tinde să voteze după principii incluzive și liberale, care țin cont de situația grupurilor defavorizate. Dar înseamnă și că educația universitară produce în general un alt tip de alegeri politice în raport cu cele ale albilor fără studii universitare, care i-au asigurat victoria lui Donald Trump. De altfel, preferințele liberale ale populației cu studii universitare din Statele Unite, prin contrast cu cele conservatoare ale populației mai puțin educate, reprezintă o constantă a politicii americane din ultimele decenii.

Factorul determinat de nivelul de educație pare a fi pregnant în votul pentru Hillary Clinton, spre deosebire de alegerile anterioare din 2012, când Barack Obama

7 Toate datele care urmează despre felul cum au votat diferite grupuri demografice la alegerile prezidențiale din SUA, 2016 au fost culese de Edison Research pentru The National Election Pool. Datele se bazează pe chestionare completate în ziua alegerilor de către 24537 votanți din 350 de circumscripții electorale de pe întreg teritoriul Statelor Unite și pe 4398 interviuri telefonice cu persoane care au votat mai devreme.

a fost votat de 64% dintre votanții fără studii liceale, 51% dintre votanții cu sau fără liceu, 49% dintre alegătorii care au unele studii universitare (fără o diplomă), 47% dintre votanții cu studii universitare (singurul grup educat de la care contracandidatul său Mitt Romney a obținut un procent mai mare, de 51%) și de 55% din alegătorii cu studii post-universitare. Astfel, dacă în 2012, în susținerea candidatului democrat nu apărea un clivaj în funcție de nivelul de educație (apare în schimb un clivaj etnic și rasial, Barack Obama fiind votat de 93% dintre votanții negri, de 73% dintre asiatici și de 71% dintre hispanici), în 2016 acest tip de clivaj este foarte accentuat. „Democrația epistocratică” pare să fie o caracteristică a alegerilor din 2016.

De ce a eșuat noua democrație epistocratică în Statele Unite?

O explicație oferită deja de unii observatori ai clivajelor ce caracterizează societatea americană este că, în ultimele decenii, s-ar fi accentuat o falie între elitele educate, globaliste, care adoptă un liberalism post-modern „perfecționist” și publicul suburban sau rural mai puțin educat ce cultivă sentimente de suspiciune față de aparatul politic de la Washington, DC și tinde să fie mai atașat de diferite forme de nationalism.⁸ Candidatul republican a exploatat aceste sentimente prin retorica sa anti-imigrație și prioritățile „patriotice” ale campaniei sale (reflexate și de sloganul său electoral „Make America great again”) și a valorificat în propriul său avantaj aceste diviziuni, demonizând întregul aparat mediativ liberal care îi era oricum ostil. Reușind să apară drept „victimă” unei conspirații a eliteilor politice și mediatice, Donald Trump a valorificat suspiciunea deja existentă a americanilor albi fără studii superioare față de elite și a reușit să răstoarne noua „democrație epistocratică” în favoarea sa. Discursul său salvationist, prin care hiperboliza „corupția și incompetența” liderilor politici anteriori, prezentându-se ca reconstructorul mesianic al unei Epoci de Aur, s-a bazat pe ura față de o tehnocrație educată și pe modelul ideal al „americanului simplu”: alb, creștin, harnic – de profesie muncitor, polițist sau soldat. Acest discurs a fost completat strategic cu modelul întreprinzătorului cinstit și talentat pe care și-a bazat Donald Trump *ethos*-ul de campanie.

Asociind elitele educate cu corupția și cu un liberalism globalist perdant pentru America (mai ales pentru oamenii simpli, fără studii superioare, din „America profundă”), Trump a contracarat „democrația epistocratică” cu ajutorul populismului. El s-a folosit, în plus, de modelul anterior al Brexit-ului, în care populismul și naționalismul au triumfat asupra elitelor tehnocrate pro-europene. Astfel, anul electoral 2016 a fost unul în care triumful populismului naționalist asupra globalismului și liberalismului a devenit un fenomen recurent pe cele două maluri ale Atlanticului.

Elitele educate au fost descrise unui public conservator cu un nivel mai redus de educație ca îndepărtate de realitate, unicul garant epistemic al contactului cu realitatea fiind simplitatea și autenticitatea americanului simplu, nealterat de cultura liberală și decadentă din marile universități. Astfel, sensul competenței politice a cetățeanului care posedă o cunoaștere relevantă și poate vota avizat a fost răsturnat: acest tip de cetățean ar fi fost, în virtutea retoricii de campanie a lui Donald Trump, incapabil să distingă adevărul de fals din cauza distorsiunilor de percepție care sînt rodul „pervertirii” sale intelectuale și ideologice. „Democrația epistocratică” apărută în contextul susținerii lui Hillary Clinton de către elitele liberale a fost practic neutralizată prin acest discurs populist, la alegerile din 2016.

8 Michael Lind, „The Liberal Roots of Populism”, în *Demos Quarterly* 4 (2014) <http://quarterly.demos.co.uk/article/issue-4/liberal-roots-of-populism/> Accesat la data de 18.02.2017.

Noul *bon sauvage* al populismului american. Epilogul democrației epistocratice?

Reiterînd implicit mitul „bunului sălbatic” (*le bon sauvage*) din operele primilor exploratori ai continentului american, reluat de gânditori umaniști și iluminiști ca Montaigne, Diderot, Rousseau și Voltaire, discursul populist ce a asigurat victoria lui Donald Trump a exaltat virtuțile „omului primitiv” nealterat de „viciile” culturii intelectuale răspindite de universitățile, lucrările filozofice și științifice și publicațiile cele mai liberale. Noul *bon sauvage* care și-a păstrat o percepție pură și nealterată asupra realității este bunul american alb, conservator, de obicei protestant, fără studii superioare, care locuiește în statele cu o mai mare populație rurală și suburbană ce formează baza electorală tradițională a Partidului Republican. La acest tip de susținător s-a adăugat în 2016 muncitorul alb necalificat din state în care industria a fost în mare parte înlocuită cu serviciile (nu întotdeauna la fel de bine plătite ca munca în fostele fabrici) precum Ohio, Pennsylvania, Michigan și Wisconsin – din „Centura Industrială” (*Rust Belt*) care vota în mod tradițional cu democrații. Acest electorat a votat mai curînd pragmatic, decît ideologic pentru Donald Trump, creditînd promisiunea sa că va stimula economia și va „readuce acasă” companiile industriale care au migrat în China sau în Mexic. În parte, acest electorat (alb, fără educație superioară) a fost atras și prin politicile anti-imigrație din programul electoral al lui Donald Trump, ce a stabilit o relație causală între imigrația ilegală și migrația industriei către Mexic și China și efectul „pauperizării” sale din ultimii ani.

Campania lui Donald Trump a recurs așadar la idealizări ce au măgulit electoratul republican tradițional și la așteptarea ca acest electorat să redobîndască putere simbolică și prosperitate în urma victoriei acestui candidat. Și, în pofida așteptărilor ca profilul misogin al lui Donald Trump să descurajeze electoratul republican feminin, în final 89% din femeile republicane l-au susținut, în timp ce numai 8% au votat cu contra-candidata sa democrată, acest procent stînd într-un raport aproape egal cu cei 90% dintre bărbații republicani care au votat cu Trump. Acesta din urmă a atras și votul a 10% dintre bărbații democrați, un procent mai mare decît cel de 8% al femeilor republicane care au susținut-o pe Clinton. Procentul de 10% din electoratul masculin democrat înseamnă proporțional mai mult și în condițiile în care Partidul Democrat are mai mulți membri decît Partidul Republican. Cifra de 10% se corelează în general cu electoratul masculin democrat fără studii superioare care a fost atras în 2016 spre susținerea lui Donald Trump. Motivațiile care au stat la baza acestei reorientări ar putea fi diferite și numai o cercetare calitativă ar putea releva în ce măsură a prevalat componenta mitic-idealistică (ideologică) sau cea pragmatică – sau în ce măsură componenta rasistă (anti-imigrație) a încurajat susținerea controversatului candidat republican, ce a prezentat de la bun început electoratului o agendă xenofobă destul de radicală.

Rămîne însă destul de evident că mitologia „bunului sălbatic” vehiculată de Donald Trump a funcționat cel puțin pentru atragerea unei părți semnificative a electoratului masculin alb fără studii superioare (în proporție de 67%), protestant (în proporție de 60%), foarte practicant religios (56% din electoratul care merge săptămînal la biserică), creștin evanghelic sau „born-again” (în proporție de 80%).

Retorica populistă a „bunului sălbatic” american a contracaraș așadar noua „democrație epistocratică” apărută în susținerea lui Hillary Clinton. Dar nu este, cred, rezonabil să anticipăm o dispariție prematură a acestui nou hibrid din viața politică americană. Protestele din marile orașe ce au urmat victoriei lui Donald Trump, la care au luat parte mulți studenți și minoritari, și care au fost reluate începînd cu 20 ianuarie 2017, indică, dimpotrivă, o conștientizare a unei convergențe politice a elitelor care posedă cunoaștere cu grupurile minoritare sau defavorizate social care au de pierdut în urma măsurilor naționaliste, rasiste sau ostile protecției

sociale pe care administrația Trump le-a adoptat deja (de pildă, prin ordonanța guvernamentală, deja blocată pe criteriile incompatibilității cu Constituția SUA, ce a interzis temporar accesul pe teritoriu american al musulmanilor din șapte țări în care activează grupări teroriste, ca și prin celelalte măsuri guvernamentale pentru expulzarea imigranților ilegali).

Rezistența activă față de politicile administrației Trump este mai puternică în rândul tinerilor de pînă în 29 de ani, care au votat în 2016 în proporție mai mare cu Clinton decît grupele de vîrstă cuprinse între 30-44 de ani și 45-64 de ani. Procentele variază în funcție de vîrstă și de nivelul de educație mai ales la populația albă, la populația non-albă fiind mult mai puține variații determinate de factorii vîrstă și educație.

Mișcarea de opoziție liberal-democrată față de politicile lui Donald Trump va lua probabil amploare, așa încît se poate preconiza un succes al acesteia la alegerile din 2020 sau 2024, cu atît mai mult cu cît tendința adolescenților educați care vor vota la aceste alegeri tinde către opțiuni globalist-liberale. Un insucces pe termen lung al noii „democrații epistocratice” americane ce susține liberalismul globalist este așadar puțin probabil, mai ales în condițiile în care în prezent se constituie o mișcare de opoziție activă față de politicile administrației Trump. Eșecul relativ al acestei mișcări în 2016, din cauza deturnării sensului competenței politice și al cunoașterii prin retorica populistă a lui Donald Trump („elitele politice și academice au pierdut simțul realității”), a fost probabil influențat și de „pendulul” ciclurilor electorale americane, de obicei cîștigate alternativ de unul din cele două partide majore, ca și de tradițiile populismului „jacksonian”, resuscitate de Trump cu ajutorul mitului „bunului sălbatic” american. La ora actuală, un reviriment al populismului iliberal și naționalist are loc și în mai multe țări europene (Grecia, Ungaria, Regatul Unit, Franța), ceea ce înseamnă, în termeni sociologici clasici, o revoltă la scară globală a comunității (*Gemeinschaft*) împotriva societății de piață (*Gesellschaft*), a liberalismului comunităților parohiale care vor să se simtă protejate în raport cu globalismul liberal al elitelor ce urmăresc binele umanității în general.

„Democrația epistocratică” americană, susținută așadar de elitele care posedă cunoaștere și au competență politică, tinde să susțină o viziune globalist-liberală. Elitele care posedă cunoaștere din Statele Unite împărtășesc mai curînd o viziune wilsoniană sau hamiltoniană asupra politicii, în timp ce electoratul mai slab educat, de proveniență rurală și suburbană, care l-a votat majoritar pe Donald Trump, este de obicei „jacksonian”⁹, parohial și xenofob. Cel din urmă a fost mobilizat cu ajutorul posturilor de radio și televiziune conservatoare să voteze masiv cu candidatul republican, fiind măgulit de ideea că „puritatea” sa nediminuată de „pervertirile cunoașterii” din universități ar fi un garant al accesului său privilegiat la adevăr și la realitate.

În rezumat, noua „democrație epistocratică” din SUA a fost contracarată de mitologiile populiste folosite în campania lui Donald Trump la alegerile din 2016. Dar, așa cum populismul naționalist este un fenomen în curs de globalizare, și mentalitatea globalist-liberală tinde să dobîndească conștiință de sine și coeziune. În România, de pildă, așa-numiții „oameni ai lui Soros”, demonizați în timpul campaniei populiste a PSD-ului, sînt un nou nume pentru elitele pro-europene care împărtășesc viziunea unei Românie cu structuri democratice și un stat de drept consolidat, ce este și un actor politic și civic internațional. După instalarea la putere a lui Donald Trump și adoptarea primelor sale măsuri anti-imigrație, la fel ca după

9 Walter Russell Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How it Changed the World* (New York: Routledge, 2009), pp. 99-263. Autorul reia taxonomia celor patru școli de gîndiri ale politicii externe americane în recentul său articol „The Jacksonian Revolt: American Populism and the Liberal Order” publicat de *Foreign Affairs* pe 20 ianuarie 2017, folosindu-le pentru a explica victoria lui Donald Trump la alegerile prezidențiale din 2016.

măsurile anti-justiție (Ordonanța 13/2017 din noaptea de 31 ianuarie) adoptate de Guvernul Grindeanu, mobilizarea acestei opoziții globaliste în mișcări de protest civic a luat amploare. Acesta nu pare să fie un epilog, ci un început al „democrației epistocratice”.

BIBLIOGRAFIE

Bryan Caplan, *The Myth of the Rational Voter*, Princeton, Princeton University Press, 2007.

David M. Estlund, *Democratic Authority: A Philosophical Framework*, Princeton, Princeton University Press, 2007.

Martin Gilens, *Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America*, Princeton, Princeton University Press, 2012.

Hélène Landemore, *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many*, Princeton, Princeton University Press, 2012,

Michael Lind, „The Liberal Roots of Populism”, în *Demos Quarterly* 4 (2014) <http://quarterly.demos.co.uk/article/issue-4/liberal-roots-of-populism/> Accesat la data de 18.02.2017.

Walter Russell Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How it Changed the World*, New York, Routledge, 2009,

John Stuart Mill, *On Liberty and Other Essays*, Oxford, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Ilya Somin, *Democracy and Political Ignorance*, Stanford, Stanford University Press, 2016, 2nd edition,

Alegeri parlamentare 2016.

România, între schimbare politică și restaurație sistemică

■ DANIEL BUTI

[National School of Political Studies and Public Administration]

■ ALEXANDRU RADU

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

The article represents an analysis of the 2016 Romanian general elections in terms of two types of factors. The first factor is a technical one and it is represented by the electoral law, specifically the principle and the methods of converting votes into mandates. The evaluation of the RP system used to elect MPs aims its effects which were operationalized by the electoral disproportionality index. The second factor is a political one and it aims both quantitative and qualitative changes generated by the 8th electoral moment of the Romanian postcommunism. It's about the party system architecture, but also the political composition of the new parliament. Specifically, the article assesses whether the desideratum of „reforming the political class”, which has a massive presence in the public space, finds its counterpart in the electoral options expressed in the 2016 parliamentary elections.

Keywords

parliamentary elections; political change; party system; electoral disproportionality; v Romanian elections

Introducere

Realitatea politică românească a ultimilor ani demonstrează limitele democrației electorale¹, mai exact rolul neexclusiv al alegerilor în a determina cine va guverna. Momentele de participare protestatară care au urmat tragicului eveniment din clubul Colectiv au adus în prim-plan un nou actor politic – „Strada” sau „Piața” – care s-a dovedit suficient de puternic pentru a genera un tip de schimbare asociată de obicei alegerilor. Ca manifestare imediată, acțiunea „Străzii” a dus la înlocuirea formulei guvernamentale, dar schimbarea vizată era una mai amplă, implicând funcționarea relației de reprezentare politică.

Din acest punct de vedere, alegerile locale din anul 2016 au reprezentat un prim indicator al „intensității și sustenabilității efectelor «Revoluției Colectiv»”, oferind populației posibilitatea de a arăta că schimbarea dorită poate trece dincolo de efuziunea și încălcătura emoțională a protestelor, manifestându-se și la vot². Rezultatul ale-

1 Vezi Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de D. Pop (Iași: Polirom, 1999).

2 Pe larg, vezi Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România post-comunistă* (București: Pro Universitaria, 2016).

gerilor a arătat însă că valul protestatar și presiunea în vederea reformării clasei politice s-au regăsit doar parțial la urne. Votul a (re)confirmat poziția dominantă a partidelor tradiționale, dar a marcat și apariția unor potențiali challenger, precum Uniunea Salvați Bucureștiul (USB). Anul 2016 a mai avut totuși o fereastră de oportunitate în vederea instituționalizării schimbării și legitimării ei prin vot. Este vorba despre alegerile parlamentare din 11 decembrie.

Din punct de vedere al finalității sale guvernamentale, scrutinul parlamentar a avut, încă de la început, un element de certitudine: indiferent de rezultate, partidele participante își vor asuma constituirea unui „guvern politic”. Declarații ferme în acest sens au făcut nu numai liderii competitorilor electorali, ci și președintele Klaus Iohannis, cel care avusese un rol major în constituirea guvernului Cioloș. Prin urmare, după un an de „guvernare tehnocrată”, partidele politice își reluau rolul definitoriu, acela de a revendica și a concura în vederea exercitării guvernării (centrale). Totodată, ideea de schimbare căpăta conotația electorală clasică, materializarea ei necesitând existența unor partide politice noi, care să scoată din joc partidele tranziției și să le arunce la marginea istoriei. Perspectivile nu erau însă încurajatoare, în condițiile în care doar 8 formațiuni politice noi³ au reușit să desemneze candidați pentru alegerile parlamentare.

Prin urmare, principalii actori ai competiției electorale au fost Partidul Social Democrat (PSD) și Partidul Național Liberal (PNL), două partide politice „vechi”, care au gestionat, în diferite formule și etape politice, postcomunismul românesc. Singura alternativă la partidele politice din *mainstream*, a cărei relevanță a fost confirmată de alegerile locale, în special de rezultatul din București, a fost Uniunea Salvați România (USR)⁴, formațiune extra-parlamentară, cu un mesaj anti-sistem (împotriva partidelor politice „tradiționale” și a cartelizării sistemului de partide⁵), cu expunere în spațiul mediatic și care, din punct de vedere al genezei părea să aibă un important atu, fiind primul caz românesc de partid constituit „by the book”⁶.

Dar nu doar mesajul general de schimbare, neînsoțit de agenți electorali ai acestei schimbări, a dat o notă inedită alegerilor parlamentare din decembrie 2016. La definirea situației electorale a contribuit și un factor politic care a consemnat o premieră pentru România postcomunistă. Astfel, pentru prima dată de la alegerile

3 Avem în vedere partidele politice înregistrate la Tribunalul București după adoptarea Legii nr. 114/2015 privind modificarea și completarea Legii partidelor politice nr. 14/2003, act normative care a relaxat condițiile pentru înscrierea a unui partid politic, prin reducerea numărului de membri fondatori de la 25.000 la 3. Conform Centrului pentru Inovare Publică, care a monitorizat înregistrarea partidelor noi, în perioada 20 mai 2015 (data la care Legea nr. 14/2015 a fost publicată în Monitorul Oficial) - 10 decembrie 2016, 65 de formațiuni au dobândit personalitate juridică, fiind înscrise în Registrul Partidelor Politice. Pentru detalii, vezi Raportul „Schimbarea legii partidelor. Progrese și limite” (decembrie 2016), realizat de Centrul pentru Inovare Publică. Documentul poate fi consultat la adresa: <http://www.inovarepublica.ro/schimbarea-legii-partidelor-politice-progrese-si-limite-raport/>

4 Pentru detalii privind cartelizarea partidelor politice românești vezi Silviu Dan Mateescu, „Impactul cartelizării sistemului de partide din România asupra consolidării sistemului democratic”, *Sfera politicii* 162 (2011): 12-22 sau Daniel Buti, *Pe cine reprezintă partidele politice. O analiză a partidelor din postcomunismul românesc* (București: Pro Universitaria, 2014), 138-143

5 Din punct de vedere politic, Uniunea Salvați România s-a născut în august 2016, în urma fuziunii a trei formațiuni politice: Uniunea Salvați Bucureștiul, Uniunea pentru Codlea și Uniunea Salvați România.

6 USR marchează o premieră pentru partidismul românesc postcomunist, fiind prima organizație politică legitimată prin vot, care corespunde definiției clasice, de factură sociologică, a partidului politic. Astfel, spre deosebire de partidele politice „tradiționale”, care s-au născut în jurul unui lider și al anturajului acestuia, iar ulterior au încercat să-și construiască o bază socială, formațiunea condusă de Nicușor Dan „își are rădăcinile în societatea civilă, fiind percepută ca un agent veritabil al reprezentării sociale” - Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu!*, 201.

fondatoare din mai 1990, niciunul dintre actorii înscriși în competiție nu se afla la guvernare și nu era implicat în organizarea procesului electoral. Această sarcină a revenit „guvernului tehnocrat”, situat deci în afara partidelor politice, ceea ce a întărit imaginea unor alegeri corecte și a egalității competitorilor la linia de start.

În realitate, o astfel de egalitate, necesară din punct de vedere juridic, este afectată, într-o măsură mai mare sau mai mică, de o serie de factori politici și imagologici, care însoțesc momentele electorale. Practic, fiecare dintre protagoniști a beneficiat de o serie de avantaje. În cazul PSD, cel mai important dintre acestea a fost reprezentat, fără îndoială, de victoria înregistrată la alegerile locale. Având în vedere că rezultatele de la locale au capacitatea de a seta trendul pentru scrutinul din toamnă, succesul electoral din iunie 2016 a adus social-democraților un capital politic (primari și consilieri locali/ județeni) și unul imagologic (imaginea de învingător), care au cântărit greu în cazul alegerilor parlamentare. Dacă se mai adaugă disciplina internă, forța organizațiilor locale și strategia electorală neconflictuală și slab competitivă, atunci devine destul de clar de ce PSD a ocupat poziția de favorit.

La rândul lor, liberalii, deși învinși în alegerile locale, continuau să se plaseze în siajul președintelui Iohannis. În plus, PNL a încercat să se asocieze cu Dacian Cioloș și, în pofida ezitărilor „premierul tehnocrat” de a-și asuma o etichetă partizană, conducerea partidului (Biroul Politic Național) l-a desemnat drept candidat pentru postul de premier după alegerile parlamentare. Îndemnat de șeful statului „să își declare măcar simpatia, sau adeziunea, sau preferința pentru partidul cu care ar putea să colaboreze în viitor, după alegerile parlamentare”, premierul Cioloș a participat la mitingul PNL de lansare a candidaților (6 noiembrie), iar cu câteva zile înainte de vot (2 decembrie) și-a asumat, printr-un mesaj postat pe *Facebook*, să fie premier în cazul unei majorități PNL-USR.

În fine, USR a încercat în egală măsură să se asocieze imagologic cu premierul Cioloș, continuând totodată să promoveze, în mod mesianic, un discurs centrat pe ideea de schimbare a clasei politice și a modului în care se face politica. Cu o organizare internă laxă și fără o rețea teritorială bine organizată, USR venea după un succes la alegerile locale din Capitală, amplificat la nivelul percepției publice de reflectarea sa mediatică, și țintea în special publicul din mediul urban (în special urbanul mare).

Mirajul „reformării clasei politice”

Pe acest fond, la capătul unei campanii electorale anoste și după un an de guvernare „tehnocrată” care nu a reușit să impună noi standarde de evaluare a promisiunilor electorale, cei 41 de competitori care au intrat în cursă (partide politice, alianțe politice, alianțe electorale, organizații ale cetățenilor aparținând minorităților naționale și candidați independenți) au reușit să scoată la vot 7.323.368 de alegători, reprezentând 39,79% din totalul cetățenilor înscriși în listele electorale⁷. A fost una dintre cele mai mici rate ale participării electorale din 1990 până în prezent⁸.

⁷ Total alegători înscriși în listele electorale: 18.403.044

⁸ Cea mai scăzută prezență la vot în cazul alegerilor parlamentare s-a înregistrat în 2008, atunci când 39,20% dintre alegători s-au prezentat la urne. La polul opus se află alegerile din 1990, cu o rată a participării de 86,19%. Media prezenței la vot în România postcomunită, după 8 runde de alegeri parlamentare, este de 60,38%.

Tabel 1. Rezultatele alegerilor parlamentare – 11 decembrie 2016

	Partide/ formațiuni politice	CAMERA DEPUTAȚILOR				SENAT			
		VOTURI		MANDATE		VOTURI		MANDATE	
		Nr. abs.	%	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
1.	PSD	3.204.864	45,47	154	46,80	3.221.786	45,67	67	49,26
2.	PNL	1.412.377	20,04	69	20,97	1.440.193	20,41	30	22,05
3.	USR	625.154	8,87	30	9,11	629.375	8,92	13	9,55
4.	UDMR	435.969	6,18	21	6,38	440.409	6,24	9	6,61
5.	ALDE	396.386	5,62	20	6,07	423.728	6	9	6,61
6.	PMP	376.891	5,34	18	5,47	398.791	5,65	8	5,88
7.	Total	7.047.384	100	312*	100	7.052.966	100	136	100

* Totalul nu conține cele 17 mandate (5,16%) alocate organizațiilor cetățenilor aparținând minorităților naționale, altele decât cea maghiară, conform art. 62 (2) din Constituție.

Rezultatul alegerilor a pus în evidență existența unui dezechilibru major la nivelul sistemului partidist, distanța dintre primul partid clasat (PSD) și al doilea (PNL) fiind mai mult decât dublul scorului obținut de cel de al doilea partid (puțin peste 25%). De asemenea, scorul electoral al PSD era la același nivel cu cel al tuturor celorlalte formațiuni parlamentare la un loc⁹. Practic, partidul condus de Liviu Dragnea a reușit să obțină o victorie categorică, care l-a propulsat în poziția de partid dominant. Era pentru prima dată, după momentul electoral excepțional din mai 1990, când un partid, care a participat singur în alegeri, reușea să obțină puțin peste 45% din voturi, aceasta fiind, de altfel, cel mai mare procent electoral înregistrat de social-democrați.

În egală măsură, alegerile parlamentare au confirmat suportul electoral și au legitimat poziția pe scena partidistă a USR. Chiar dacă formațiunea condusă de Nicușor Dan nu a reușit să creeze surpriza pe care mulți dintre susținătorii săi o așteptau, aceasta a realizat o performanță notabilă pentru un partid nou, aflat la prima competiție electorală parlamentară. Cele aproape 9% din voturi i-au asigurat poziția a treia în ierarhia electorală, la mare distanță însă de PNL (mai mult decât dublu).

În ceea ce-i privește pe liberali, aceștia pot fi considerați pierzătorii acestor alegeri. Chiar dacă plecat cu șansa a doua în competiția electorală, PNL s-a clasat cu mult în spatele câștigătorului și a principalului său adversar politic, această contraperformanță fiind rezultatul, pe de o parte, a avansului pe care și l-a creat PSD, iar pe de altă parte, a reculului pe care formațiunea liberală l-a înregistrat după alegerile locale. Practic, din iunie 2016, atunci când a obținut 2.529.986 de voturi (30,64%)¹⁰, și până în decembrie același an, PNL „a pierdut” peste 1.000.000 de alegători.

Din perspectiva obiectivului, utopic în sine, al schimbării clasei politice și al demantelării partidelor politice „tradiționale”, alegerile parlamentare au marcat, ca și cele locale, un eșec (în pofida breșei create de USR). Votul din 11 decembrie 2016 a (re)legitimat principalele partide ale tranziției postcomuniste și a întărit poziția acestora la nivelul sistemului politic, oferind unuia dintre ele (PSD) statutul de partid dominant. Așadar, rezultatul alegerilor a fost favorabil partidelor

⁹ Pentru exactitate, menționăm totuși diferența subunitară, de aprox. 0,5%, în defavoarea social-democraților.

¹⁰ Rezultat înregistrat la alegerea consilierilor județeni, un vot cu o relevanță politică accentuată.

din mainstream și nu a reflectat dorința exprimată în spațiul public, de resetare a sistemului partidist.

Mai mult, schimbarea politică nu s-a manifestat nici măcar sub forma superficială a înnoirii parlamentului, respectiv a alegerii unui număr semnificativ de parlamentari noi. Dintr-un total de 465 de aleși (136 senatori și 329 deputați, din care 17 reprezentând minoritățile naționale, altele decât cea maghiară), 187 au mai deținut cel puțin un mandat în forul legislativ. Defalcată pe Camere, situația este următoarea. În Camera Deputaților au fost realeși 129 de parlamentari, reprezentând 39,21%, iar în Senat numărul realeșilor a fost de 58, adică 42,65%. Ca și în trecut, categoria cea mai numeroasă a realeșilor este cea a parlamentarilor cu două mandate, totalizând 86 de persoane (45,99% din cei 187). Politicienii care au fost aleși de trei ori în parlament sunt în număr de 45 (24,06%), iar categoria celor prezenți în patru parlamente cuprinde 37 de realeși (19,79%). Performanța de a fi prezent în mai mult de jumătate din legislaturile parlamentare de după 1990 aparține unui număr total de 19 politicieni, din care 8 cu cinci mandate, 4 cu șase mandate, alții 5 cu șapte mandate, iar 2 sunt campionii absoluți, cu opt mandate¹¹.

Repartiția pe partide a realeșilor ne oferă date interesante, poate chiar surprinzătoare. Pe de o parte, așa cum era de așteptat, PSD, ca cel mai mare partid parlamentar, are și cei mai mulți parlamentari realeși – 61 deputați și 32 senatori –, fiind urmat de PNL, cu 33 de deputați și 16 senatori realeși. Totuși, prin raportare la totalul parlamentarilor fiecărui partid, PSD stă mai bine la capitolul „înnoirea clasei politice”, cu un procent al realeșilor de 39,61% la Camera Deputaților, respectiv 47,76% la Senat, față de PNL, cu 47,83%, respectiv 53,33%. În ce privește UDMR, procentele parlamentarilor realeși sunt 38,10% și 66,67%, în cifre absolute însemnând 8 deputați și 6 senatori. În fine, grupul minorităților are și el 6 realeși, adică 35,29% din totalul celor 17. Pe de altă parte, realeși găsim și în partidele politice noi, cele care au candidat pentru prima oară în 2016, și încă în proporții importante, cu excepția notabilă a USR. Astfel, 14 din cei 20 de deputați ai ALDE au cel puțin două mandate; la fel 7 din cei 18 deputați ai PMP. La Senat, PMP are un singur reales din totalul de 8, iar 3 din cei 9 senatori ai ALDE au mai deținut mandate parlamentare în legislaturile anterioare. Explicația pentru această situație paradoxală este totuși simplă, căci partidele despre care vorbim sunt, în fapt, părți ale partidelor vechi. Nu însă și USR, un partid nou, dar totuși cu trei parlamentari care provin din cabinetul Cioloș. În fine, să reținem că numai județul Mehedinți are parlamentari noi, atât cei patru deputați (trei PSD, al patrulea PNL), cât și cei doi senatori (unul PSD, celălalt ALDE) fiind la primul mandat. Putem adăuga județul Giurgiu, dar numai pentru Camera Deputaților, ca și alte 8 județe – Buzău, Călărași, Iași, Ilfov, Maramureș, Satu-Mare, Teleorman și Vâlcea –, însă cu referire numai la mandatele senatoriale. La polul opus se situează județele Bihor și Harghita, unde toți senatorii sunt parlamentari realeși. În celelalte circumscripții electorale (inclusiv cea pentru străinătate) avem cel puțin câte un deputat ori senator reales.

Rezumând, alegerile din 11 decembrie 2016 au adus parlamentari noi într-o proporție de 59,78% (60,79% pentru Camera Deputaților, respectiv 57,35% pentru Senat). Ponderea apare importantă dacă o judecăm la modul general, dar progresul este minor comparându-l cu rezultatul alegerilor precedente – 57,10% –, când tema reformei politice nu a avut aceeași amploare.

11 Aceștia din urmă sunt Márton Árpád, deputat UDMR de Covasna începând cu 1990, și Verestoy Attila, senator UDMR de Harghita din 1990.

O lege electorală nouă, același scrutin RP

Alegerile parlamentare din 11 decembrie 2016 au fost reglementate de Legea nr. 208/ 2015, un act normativ adoptat de parlament cu o largă majoritate¹². Dacă din punct de vedere al repertoriului legislativ românesc legea a reprezentat o noutate, nu același lucru se poate spune despre conținutul său vizând principiile și tehnicile de inginerie electorală. Practic, noua lege a restaurat vechiul mod de alegere a parlamentului practicat până în 2008, respectiv sistemul electoral de tip proporțional complex¹³, cu prag electoral și vot de liste închise, mandatele fiind atribuite pe două niveluri geografice prin folosirea coeficientului electoral simplu și a metodei d'Hondt.

Astfel, experimentul „votului uninominal” aplicat alegerilor din 2008 și 2012 a generat destul de rapid o disonanță cognitivă¹⁴ care a legitimat și a impus pe agenda politică nevoia amendării legislației electorale. Era un moment prielnic unei schimbări progresiste în ceea ce privește formula electorală, schimbare care s-ar fi putut materializa, spre exemplu, în reducerea, chiar și cu o unitate, a pragului electoral sau în introducerea unui scrutin de liste deschise, fie sub forma votului preferențial¹⁵, fie chiar a panașajului¹⁶. Cu toate acestea, partidele parlamentare au preferat să revină, fără nicio nuanță, la mecanismul electoral cunoscut, cel care a funcționat în cazul a cinci momente electorale, din 1990 până în 2004, care le-a asigurat prezența neîntreruptă în forul legislativ și care a consacrat sistemul de partide postcomunist. Este vorba despre același scrutin cu prag electoral de 5%¹⁷ și cu vot pe liste de partid închise. Din această perspectivă, restaurarea scrutinului proporțional complex reprezintă un pas înapoi.

Noua lege electorală aduce și o serie de noutăți, care însă nu sunt de natură să modifice substanțial modul de scrutin și/ sau efectele politice ale acestuia. Reținem, astfel, o ajustare a normei de reprezentare, care crește de la 70.000 la 73.000 de locuitori pentru un deputat și de la 160.000 la 168.000 de locuitori pentru un senator. De asemenea, a fost introdus un prag electoral alternativ (20% din totalul voturilor valabil exprimate în cel puțin 4 circumscripții electorale pentru toți competitorii electorali), rezultat al unui compromis politic în măsură să asigure o susținere politică cât mai largă noii legi electorale. Prevederea vine în sprijinul formațiunilor mici, dar care beneficiază de o bună concentrare geografică a voturilor. Totuși, cu excepția UDMR, asemenea formațiuni politice nu ființează în România sau, cel puțin, nu au ființat la momentul scrutinului parlamentar din 2016.

Există o serie de noutăți și în privința exercitării și organizării votului, introducându-se de noua lege electorală și/ sau de actele juridice subsecvente. Astfel, în premieră

12 În plenul Camerei Deputaților, din data de 24 iunie 2015, s-au înregistrat 273 de voturi „pentru”, 8 abțineri și 10 „împotriva”. Președintele Iohannis a promulgat legea în data de 20 iulie, iar câteva zile mai târziu aceasta a fost publicată în Monitorul Oficial (nr. 553/24 iulie 2015).

13 Pentru detalii, vezi Pierre Martin, *Sistemele electorale și modurile de scrutin*, traducere de M. N. Singer (București: Monitorul Oficial, 1999), 83-87.

14 Contrar așteptărilor publicului, Legea nr. 35/2008 nu a introdus un sistem electoral majoritar, în care „câștigătorul ia tot”, ci a reglementat împărțirea circumscripțiilor electorale plurinomiale în colegii uninominale și aplicarea condiționată a regulii majorității absolute, păstrându-se însă principiul reprezentării proporționale. Altfel spus, finalitatea sistemului electoral a rămas una proporțională.

15 Alegătorul poate modifica ordinea candidaților din lista partidului preferat, stabilind propria ierarhie, așa cum se întâmplă în Belgia, Cehia, Danemarca, Letonia sau Slovacia.

16 Alegătorul poate compune propria listă, combinând, în limita mandatelor disponibile, candidați propuși de diferite partide, așa cum se întâmplă în Elveția sau Luxemburg.

17 În cazul alianțelor politice și alianțelor electorale, la pragul de 5% se adaugă 3% pentru al doilea membru al alianței și, pentru fiecare membru începând cu al treilea, câte un singur procent, fără a se putea depăși 10% din voturile valabil exprimate pe întreaga țară.

pentru practica electorală românească s-a introdus votul prin corespondență, „ca alternativă echivalentă la exercitarea dreptului de vot prin prezența la secția de votare, în care se utilizează serviciile poștale”¹⁸. Transmiterea opțiunii de vot în plic, prin intermediul Poștei, a fost posibilă doar pentru alegătorii din circumscripția 43 Diaspora care, în prealabil, trebuiau să-și exprime dorința exercitării dreptului de vot în această manieră prin înscrierea în Registrul electoral. Noutatea acestei proceduri, neîncrederea în ceea ce privește asigurarea secretului și chiar a înregistrării votului sau pur și simplu dezinteresul au făcut ca, dintre cei 609.962 de alegători cu domiciliul sau reședința în afara țării, doar 8.889 (1,46%) să voteze prin corespondență.

În categoria noutăților tehnice menite să faciliteze desfășurarea procesul electoral și să crească transparența și corectitudinea acestuia intră și informatizarea completă scrutinului, de la înregistrarea alegătorilor prezenți la urne (prin înscrierea codului numeric personal în Sistemul informatic de monitorizare a prezenței la vot și de prevenire a votului ilegal¹⁹), până la completarea electronică și publicarea automată în sistemul informatic a proceselor verbale de numărare a voturilor și constatare a rezultatelor. De asemenea, prin Hotărâre de Guvern s-a stabilit înregistrarea audio-video neîntreruptă a procedurilor realizate de la închiderea votării și până la părăsirea localului secției de vot de către membrii biroului electoral al secției de votare²⁰.

Stabilitate și continuitate sistemică

Deși sistemul electoral utilizat pentru alegerea deputaților și senatorilor s-a menținut în categoria celui de tip RP, revenirea la metodele exclusiv proporționale de transformare a voturilor în mandate nu a rămas fără efecte în ceea ce privește discrepanța dintre votul popular și votul politic. Apreciate pentru justetea lor, adică pentru încercarea de a realiza proporționalitatea dintre voturi și mandate²¹, sistemele RP conțin diferite componente tehnice, precum pragul electoral sau magnitudinea circumscripției, care generează un grad mai mare sau mai mic de disproporționalitate electorală. Calculat în baza formulei propuse de Michael Gallagher²²,

18 Legea nr. 288/2015 privind votul prin corespondență, precum și modificarea și completarea Legii nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente, publicată în Monitorul Oficial nr. 843 din 12 noiembrie 2015.

19 Sistemul informatic a fost introdus pentru prima dată la alegerile locale din anul 2016, implementarea sa fiind reglementată prin Legea 115/2015 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, pentru modificarea Legii administrației publice locale nr. 215/2001, precum și pentru modificarea și completarea Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali.

20 Hotărârea Guvernului nr. 765/2016 pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 636/2016 privind stabilirea măsurilor tehnice necesare bunei organizări și desfășurări a alegerilor pentru Senat și Camera Deputaților din anul 2016, precum și pentru completarea Hotărârii Guvernului nr. 637/2016 privind stabilirea cheltuielilor necesare pregătirii, organizării și desfășurării în bune condiții a alegerilor pentru Senat și Camera Deputaților din anul 2016. Înregistrarea a fost făcută cu o tabletă securizată de Serviciul pentru Telecomunicații Speciale (STS), de către un operator de calculator, dintr-un punct fix.

21 Vezi Arend Lijphart, *Sisteme electorale și sisteme de partide. Un studiu despre douăzeci și șapte de democrații*, traducere de I. Petraș-Voicu (Cluj-Napoca: CA Publishing, 2010); Pippa Norris, „Choosing electoral systems: Proportional, majoritarian and mixed systems”, *International Political Science Review*, vol. 18, no. 3 (1997): 297–312

22 $G = \sqrt{\frac{1}{2} \sum (v_i - l_i)^2}$, unde v reprezintă numărul de voturi exprimat în procente, iar l pe cel al mandatelor fiecărui partid – vezi Michael Gallagher, „Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems”, *Electoral Studies*, vol. 10, no. 1 (1991): 33-51. Baza pentru calcularea indicelui G este reprezentată de ponderea mandatelor fiecărui actor electoral. Reprezentanții

dar ca medie a dispropoționalității celor două camere parlamentare, indicele G în urma alegerilor parlamentare din 2016 are valoare de 2,03%²³. Este cel mai scăzut grad al dispropoționalității electorale de la alegerile din 1990 până în prezent, ceea ce marchează o creștere a performanței sistemului de vot.

Tabel 2. Dinamica dispropoționalității parlamentare²⁴

	Indicele G (%)		
	Camera Deputaților	Senat	Parlament
1990	1,01	7,33	4,17
1992	5,86	5,34	5,60
1996	6,37	6,42	6,40
2000	7,14	7,92	7,53
2004	3,04	4,48	3,76
2008	1,84	3,08	2,46
2012	6,08	7,12	6,60
2016	1,22	2,83	2,03

Față de precedentele alegeri parlamentare, când s-a înregistrat una dintre cele mai mari valori ale indicelui G din istoria electorală postcomunistă, scăderea este una considerabilă (de peste trei ori). Aceasta vine pe fondul unei participări electorale scăzute (ceea ce pune în evidență dimensiunea bazinelor electorale specifice partidelor politice), a polarizării apatului politic (ceea ce orientează alegătorii spre competitorii aflați pe axa electorală centrală), dar și a stabilizării scenei partidiste, precum și a principalilor săi actori (implicit și a ofertei electorale). Exceptând alegerile din 2012, cu a lor particularitate politică și electorală²⁵, se remarcă faptul că indicele G cunoaște o scădere constantă începând din 2004, ceea ce face ca scrutinul din decembrie 2016 să consemneze continuarea acestui trend. Dinamica descrescătoare a dispropoționalității electorale echivalează cu o creștere a justetei formulei electorale.

Dincolo de acest efect tehnic al formulei electorale, rezultatele alegerilor parlamentare pun în evidență și efecte de natură politică, transpuse în modul de ordonare a sistemului de partide. Simpla parcurgere a ierarhiei electorale indică existența unui partid mare, a unuiu mediu și a mai multor partide mici, raporturile de forțe dintre acestea fiind caracterizate de un dezechilibru specific sistemului multipartidist cu partid dominant. Într-adevăr, un parlament cu 6 formațiuni politice, niciuna în postura de a revendica singură guvernarea, și cu primele două deținând împreună 2/3 din voturile exprimate, pe fondul unei diferențe consistente între ele, este expresia unei organizări multipartidiste în care unul dintre actori deține o poziție dominantă. Acest lucru este confirmat și de calculul indicelui N,

minorităților naționale din Camera Deputaților au fost considerați partide cu un singur membru.

23 Rezultat al mediei aritmetice dintre $G_{sen}=2,83\%$ și $G_{dep}=1,22\%$.

24 Sursa datelor (intervalul 1990-2008): Alexandru Radu, *Politica între proporționalism și majoritarism. Alegeri și sistem electoral în România postcomunistă* (Iași: Institutul European, 2012)

25 Este vorba despre existența unei coaliții hiperdominante (USL), care a reușit să câștige majoritatea absolută a voturilor și a mandatelor parlamentare, surclasându-și net competitorii electorali (diferența față de formațiunea clasată pe locul secund a fost de peste 40 de procente).

reprezentând *numărul efectiv de partide*²⁶, atât valoarea acestuia (3,38 unități), cât și aranjamentul partidist apropiindu-se de modelul tipologic propus de Jean Blondel²⁷.

Tabel 3. Dinamica numărului efectiv de partide²⁸

	Indicele N ¹		
	Camera Deputaților	Senat	Parlament
1990	2,20	1,66	1,93
1992	4,79	4,76	4,78
1996	4,32	3,90	4,11
2000	3,54	3,25	3,40
2004	3,37	3,03	3,20
2008	3,61	3,20	3,41
2012	2,12	1,94	2,03
2016	3,55	3,20	3,38
Media	-	-	3,28

Ca și în cazul disproporționalității electorale, exceptând situația particulară a alegerilor din 2012, evoluția indicelui N confirmă stabilitatea sistemului partidist, prin perpetuarea, cu mici variații, a modelului multipartidist cu partid dominant. Practic, începând cu momentul electoral din 2000, numărul efectiv de partide a fost constant peste 3, chiar și în 2012, dacă avem în vedere dimensiunea funcțională a sistemului partidist²⁹, fără a depăși însă pragul de 3,5. Media specifică perioadei postcomuniste (3,28), care cuprinde opt alegeri parlamentare, întărește această concluzie, chiar dacă multipartidismul, în varianta cu partid dominant, este unul cu „defect”³⁰. Tipologia rămâne valabilă și dacă eliminăm anul 1990, când sistemul de partide a fost, de fapt, unul necompetitiv, deoarece formațiunea care a câștigat alegerile a fost aproape de fiecare dată o coaliție de partide.

Pentru că *numărul efectiv de partide* (N) este un indicator static, care surprinde doar o imagine de moment a sistemului partidist, centrată asupra actorilor electorali, definirea sistemului de partide rezultat în urma alegerilor generale din 2016 impune o recalculare a sa. De această dată vom ține cont de dinamica partidelor politice parlamentare și de modul în care s-au structurat relațiile funcționale dintre acestea. Concret, coaliția majoritară PSD-ALDE va fi considerată un singur partid. Procedând

26 Calculat după formula propusă de Markku Laasko și Rein Taagepera: $N=1/\Sigma s^2$, unde s reprezintă proporția locurilor fiecărui partid – vezi Markku Laasko, Rein Taagepera, „«Effectiv» Number of Parties: A Measure with Application to West Europe”, *Comparativ Political Studies*, vol. 12, no. 1 (1979): 3-27.

27 Jean Blondel, „Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies”, *Canadian Journal of Political Science*, vol. 1, no. 2 (1968): 180-203

28 Sursa datelor (intervalul 1990-2008): Alexandru Radu, *Politica între proporționalism și majoritarism*

29 Pentru detalii vezi Daniel Buti, „Trei consecințe ale alegerilor parlamentare din 2012”, *Sfera politicii* 174 (2013): 25-31

30 Conceptul a fost lansat de George Voicu pentru a caracteriza sistemul de partide rezultat în urma alegerilor parlamentare din 1992 și desemnează o abatere a formulei partidiste de la modelul multipartid „pur”. „Defectul” este generat, în principal, de specificul CDR, una dintre cele două forte politice ale momentului, care „nu este un partid, ci o coaliție de partide și organizații civice cu scop în primul rând electoral” – vezi George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației* (București: All, 1998), 223-228.

În acest fel, numărul efectiv de partide este de 2,80³¹, o valoare apropiată de cea pe care Jean Blondel o atribuie sistemului „două partide și jumătate”. Într-adevăr, dacă vom considera PSD, pe de o parte, și toate formațiunile care compun Opoziția parlamentară (PNL, USR, UDMR și PMP³²), de cealaltă parte, ca reprezentând principalele forțe politice, ALDE apare ca fiind „partidul balama”, cel care înclină balanța și care are un rol decisiv în formarea majorității guvernamentale. Acest model al bipartidismului imperfect este însă moderat de o altă variabilă, și anume, aceea a numărului real de partide (R). Astfel, stabilizat în jurul a 5-6 formațiuni parlamentare, sistemul de partide are o arhitectură specifică multipartidismului, dar funcționează într-o logică bipolară, în care ocuparea unei poziții dominante de către unul dintre actori este contrabalansată de aranjamente asociative conjuncturale, menite să echilibreze sau, dimpotrivă, să răstoarne raporturile de forțe.

Concluzii

Cel de-al optulea exercițiu electoral al postcomunismului românesc, vizând desemnarea deputaților și senatorilor, a stat sub semnul schimbării. În dezbaterile publice, această teză a cunoscut diverse operaționalizări, mergând de la nevoia unei schimbări de paradigmă în relația guvernanți-guvernați, până la dezideratul „reformării”, „înnoirii” sau chiar „înlocuirii” clasei politice, deopotrivă actori individuali și organizaționali. De altfel, acest tip de discurs nu este nou, fiind intrinsec oricărui moment electoral. În spațiul public românesc însă, el este alimentat de o nemulțumire accentuată și continuă față de actul politic și protagoniștii săi. Ideea schimbării politice a urcat pe agenda publică încă de la alegerile prezidențiale din 2014, iar rezultatul înregistrat atunci i-a oferit combustia necesară pentru a ocupa o poziție dominantă în dezbaterile publice. Tragicul eveniment din clubul bucureștean „Colectiv” și puternicul val emoțional care i-a urmat au generat o schimbare politică de natură să materializeze și, totodată, să stimuleze dezideratul reformării spațiului politic. Căderea guvernului Ponta, dar mai ales pasul în spate făcut de partidele politice „tradiționale”, urmat de instalarea „guvernului tehnocrat”, au ridicat nivelul de așteptare publică în legătură cu schimbarea politică.

Pe acest fond, era de așteptat ca anul electoral 2016 să aducă o confirmare, prin vot, a relevanței sociale a discursului despre schimbare. Acest lucru însă nu s-a întâmplat. Dimpotrivă, alegerile parlamentare au consemnat restaurația scrutinului de tip RP cu liste blocate, pe fondul unui proces de inginerie electorală gestionat de „vechile” partide politice. Această restaurație a condus la înregistrarea unui grad scăzut al disproporționalității electorale, adică la o creștere a justetei sistemului de vot, dar, în același timp, a contribuit la conservarea *status-quo*-ului pe scena politică.

În egală măsură, scrutinul parlamentar a însemnat deopotrivă stabilitate și continuitate. Stabilitatea este dată, în principal, de arhitectura sistemului de partide, care se menține în cadrele tipologice ale multipartidismului, sub formula specifică a multipartidismului cu partid dominant, dar și de confirmarea principalilor actori ai scenei politice, adică de menținerea în prim-plan a partidelor politice „tradiționale”. În ceea ce privește continuitatea, aceasta este marcată de evoluția indicilor N (numărul efectiv de partide) și G (gradul de disproporționalitate electorală), ambii urmând traiectorii setate de experiențele politice și electorale anterioare.

Există totuși și semne ale schimbării, chiar dacă timide. Astfel, între formațiunile cu reprezentare parlamentară, regăsim una – USR – din categoria partidelor

31 Rezultat al mediei aritmetice dintre $N_{\text{Sen}}=2,65$ și $N_{\text{Dep}}=2,95$.

32 PSD, ALDE și UDMR au semnat, în data de 21 decembrie 2016, un protocol de colaborare parlamentară. Astfel, din perspectiva raportului Putere / Opoziție, formațiunea maghiară are o poziționare ambivalentă, nefiind nici în opoziție, dar nici la guvernare.

noi, a celor care susțin, prin origine, discurs, resursă umană și profil imagologic, discursul schimbării. Apoi, chiar partidele „tradiționale” au cunoscut un anume proces de înnoire, așa cum o arată ponderea parlamentarilor aflați la primul mandat de deputat sau senator, indicator exclusiv cantitativ, dar congruent ideii de „înnoire a listelor electorale” și de „reformă a clasei politice”.

La rigoare însă, România își conservă parcursul partidist, continuitatea sistemică fiind consecința principală a scrutinului din 11 decembrie 2016.

BIBLIOGRAFIE

Jean Blondel, „Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies”, *Canadian Journal of Political Science*, vol. 1, no. 2 (1968): 180-203.

Daniel Buti, „Trei consecințe ale alegerilor parlamentare din 2012”, *Sfera politicii* 174 (2013): 25-31.

Michael Gallagher, „Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems”, *Electoral Studies*, vol. 10, no. 1 (1991): 33-51.

Markku Laasko, Rein Taagepera, „«Effectiv» Number of Parties: A Measure with Application to West Europe”, *Comparativ Political Studies*, vol. 12, no. 1 (1979): 3-27.

Arend Lijphart, *Sisteme electorale și sisteme de partide. Un studiu despre douăzeci și șapte de democrații*, trad. de I. Petraș-Voicu (Cluj-Napoca: CA Publishing, 2010).

Pierre Martin, *Sistemele electorale și modurile de scrutin*, trad. de M. N. Singer (București: Monitorul Oficial, 1999).

Silviu Dan Mateescu, „Impactul cartelizării sistemului de partide din România asupra consolidării sistemului democratic”, *Sfera politicii* 162 (2011): 12-22.

Pippa Norris, „Choosing electoral systems: Proportional, majoritarian and mixed systems”, *International Political Science Review*, vol. 18, no. 3 (1997): 297-312.

Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România postcomunistă* (București: Pro Universitaria, 2016).

Alexandru Radu, *Politica între proporționalism și majoritarism. Alegeri și sistem electoral în România postcomunistă* (Iași: Institutul European, 2012).

Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, trad. de D. Pop (Iași: Polirom, 1999).

George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației* (București: All, 1998).

Centrul pentru Inovare Publică, „Schimbarea legii partidelor. Progrese și limite” (decembrie 2016), <http://www.inovarepublica.ro/schimbarea-legii-partidelor-politice-progrese-si-limite-raport/>, accesat: 06.01.2017.

Legea nr. 208 din 20 iulie 2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente, Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 553 din 24 iulie 2015.

Reflectarea principiului egalității de șanse în alegerile din anul 2016

■ CLAUDIA GILIA

[Valahia University of Targoviste]

Abstract

In the life of a nation, elections are an important moment. Changes of the election system involve always both the engagement of human, financial, and logistical resources, etc., and the revival of the political forces and the onset of the battle for power.

In our study, we performed an analysis of the way in which local and parliamentary elections took place both in terms of the women's presence on candidate lists, and in terms of the mandates and management positions they obtained.

The changes which had been made to electoral law - prior to the two types of elections - did not bring unfortunately an improvement in women's representation within the elected authorities. Likewise the implementation of the principle of equal opportunities has remained a public discourse.

Keywords

Gender equality, women, representation, elections, political parties

I. Reprezentarea femeilor în administrația locală după alegerile locale din 2016

Anul 2016 a fost un an electoral cu două momente electorale foarte importante: *alegerile locale* și *alegerile parlamentare*.

Alegerile s-au desfășurat după reguli noi, legislația electorală suferind modificări importante, atât în ceea ce privește alegerile locale, dar mai ales cele parlamentare.

Legea nr. 115/2015 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, pentru modificarea Legii administrației publice locale nr. 215/2001, precum și pentru modificarea și completarea Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali a reglementat o serie de reguli pe baza cărora s-a desfășurat scrutinul electoral din 5 iunie 2016. Legea electorală a statuat că cu privire la candidaturile pentru consiliile locale și consiliile județene, precum și cele pentru primari, că se pot propune de partidele politice sau alianțele politice, constituite potrivit Legii partidelor politice nr. 14/2003, republicată, către alianțele electorale, respectiv de către organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, lăsând posibilitatea de a fi depuse și candidaturi independente. Listele de candidați pentru alegerea consiliilor locale și a consiliilor județene trebuie întocmite astfel încât

să asigure reprezentarea ambelor sexe, cu excepția acelor care conțin un singur candidat¹.

Noutatea a reprezentat-o faptul că pentru fiecare candidat la funcția de primar, listă de candidați pentru consiliul local și pentru consiliul județean, partidele politice, alianțele politice, alianțele electorale și organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale au trebuit să prezinte câte o listă de susținători, care trebuia să cuprindă minimum 1% din numărul total al alegătorilor înscrși în Registrul electoral și în listele electorale complementare din circumscripția pentru care candidau, dar nu mai puțin de 100 în cazul comunelor, de 500 în cazul localităților urbane de rangul II și III și de 1.000 în cazul județelor, municipiului București, sectoarelor municipiului București și localităților urbane de rangul I².

Titlul II din Legea nr. 115/2015 a vizat modificarea Legii nr. 215/2001 privind administrația publică locală, statuând că alegerea președintelui consiliului județean se face din rândul consilierilor județeni și nu prin scrutin majoritar uninominal, ca în vechea reglementare. Alegerea Președintelui și vicepreședinților se face cu votul secret al majorității consilierilor județeni în funcție. În dezbaterea publică, această modificare a fost contestată de unii politicieni, care au susținut că un astfel de sistem electoral avantajează partidele mari, primarii în funcție și candidații cu notorietate, dezavantajând partidele mici și candidații din afara sistemului.

La startul alegerilor locale din 2016 s-au înscris **267.242** candidați din care doar **57.149** au fost femei³, adică un procent de **21,38%**.

Tabel centralizator al candidaților în cadrul alegerilor locale din 5 iunie 2016

PG ⁴		P		TOTAL P	CL		TOTAL CL	CJ		TOTAL CJ	TOTAL	
M	F	M	F		M	F		M	F		M	F
10	2	12.858	1181	14.039	186.257	52877	239.134	10.968	3089	14.057	210.093	57.149
TOTAL											267.242	
% FEMEI											21,38 %	

Spre deosebire de anul 2012, când în competiția electorală pentru funcția de primar s-au înscris 14.146 candidați, din care 13.162 bărbați reprezentând un procent de 93,04% și 984 femei, reprezentând un procent de 6,96%, alegerile locale din 2016, s-au înscris 14.039 candidați, din care 12.858 bărbați (91,58%) și 1181 femei (8,41%). Observăm o creștere ușoară de 1,45% a numărului mandatelor de primar deținute de femei.

1 Art. 7 alin. 1 din Legea nr. 115/2015.

2 Candidații independenți pentru funcția de consilier trebuiau să fie susținuți de minimum 1% din numărul total al alegătorilor înscrși în Registrul electoral și în listele electorale complementare din circumscripția pentru care candidează, dar nu mai puțin de 100 în cazul comunelor, de 500 în cazul localităților urbane de rangul II și III și de 1.000 în cazul județelor, municipiului București, sectoarelor municipiului București și localităților urbane de rangul I. Pentru funcția de primar, candidații independenți trebuie să prezinte o listă de susținători, care trebuie să cuprindă minimum 1% din numărul total al alegătorilor înscrși în Registrul electoral și în listele electorale complementare din circumscripția pentru care candidează.

3 A se consulta pentru detalii studiul *Reprezentarea femeilor și a bărbaților în alegerile pentru autoritățile publice locale 2016*, realizat de Agenția Națională pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați (<http://anes.gov.ro/cs/groups/public/documents/document/mjaw/mdex/-edisp/1010115116200011009.pdf>, accesat în 3 martie 2016)

4 PG – Primar general, P-primar, CL-consilieri locali, CJ-consilieri județeni.

Candidați ai partidelor și formațiunilor politice în alegerile locale din 2016

Partide și formațiuni politice	P		CL		CJ		TOTAL	TOTAL din care		% FEMEI
	M	F	M	F	M	F		M	F	
PSD	2740	183	39.020	8811	1267	390	52.411	43.027	9384	17,90%
PNL	2801	172	39.539	8908	1442	368	53.231	43.783	9448	17,74%
ALDE	1690	180	26.096	7739	1464	293	37.463	29.251	8212	21,92%
UDMR	279	13	5873	1968	472	144	8749	6624	2125	24,28%
PMP	1432	171	20.086	6726	1245	314	29.975	22.764	7211	24,05%
Independenți	667	99	1338	162	11	0	2278	2017	261	11,45%

Datele din tabelul prezentat mai sus nu exprimă pe deplin realitatea faptică din cadrul alegerilor locale din 5 iunie 2016, deoarece candidați ai unora din formațiunile menționate s-au prezentat în alegeri și în cadrul unor alianțe electorale, gen: ALIANȚA SOCIAL-LIBERALĂ PSD + ALDE, ALIANȚA ELECTORALĂ PSD – ALDE PENTRU BUDEȘTI, ALIANȚA PNL – PNȚCD TĂTĂRĂȘTII DE JOS, etc.

Cu toate acestea, cifrele sunt edificatoare pentru a evidenția numărul de femei care au candidat din partea formațiunilor politice la alegerile locale din 2016. Cifrele arată că doar un procent de **21,38%** din candidați au fost femei.

Mandate de primar în alegerile din 5 iunie 2016

Nr. crt.	Județul	Nr. de mandate	Femei		Total	Procentaj (%)
			Rural	Urban		
1.	BUCUREȘTI	6	0	1	1	14,29%
2.	ARAD	78	8	0	8	10,26%
3.	CONSTANȚA	70	7	0	7	10%
4.	VASLUI	86	8	0	8	9,30%
5.	CLUJ	81	7	0	7	8,64%
6.	NEAMȚ	83	7	0	7	8,43%
7.	BACĂU	93	7	0	7	7,53%
8.	BRĂILA	44	3	0	3	6,82%
9.	CARAȘ-SEVERIN	77	5	0	5	6,49%
10.	ALBA	78	4	1	5	6,41%
11.	BOTOȘANI	78	5	0	5	6,41%
12.	DOLJ	111	6	1	7	6,31%
13.	SATU MARE	65	3	1	4	6,15%
14.	IALOMIȚA	66	4	0	4	6,06%
15.	BIHOR	101	6	0	6	5,94%
16.	GORJ	70	3	1	4	5,71%
17.	DĂMBOVIȚA	89	5	0	5	5,62%
18.	GIURGIU	54	3	0	3	5,56%
19.	MARAMUREȘ	76	3	1	4	5,26%
20.	MUREȘ	102	4	1	5	4,90%
21.	SIBIU	64	2	1	3	4,69%
22.	GALAȚI	65	3	0	3	4,62%
23.	SUCEAVA	114	5	0	5	4,39%
24.	IAȘI	98	4	0	4	4,08%

Nr. crt.	Județul	Nr. de mandate	Femei		Total	Procentaj (%)
			Rural	Urban		
25.	TULCEA	51	2	0	2	3,92%
26.	PRAHOVA	104	4	0	4	3,85%
27.	VÂLCEA	89	3	0	3	3,37%
28.	SĂLAJ	61	2	0	2	3,28%
29.	TELEORMAN	97	3	0	3	3,09%
30.	ARGEȘ	102	2	1	3	2,94%
31.	HUNEDOARA	69	2	0	2	2,90%
32.	VRANCEA	73	2	0	2	2,74%
33.	ILFOV	40	1	0	1	2,50%
34.	COVASNA	45	1	0	1	2,22%
35.	CĂLĂRAȘI	55	1	0	1	1,82%
36.	MEHEDINȚI	66	1	0	1	1,52%
37.	BUZĂU	87	1	0	1	1,15%
38.	OLT	112	1	0	1	0,89%
39.	BRAȘOV	58	0	0	0	0%
40.	BISTRIȚA-NĂSĂUD	62	0	0	0	0%
41.	HARGHITA	67	0	0	0	0%
42.	TIMIȘ	99	0	0	0	0%
TOTAL		3187	138	9	147	4,61%

Din totalul de **3178 de mandate de primar**, doar **147** de mandate au fost obținute de femei, adică un procent de doar **4,61%**. Cifrele ne arată că în județele Arad, Constanța, Cluj și Neamț mandatul de primar au fost obținute în proporție de peste 8% de către femei, în timp ce la polul opus, în județe precum Brașov, Bistrița-Năsăud și Harghita nu există niciun primar femeie. Procentul femeilor primar este foarte mic – **4,61%** – prin comparație cu procentul bărbaților care exercită funcția de primar – **95,39%**.

În Municipiul București, la nivelul primăriilor de sector au fost depuse 55 candidaturi, din care 9 femei (16,36%) și 46 bărbați (83,64%). Sectorul 1 este cel în care femeile reprezintă cel mai mare procentaj, în schimb sectoarele 4, 5 și 6 nu au nicio reprezentare feminină.

Pentru Primăria Generală a Municipiului București au fost depuse 2 candidaturi feminine de către Alianței Electorale PSD-UNPR și Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat. În 5 iunie 2016 pentru prima dată în istoria electorală primăria Generală a Municipiului București a fost câștigată de o femeie, în persoana Gabrielei Firea de la Partidul Social Democrat.

Numărul de mandate de Consilieri locali în alegerile din 5 iunie 2016

Nr. crt.	Județul	Nr. de mandate	Femei		Total femei	Procentaj (%)
			Rural	Urban		
1.	ALBA	924	83	23	106	11,47%
2.	ARAD	944	98	25	123	13,02%
3.	ARGEȘ	1302	128	17	145	11,13%
4.	BACĂU	1283	152	29	181	14,10%
5.	BIHOR	1259	115	34	149	11,83%
6.	BISTRIȚA-NĂSĂUD	776	39	9	48	6,18%

Nr. crt.	Județul	Nr. de mandate	Femei		Total femei	Procentaj (%)
			Rural	Urban		
7.	BOTOȘANI	1006	132	16	148	14,71%
8.	BRAȘOV	768	49	32	81	10,54%
9.	BRĂILA	556	60	17	77	13,84%
10.	BUZĂU	1071	127	15	142	13,25%
11.	CARAȘ-SEVERIN	867	61	20	81	9,34%
12.	CĂLĂRAȘI	709	87	25	112	15,79%
13.	CLUJ	983	93	23	116	11,80%
14.	CONSTANȚA	942	130	46	176	18,68%
15.	COVASNA	553	45	11	56	10,12%
16.	DÂMBOVIȚA	1201	165	23	188	15,65%
17.	DOLJ	1341	131	21	152	11,33%
18.	GALAȚI	861	108	13	121	14,05%
19.	GIURGIU	688	81	4	85	12,35%
20.	GORJ	876	60	17	77	8,78%
21.	HARGHITA	837	73	31	104	12,42%
22.	HUNEDOARA	827	56	50	106	12,81%
23.	IALOMIȚA	788	112	23	132	17,13%
24.	IAȘI	1358	156	16	174	12,81%
25.	ILFOV	608	61	26	87	14,30%
26.	MARAMUREȘ	970	60	40	100	10,30%
27.	MEHEDINȚI	746	69	15	84	11,26%
28.	MUREȘ	1268	101	25	126	9,93%
29.	NEAMȚ	1115	132	15	147	13,18%
30.	OLT	1304	115	25	140	10,73%
31.	PRAHOVA	1400	155	45	200	14,28%
32.	SATU MARE	827	66	13	79	9,55%
33.	SĂLAJ	703	59	10	69	9,81%
34.	SIBIU	798	44	35	79	9,89%
35.	SUCEAVA	1536	138	35	173	11,26%
36.	TELEORMAN	1143	126	19	145	12,68%
37.	TIMIȘ	1239	154	29	183	14,76%
38.	TULCEA	607	95	16	111	18,28%
39.	VASLUI	1080	119	15	134	12,40%
40.	VÂLCEA	1065	80	21	101	9,48%
41.	VRANCEA	925	91	16	107	11,56%
42.	BUCUREȘTI	166	0	42	42	25,30%
TOTAL		40220	4008	982	4990	12,40%

În anul electoral 2016, cele mai multe candidaturi feminine, la nivel național, au fost depuse pentru consiliile locale, respectiv **52.877** femei (**22,11%**) și 186.257 bărbați (77,89%) din totalul de 239.134 candidați, înregistrându-se cel mai mare procentaj feminin la nivelul celor 3 poziții electorale analizate (primar, consilier județean și consilier local).

Din numărul de **40.220 de mandate de consilieri locali**, un număr de **4990** de mandate au fost obținute de către femei, adică un procent de **12,40%**, restul de 87,6% sunt deținute de bărbați.

Număr de mandate de Consilieri județeni în alegerile locale din 2016

Nr. crt.	Județul	Nr. de circumscripții electorale	Nr. de mandate	Nr. de femei	Procentaj %
1	ALBA	78	33	0	0
2	ARAD	78	33	4	12,12
3	ARGEȘ	102	35	6	17,14
4	BACĂU	93	37	6	16,22
5	BIHOR	101	35	6	17,14
6	BISTRIȚA-NĂSĂUD	62	31	8	25,81
7	BOTOȘANI	78	33	5	15,15
8	BRAȘOV	58	35	8	22,86
9	BRĂILA	44	33	4	12,12
10	BUZĂU	87	33	3	9,09
11	CARAȘ-SEVERIN	77	31	3	9,68
12	CĂLĂRAȘI	55	31	2	6,42
13	CLUJ	81	37	6	16,22
14	CONSTANȚA	70	37	2	5,41
15	COVASNA	45	31	4	12,90
16	DĂMBOVIȚA	89	35	7	20,00
17	DOLJ	111	37	12	32,43
18	GALAȚI	65	35	6	17,14
19	GIURGIU	54	31	6	19,35
20	GORJ	70	33	2	6,06
21	HARGHITA	67	31	3	9,68
22	HUNEDOARA	69	33	8	24,24
23	IALOMIȚA	66	31	5	16,13
24	IAȘI	98	37	4	10,81
25	ILFOV	40	33	4	12,12
26	MARAMUREȘ	76	35	3	8,57
27	MEHEDINȚI	66	31	4	12,90
28	MUREȘ	102	35	4	11,43
29	NEAMȚ	83	35	8	22,86
30	OLT	112	33	6	18,18
31	PRAHOVA	104	37	7	18,92
32	SATU MARE	65	33	4	12,12
33	SĂLAJ	61	31	1	3,23
34	SIBIU	64	33	7	21,21
35	SUCEAVA	114	37	5	13,51
36	TELEORMAN	97	33	7	21,21
37	TIMIȘ	99	37	2	5,41
38	TULCEA	51	31	6	19,35
39	VASLUI	86	33	4	12,12
40	VÂLCEA	89	33	4	12,12
41	VRANCEA	73	33	5	15,15
42	BUCUREȘTI	6	55	13	23,64
TOTAL			1436	213	14,83

Dacă în anul 2012, din totalul de 14.635 de candidați pentru funcția de consilier județean, mai mult de 2/3 dintre aceștia au fost bărbați (77,38%), în timp ce femeile care au candidat pentru aceeași funcție au întrunit un procent de **22,62%**.

În anul 2016, la nivel național s-au înregistrat, pentru consiliile județene, 14.057 candidaturi, din care **3.089 femei (21,97%)** și 10.968 bărbați (78,03%). În ceea ce privește candidaturile feminine pentru această categorie, procentajul a scăzut ușor față de alegerile precedente, respectiv cu **0,65%**.

Deși la nivelul consiliilor județene, prezența femeilor este mult mai mare, situându-se la **14,83%**, prin raportare la procentul femeilor care dețin funcția de primar sau de consilier local, numărul femeilor care dețin o funcție de conducere în cadrul acestor consilii este foarte redus. Astfel, în cele 41 de județe, funcția de președinte al consiliului județean este deținută de o femeie în județul Sibiu, în timp ce în funcția de vicepreședinte a unui Consiliului județean regăsim 5 femei în județele Argeș, Dâmbovița, Dolj, Brașov și Timiș.

Conform unui studiu realizat de către Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse între Femei și Bărbați, alegerile pentru autoritățile publice locale din iunie 2016 au relevat, per ansamblu, *„o reprezentare destul de scăzută a femeilor atât în pozițiile de candidați, cât și în cele de aleși pentru posturile de conducere ale autorităților publice locale”*⁵.

Într-o societate în care mentalitatea spune încă, că politica se face de către bărbați, femeile pătrund timid și parcă fără forța și chiar dorința de a se implica. Însă, oricât de mare ar fi interesul femeilor de a ocupa o funcție aleasă, este nevoie de o legislație care să le încurajeze să o facă și, chiar să le permită acest lucru.

Din păcate, liderii politici consideră că le fac femeilor o concesie atunci când le pun pe listele electorale, și de foarte puține ori le încredințează mandate cu greutate, precum candidatura unui Municipiu sau unui oraș. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că, nici femeile nu sunt dispuse total să renunțe la cariera profesională sau la familie pentru a se angrena în malaxorul care îl reprezintă politica și administrația.

II. Reprezentarea femeilor în legislatura 2016-2020

După experiențele eșuate ale alegerilor parlamentare din 2008 și 2012, desfășurate în baza Legii nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr.215/2001 și a Legii nr.393/2004 privind Statutul aleșilor locali, care utiliza sistemul majoritar uninominal, pe baza principiului reprezentării proporționale și care, a condus la o *subreprezentare a femeilor*, legiuitorul român a schimbat regulile electorale și a decis să revină la scrutinul plurinominal, cu listă închisă.

Astfel, Legea nr. 208/2015 privind *alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente* a statuat că senatorii și deputații se aleg prin **scrutin de listă, potrivit principiului reprezentării proporționale**.

O altă modificare importantă a reprezentat-o lărgirea normei de reprezentare, în sensul că un deputat revine la 73.000 de locuitori, iar un senator la 168.000 de locuitori⁶.

5 A se consulta studiul: Reprezentarea femeilor și a bărbaților în alegerile pentru autoritățile publice locale 2016 <http://anes.gov.ro/cs/groups/public/documents/document/mjaw/mdex/~edisp/1010115116200011009.pdf>, accesat în 4.03.2017

6 Art. 5 alin. 1-3 din Legea nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente.

Legea electorală a instituit și regula conform căreia listele de candidați pentru alegerea senatorilor și deputaților trebuie întocmite astfel încât **să asigure reprezentarea ambelor sexe**, cu excepția listelor care conțin un singur candidat⁷.

O altă condiție fundamentală pentru depunerea candidaturilor a reprezentat-o lista de susținători cuprinzând cel puțin 1% din numărul total al alegătorilor înscrși în Registrul electoral la nivel național pentru listele depuse la Biroul Electoral Central sau minimum 1% din numărul total al alegătorilor înscrși în Registrul electoral cu adresa de domiciliu sau reședință în circumscripția unde se depun listele electorale, fără ca numărul acestora să fie mai mic de 1.000 de alegători⁸.

La alegerile din 11 decembrie 2016, au candidat **6476 de persoane**, din care **1797** au fost candidați femei, reprezentând un procent de **27,7%** din total. În **topul județelor** care au propus un număr mai mare de femei s-au aflat: Giurgiu (39,1%), Municipiul București (34,1%), Ilfov (33,3%), Bistrița Năsăud (31,9%), Tulcea și Galați (31,5%), în timp ce la polul opus s-au aflat: Prahova (19,1%), Hunedoara (20,3%), Cluj (21,8%), Alba (21,9%).

Pentru cercetarea noastră am ales formațiunile politice care au obținut ulterior și mandate în Parlament.

Candidaturi depuse de partidele politice la alegerile din 11 decembrie 2016

Partid politic, formațiune politică, alianță politică, candidat independent	Total candidaturi	Femei	Procent
PSD	639	182	28,5%
PNL	633	160	25,3%
UDMR	638	177	27,7%
ALDE	627	147	23,4%
PMP	628	146	23,2%
USR	482	122	25,3%
Organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale	50	17	34%
Independenți	44	8	18,2%

Raportul dintre numărul total de mandate și numărul mandatelor deținute de femei⁹

Partid politic, formațiune politică, alianță politică, candidat independent	CAMERA DEPUTAȚILOR			SENAT			% Femei / mandate
	Bărbați	Femei	Total mandate	Bărbați	Femei	Total mandate	
PSD	113	41	154	56	11	67	23,52%
PNL	58	11	69	25	5	30	16,16%
UDMR	17	4	21	9	0	9	13,33%
ALDE	18	2	20	9	0	9	6,89%
PMP	17	1	18	7	1	8	7,69%
USR	25	5	30	10	3	13	18,60%
Minorități	13	4	17	-	-	-	23,52%
TOTAL MANDATE	261	68	329	116	20	136	88
% femei/ TOTAL MANDATE	CAMERA DEPUTAȚILOR		20,66%	SENAT		14,70%	17,39%

7 Art. 52 alin. 2 din Legea nr. 208/2015.

8 Art. 54 alin.1 și 2 din Legea nr. 208/2015.

9 Pentru detalii: <http://parlamentare2016.bec.ro/statistici/>, accesat în 28.02.2017

Din totalul de **506 mandate de parlamentari**, doar **88** sunt deținute de către femei, adică un procent de **17,39%**.

Este interesant de observat că, deși partidele și formațiunile politice au propus un anumit număr de femei pe listele electorale, numărul mandatelor obținute de acestea este mult mai mic, ceea ce relevă faptul că *majoritatea s-au aflat pe poziții neeligibile*.

Analizând procesul electoral din 2016 cu privire la alegerile din 11 decembrie 2016 remarcăm următoarele aspecte:

- nicio formațiune politică nu a depășit pragul de 30% în materie de candidaturi ale femeilor pe listele de candidați pe care l-au tot clamat **înainte de depunerea candidaturilor**;
- partidele politice nu au respectat dispozițiile legale ale art. 52 alin 2 din Legea nr. 208 din 20 iulie 2015 care dispune: „*Listele de candidați pentru alegerea senatorilor și deputaților trebuie întocmite astfel încât să asigure reprezentarea ambelor sexe, cu excepția listelor care conțin un singur candidat*”¹⁰. În acest sens, au fost încălcări de către birourile electorale de circumscripții și, implicit, de către partidele politice, care au validat candidaturile, respectiv au înaintat liste, *numai cu candidați de sex masculin* (ex. Biroul Electoral Dâmbovița a validat lista de candidați a USR pentru Camera Deputaților alcătuită exclusiv din bărbați¹¹);
- candidatele s-au aflat pe listele electorale în marea lor majoritate pe poziții neeligibile, lucru care este evidențiat și de procentul foarte mic de mandate obținut de femei în legislatura 2016-2020, respectiv de 17,39%, deși liderii formațiunilor importante de pe scena politică au evidențiat în nenumărate rânduri că vor acorda femeilor un loc important pe listele de candidați¹²;
- remarcăm faptul că, Partidul Social Democrat **rămâne partidul care a promovat pe listele de candidați cel mai mare număr de femei – 182 (28,5%)**, obținând, de altfel, și cel mai mare număr de mandate deținute de femei parlamentar – **52 (23,52%)**, în timp ce ALDE a inclus pe listele sale de candidați doar un procent 6,89% de candidate femei;
- alegerile din 11 decembrie 2016 derulate prin scrutinul de listă, pe baza principiului reprezentării proporționale a determinat creșterea gradului de reprezentarea femeilor în Parlamentul României față de toate alegerile derulate anterior în România;

10 A se consulta: <http://ongen.ro/wp-content/uploads/2016/11/RAPORT-Femeile-candidate-%C3%AEen-alegerile-parlamentare-din-11-decembrie-2016.pdf>, accesat în data de 02.03.2017.

11 A se consulta: <http://www.prefecturadambovita.ro/uploadfiles/2016/bej2016/136.pdf>, accesat în data de 02.03.2017

12 Liviu Dragnea, președintele PSD: „*Așa cum ne-am asumat mai demult, vorbim de peste 67 – 68% candidați noi pentru Parlament, de asemenea de o medie mai mare de cel puțin o femeie pe liste. De asemenea, tinerii sunt reprezentanți foarte bine, mult mai bine decât au fost reprezentanți în perioada trecută. S-a avut în vedere ca listele de candidați ale PSD să fie profesionalizate, pentru ca toate comisiile de specialitate din Parlament să fie populate cu reprezentanți ai PSD-ului care sunt foarte bine pregătiți pe acea specializare*”.

Alina Gorghiu, Președinte PNL, la data alegerilor parlamentare: „**Minimum 30% femei pe listele de candidați pentru alegerile parlamentare și locale** – este propunerea depusă de PNL în Parlament. Nu a existat un context mai potrivit în țara noastră pentru a promova implicarea femeilor în politică, un teren mai fertil, decât cel creat de nevoia de schimbare a politicii noastre. Trebuie să deschidem politica pentru femei, o sursă valoroasă de competență și înnoire, o categorie care a avut prea puține oportunități de a se implica” (<https://www.facebook.com/alinagorghiu/photos/a.821279017937355.1073741828.821269587938298/1006327006099221/?type=1&theater>, accesat în 3.03.2017)

Situație comparativă a reprezentării femeilor în Parlament în perioada 1990-2016

Legislatura	Total mandate	Numărul de mandate deținute de femei în Parlamentul României	%
1990-1992	471	30	6.36%
1992-1996	471	19	4.03%
1996-2000	471	23	4.88%
2000-2004	467	56	11.99%
2004-2008	451	53	11.75%
2008-2012	471	46	9.76%
2012-2016	588	68	11.56%
2016-2020	506	88	17.39%

Chiar dacă procentul femeilor care ocupă funcția de deputat sau de senator a crescut față de scrutinele anterioare, prin comparație cu celelalte state din Europa, România se plasează la finele clasamentului.

STAT	Parlament unicameral/Camera inferioară ¹³				Camera superioară			
	Data alegerilor	Man-date	Femei	% F	Data alegeri	Mandate	Femei	% F
Islanda	29.10.2016	63	30	47.6%	-	-	-	-
Suedia	14.09.2014	349	152	43.6%	-	-	-	-
Finlanda	19.04.2015	200	84	42.0%	-	-	-	-
Norvegia	09.09.2013	169	67	39.6%	-	-	-	-
Spania	26.06.2016	350	137	39.1%	26.06.2016	266	101	38.0%
Belgia	25.05.2014	150	57	38.0%	03.07.2014	60	30	50.0%
Olanda	12.09.2012	150	57	38.0%	26.05.2015	75	26	34.7%
Danemarca	18.06.2015	179	67	37.4%	-	-	-	-
Germania	22.09.2013	630	233	37.0%	N.A.	69	27	39.1%
Slovenia	13.07.2014	90	33	36.7%	20.11.2012	40	3	7.5%
Portugalia	04.10.2015	230	80	34.8%	-	-	-	-
Italia	24.02.2013	630	195	31.0%	24.02.2013	320	91	28.4%
Austria	29.09.2013	183	56	30.6%	N.A.	61	19	31.1%
Regatul Unit	07.05.2015	650	195	30.0%	N.A.	809	209	25.8%
Luxembourg	20.10.2013	60	17	28.3%	-	-	-	-
Polonia	25.10.2015	460	129	28.0%	25.10.2015	100	14	14.0%
Estonia	01.03.2015	101	27	26.7%	-	-	-	-
Franța	10.06.2012	577	149	25.8%	28.09.2014	348	95	27.3%
Moldova	30.11.2014	101	23	22.8%	-	-	-	-
Irlanda	26.02.2016	158	35	22.2%	25.04.2016	60	18	30.0%
Bosnia-Herțegovina	12.10.2014	42	9	21.4%	29.01.2015	15	2	13.3%
Lituania	09.10.2016	141	30	21.3%	-	-	-	-
Monaco	10.02.2013	24	5	20.8%	-	-	-	-
România	11.12.2016	329	68	20.6%	11.12.2016	136	20	14.7%
Cehia	25.10.2013	200	40	20.0%	07.10.2016	80	15	18.8%
Slovacia	05.03.2016	150	30	20.0%	-	-	-	-
Croația	11.09.2016	151	30	19.9%	-	-	-	-

¹³ A se vedea: <http://www.ipu.org/wmn-f/classif.htm>, accesat în 4.03.2017

STAT	Parlament unicameral/Camera inferioară ¹³				Camera superioară			
	Data alegerilor	Man-date	Femei	% F	Data alegeri	Mandate	Femei	% F
Bulgaria	05.10.2014	240	46	19.2%	-	-	-	-
Grecia	20.09.2015	300	55	18.3%	-	-	-	-
Cipru	22.05.2016	56	10	17.9%	-	-	-	-
Letonia	04.10.2014	100	16	16.0%	-	-	-	-
Ungaria	06.04.2014	199	20	10.1%	-	-	-	-

Din păcate, reprezentarea justă a femeilor în Parlament, dar și în celelalte autorități publice locale alese rămâne un deziderat¹⁴.

Factorii care determină slaba reprezentare sunt multipli:

- o legislație care nu reglementează de o manieră categorică alternanța pe liste a candidaturilor de sex masculin, cu cele de sex feminin¹⁵;
- selecția candidaților de către partidele politice, care nu are la bază profesionalismul, deși în cadrul discursului politic, liderii de partid situează acest criteriu în fruntea ierarhiei selecției;
- opțiunea femeilor mai degrabă pentru o carieră profesională, decât pentru una politică;
- numărul redus al femeilor în funcții de conducere în cadrul structurilor alese¹⁶;
- misoginismul societății românești;
- lipsa unei culturi a egalității de șanse și de tratament în România;
- și nu în cele din urmă, modul de a face politică în sistemul românesc, unde decizia este luată, de regulă, în grupuri restrânse (exclusiv masculine), fără o consultare prealabilă a tuturor membrilor etc.

14 În articolul *Feminizarea politicii românești – un deziderat?* (Sfera Politicii, nr. 186/2015, pp. 3-17) am evidențiat o serie de factori care nu favorizează accesul femeilor în funcții de reprezentare, dar și o serie de soluții.

15 Evidențiem încă o dată modele de reglementare ce pot fi adoptate și de legiuitorul român: – În *Franta*, Constituția revizuită în anul 2008 a consacrat principiul egalității de șanse cu privire la mandatele electiv. Astfel, în art. 1 alin. (2) din Constituție se stipulează: „*Legea favorizează accesul egal al femeilor și bărbaților la mandatele electorale și la funcțiile electiv, precum și la responsabilitățile profesionale și sociale*”. Prima reglementare expresă cu privire la accesul egal al femeilor la mandatele electorale și funcțiile electiv s-a realizat prin Legea nr. 2000-493 din 6 iunie 2000 care în Art. 2 stipulează: „*Pe fiecare listă, distanța între numărul de candidați din fiecare sex nu poate fi mai mare de unu. În cadrul fiecărui grup întreg de șase candidați în ordinea prezentării pe listă trebuie să figureze un număr egal de candidați din fiecare sex*”; – în *Belgia*, sistemul cotelor minimale de gen este reglementat atât în Constituție, cât și prin legea electorală. Astfel este instituită obligativitatea existenței unui număr egal de bărbați și femei pe listele electorale, inclusiv cu condiția ca primele două poziții de pe listă să nu fie ocupate de candidați de același gen. Constituția Belgiei în art. 10 alin. (3) stipulează: „*Egalitatea între femei și bărbați este garantată*”. De asemenea, art. 11 bis dispune: „*Legea, legea federală sau norma menționată la art. 134 garantează că femeile și bărbații își pot exercita în mod egal funcțiile publice și electiv*”. Capitolul II art. 2 din Legea din 18 iulie 2002 cu privire la asigurarea prezenței egale a bărbaților și femeilor pe listele de candidaturi pentru alegerea Camerelor legislative federale și Consiliului Comunității germanofone, publicată în Monitorul belgian din 28 august 2002 dispune: „*Art. 117 bis. Pe fiecare listă, diferența între numărul de candidați de fiecare sex nu poate fi mai mare de unu. Primii doi candidați din fiecare listă trebuie să fie de sex diferit*”.

16 În legislatura 2016-2020, din structura de conducere a Camerei Deputaților, din cei 12 membri ai Biroului permanent fac parte doar 2 femei: o vicepreședintă și un secretar al Biroului, iar la Senat, Biroul permanent are în componența sa tot 2 femei: o vicepreședintă și un chestor. Din cele 21 de Comisii permanente care funcționează la Camera Deputaților, doar 3 sunt conduse de femei (Comisia pentru învățământ, Comisia pentru politică externă, Comisia pentru egalitate de șanse între femei și bărbați). La Senat, din cele 22 de comisii permanente, doar 3 sunt conduse de femei (Comisia pentru învățământ, Comisia pentru agricultură, Comisia pentru afaceri europene).

Pentru a putea realiza o reprezentară cât mai bună a femeilor în structurile alese, fie că vorbim de Parlament sau de autoritățile administrației publice locale este nevoie de modificarea legislației electorale, din timp, astfel încât să se dea posibilitatea electorilor și partidelor politice să se pregătească pentru viitoarele alegeri, în sensul introducerii metodei „zipper” ce presupune alternanța candidaturilor femei/bărbați pe liste.

Este, în opinia noastră, nevoie și de o educație politică și de o promovare, nu doar de o clamare, a principiului egalității de șanse și de tratament. Autoritățile care au astfel de atribuții trebuie să se implice în transpunerea în practică a acestui principiu și nu doar în realizarea de studii și de mese rotunde în care constatăm cu toții că femeile sunt subreprezentate.

Pe de altă parte, partidele politice trebuie să treacă de la stadiul de discurs politic, la studiul de implementare a măsurilor care să le ofere femeilor șansa de a intra în bătaia electorală de pe picior de egalitate cu bărbații, iar competiția internă onestă în cadrul partidelor poate fi o soluție.

BIBLIOGRAFIE

Monografii. Articole

GHERGHINA, Sergiu, *Cine decide? Partide, reprezentanți și politici în Parlamentul României și cel European*, Institutul European, Iași, 2010.

RADU, Alexandru, *Politica între proporționalism și majoritarism. Alegeri și sistem electoral în România postcomunistă*, Institutul European, Iași, 2002.

GILIA, Claudia, „Feminizarea politicii românești – un deziderat?”, *Sfera politicii*, nr. 186(2015): 3-17.

Acte normative

Legea nr. 115 din 19 mai 2015 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, pentru modificarea Legii administrației publice locale nr. 215/2001, precum și pentru modificarea și completarea Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 349 din 20 mai 2015.

Legea nr. 208 din 20 iulie 2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 533 din 24 iulie 2015

Resurse online

*** <http://www.roaep.ro>

***<http://www.cdep.ro>

*** <http://www.senat.ro>

***<http://www.becparlamentare2008>

***<http://www.becparlamentare2012.ro>

***<http://www.2016bec.ro>

***<http://parlamentare2016.bec.ro>

***<http://www.ipu.org>

***<http://anes.gov.ro>

***<http://www.femeileinpolitica.ro>

*** <http://ongen.ro>

To Brexit or not to Brexit? A Preliminary Analysis

■ ANTHONY MURPHY

[Ovidius University of Constanța]

Abstract

This study sets to analyse the impending constitutional question of enforcing or disregarding the result of Britain's EU membership referendum. For this reason, this article is divided into three parts. First, the Brexit question needs to be answered in relation to the constitutional principle of parliamentary sovereignty. Any referendum represents a challenge to Westminster's legislative supremacy. At the same time, Parliament serves the people that elected it and symbolises the very notion of democracy, while important constitutional questions, such as Britain's relationship with the EU, require popular consultation. Second, the procedure of leaving the EU depends on which institution has the prerogative to trigger Article 50 of the Lisbon Treaty. Third, there are questions regarding the impact that Brexit could have on the future of Scotland and Northern Ireland within the UK.

Keywords

Brexit; United Kingdom;
referendum; EU withdrawal;
sovereignty

1. Introduction

The question of Britain's withdrawal from the European Union was at the centre of a great political debate in the months ahead of the 2016 referendum. However, in the aftermath of a vote that was quite narrow, yet clearly in favour of leaving the EU, this question should have changed to how, rather than if, Britain will exit. Instead, a wide range of unfit reactions worsened the uncertainty that unsurprisingly hit the pound and the financial markets. While some EU officials urged Britain to speed up the leaving process¹, others have dismissed the outcome, subsequently calling upon the UK to hold another referendum or even to disregard the popular vote. Further adding fuel to the fire, the First Minister of Scotland threatened to veto the withdrawal or do virtually anything to keep her country in the EU², in what seems to be a

1 Matthew Karnitschnig, „Martin Schulz urges UK to formally file for divorce”, *Politico.eu*, <http://www.politico.eu/article/martin-schulz-urges-uk-to-formally-file-for-divorce-brexit-article-50-european-parliament/>, last accessed on 18 December 2016.

2 Hortense Goulard, „Nicola Sturgeon could call second Scottish independence referendum in 2017”, *Politico.eu*, <http://www.politico.eu/article/nicola-sturgeon-could-call-second-scottish-independence-referendum-in-2017/>, last accessed on 18 December 2016.

limited understanding of the full extent and functioning principles of both devolution and democracy, to say the least.

Thus, the question leaves the field of politics and enters legal ground. Although the leaving process will most probably follow the provisions that were set out in Article 50 of the Lisbon Treaty, the aforementioned reactions pose an important question: is HM Government bound in any way to carry out the result, or are there any legal means of elusion? On the surface, this question may seem shallow. Yet on a constitutional level, it would be difficult to find a clear and undisputable answer. Ultimately, is it a constitutional obligation to implement the referendum result, or is it a matter of purely respecting popular will and democracy?

2. A Question of Sovereignty

To provide a suitable answer to the question of how to implement a referendum result, we need to analyse whether or not the EU referendum is legally binding. Those who consider it to be advisory have argued that the principle of Parliamentary Sovereignty prevents the direct implementation of such a vote. Consequently, an Act of Parliament would be necessary in order to fulfil the result. But can Parliament disregard a referendum result by not legislating in the desired manner? After all, parliamentary supremacy is in place essentially for the sake of democracy. An answer to this issue depends on aspects described in the following sections.

2.1. Legal and Political Sovereignty

The supremacy of Parliament can be regarded as *Legal Sovereignty*.³ Thus, Parliament is Sovereign in legislating matters, wielding supreme power over all British laws. But the separation and balance of powers is still observed as a underlying principle of most, if not all contemporary democracies, and so is the case of the United Kingdom. It is a well-known fact that any legislature is functionally bound to serve the political mandate that was bestowed upon it by the people who elected it, so there is also a *Political* form of *Sovereignty* that is complementary to its legal counterpart.⁴

Parliamentary sovereignty is a fundamental feature of the UK Constitution, which in turn is uncodified and flexible. This means that any Act of Parliament can change the Constitution, without any other requirements frequently observed in other states with rigid, written Constitutions. Consequently, it can be said that Westminster's supremacy could, in theory, dismiss the results of a referendum. Likewise, a referendum is considered to be a challenge to parliamentary sovereignty.⁵ British constitutionalist A.V. Dicey suggested that a referendum is equal to a 'people's veto' that can restrain Parliament from passing 'any important Act which does not command the sanction of the electors'.⁶

2.2. Representative and Direct Democracy

While in theory, it would be plausible for Parliament to dismiss the outcome of a referendum, in practice it is an entirely different and difficult issue. Britain

3 Alex Carroll, *Constitutional and Administrative Law* (Pearson, 2015), 96.

4 Carroll, *Constitutional and Administrative Law*, 96.

5 R. L. Bortwick, 'What Has Happened with the Sovereignty of Parliament', in Laura Brace and John Hoffman (editors), *Reclaiming Sovereignty* (Pinter, 1997), 39, *apud* İlker Gökhan Şen, *Sovereignty Referendums in International and Constitutional Law* (Springer, 2015), 161.

6 Matt Qvortrup, *A Comparative Study of Referendums: Government by the People* (Manchester: The University Press, 2005), 47.

is, by all means, a representative democracy, and the principle of Parliamentary Sovereignty is solid proof of this. Likewise, a referendum is a form of semi-direct democracy. But does this mean that referendums undermine representative democracy? A. V. Dicey argued that the introduction of certain elements of direct democracy would serve to reduce abuse from the system of representative government but nevertheless warned against the broad use of referendums.⁷ Instead, referendums should be used as exceptions from the general rule of representative democracy, as suggested by Sartori.⁸ On the word of Marshall, referendums can be seen as instruments for reducing the 'dangerous absolutism' of Parliament.⁹ All the same, should their result be binding on a Parliament? Coincidentally, this question was subject to a House of Lords Report that gathered the subsequent responses from the academic community.¹⁰

Arguing that Parliament should be bound by referendums rather than reducing their role to a merely advisory one, Professor Gallagher pointed out that 'an indicative referendum is little more than an expensive opinion poll'.¹¹ This argument is shared by several others, including the Constitutional Court of Romania, which overturned a law that disregarded a referendum result which in reality has yet to be enforced by Parliament.¹² However, it should be reminded that while the Constitution of Romania explicitly identifies the people as the sole depositary of sovereignty, the British Constitution is based on the principle of parliamentary sovereignty, as already discussed.

According to others, referendums should be non-binding on a Sovereign Parliament. But although they are legally advisory in this context, some have come to the conclusion that they are politically binding, nevertheless. As stated by Professor Setälä, 'it would be very difficult [for Parliament] to ignore' the outcome of a referendum.¹³ Dr. Blick added to this, stating that the 'political pressure would be immense'.¹⁴

Nevertheless, we have previously shown that parliamentary sovereignty can pose a threat to the enforcement of a referendum result as it enables Westminster to ignore the vote, at least in theory. However, there are certain ways to overcome this absoluteness. Firstly, Parliament can pass a law that comes into effect only after a referendum is held. Secondly, Parliament can agree to be bound by the result of a referendum at the same time it passes the legislation securing such a vote.¹⁵

7 Qvortrup, *Comparative Study*, 46.

8 Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes* (Macmillan, 1997), 165.

9 Geoffrey Marshall, *Constitutional Theory* (Oxford: The University Press, 1971), 42-43, *apud* Şen, *Sovereignty Referendums*, 167.

10 House of Lords Select Committee on the Constitution, *Referendums in the UK* (HL 2009-10, 99 – I).

11 *Referendums in the UK*, 44-45.

12 In 2012, the Constitutional Court of Romania ruled that a 'consultative referendum' (i.e. advisory) is nonetheless binding on Parliament even though it is not a mandatory referendum. The Court considers that the difference between these types of referendums are only at a level of implementation, meaning that an advisory referendum cannot come into force until the corresponding legislation is passed, while a mandatory referendum is held for the very enforcement of a certain effect, such as the approval or repeal of a modified Constitution, or the impeachment of the President. See Decision no 682 of the Constitutional Court of Romania, 27 June 2012, as cited by Anthony Murphy, 'Reforma constituțională în România după referendumul din 2009' *Sfera Politicii*, 188 (2016): 16, n. 15.

13 *Referendums in the UK*, 45.

14 *Referendums in the UK*, 45.

15 *Referendums in the UK*, 45.

2.3. Referendums on Constitutional Matters

Notwithstanding the aspects discussed above, there is some debate surrounding referendums that are held to settle down constitutional issues. It has been argued that referendums are preponderantly used by dictators as instruments to justify their authoritarian regimes. Furthermore, critics have pointed out several biases of referendums, which include *inter alia* the dominance exerted by the ruling majority in setting the question and the timing, combined with the natural tendency to disregard minority views and to use such votes as tactical devices. Thus, should referendums deal with constitutional questions?

In line with previously discussed aspects, it is desirable that people are able to express their opinion on constitutional changes as these are certain to have an impact on the future of the state, as well as in their lives. While it is difficult to determine the exact nature of a constitutional issue that can be settled through a referendum in the absence of a written constitution, some fundamental issues have been found to require a popular vote. Questions regarding the abolition of the Monarchy or the withdrawal from the European Union are believed to fall within this category.¹⁶

While presently there is no ground to conclude that a referendum can take precedence over parliamentary sovereignty, the common practice of holding referendums could turn into a constitutional convention. It has been suggested that this could very well be the case, as the three conditions for a constitutional convention appear to have been met.¹⁷

Nevertheless, all referendums held at national level in the United Kingdom (with the exception of the 2011 referendum) to this date have been on constitutional issues that relate to the transfer of sovereignty. Such questions have been concerned with the transfer of power to separate bodies, either devolved, elected authorities in London and the constituent countries of Britain, or to the European Union.¹⁸

3. A Question of Procedure

In the particular case of the EU Referendum, the House of Commons has recognised, through a motion passed in December 2016, the main aspects that concern the Brexit process, including an amendment proposed by the Government, as shown below:¹⁹

That this House recognises that leaving the EU is the defining issue facing the UK; notes the resolution on parliamentary scrutiny of the UK leaving the EU agreed by the House on 12 October 2016; recognises that it is Parliament's responsibility to properly scrutinise the Government while respecting the decision of the British people to leave the European Union; confirms that there should be no disclosure of material that could be reasonably judged to damage the UK in any negotiations to depart from the European Union after Article 50 has been triggered; and calls on the Prime Minister to commit to publishing the Government's plan for leaving the EU before Article 50 is invoked, consistently with the principles agreed without division by this House on 12 October; *recognises that this House should*

16 *Referendums in the UK*, 27.

17 Şen, *Sovereignty Referendums*, 170.

18 Şen, *Sovereignty Referendums*, 161; Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution. Process, Politics and Democracy* (Bloomsbury Publishing, 2015), 343.

19 HC Deb 07 December 2016, vol 618, col 333-336.

respect the wishes of the United Kingdom as expressed in the referendum on 23 June; and further calls on the Government to invoke Article 50 by 31 March 2017.

With respect to the above quoted motion, it would seem that the core issue facing the UK would now be *how* to leave the EU, rather than *if*. However, the main problem that made this motion possible in the first place is whether if the Government can trigger Article 50 on its own, using the Royal Prerogative, or if a vote in Parliament is required. This constitutional issue was very recently subject to judicial review, in the *Miller & Anor, R v The Secretary of State for Exiting the European Union* case. In its initial decision, the England and Wales High Court agreed with the claimant and argued that the Crown cannot exercise its Prerogative unless it does so based on an Act of Parliament, concluding that „the Secretary of State does not have power under the Crown’s prerogative to give notice pursuant to Article 50 of the TEU for the United Kingdom to withdraw from the European Union”.²⁰ The aforementioned defendant appealed this decision, with a final ruling set to be given by the Supreme Court.²¹

Regardless of this final ruling, the question of implementing Brexit sits primordially in the political will of the Executive and Legislative bodies of Britain’s constitutional system. At the same time, the legal ramifications of this process will probably clarify the full extent of both Parliament’s and HM Government’s powers.

4. A Test for the Union

The vote was hailed by former PM Cameron as being ‘one of the biggest democratic exercises in [Britain’s] history’.²² Despite some early predictions, the final result showed that a majority of voters were in favour of leaving the EU. At the same time, the narrow margin of the win arguably showed a division among the constituent countries of the United Kingdom: people in England and Wales predominantly voted to leave the EU, while those in Scotland, Northern Ireland, London and Gibraltar mostly voted to remain. In this regard, Brexit can be seen as a test for the Union. Thus, is there any legal ground for Scotland and Northern Ireland remaining in the EU? Interestingly or not, these questions sparked debate about the possible sovereignty changes that could be made in relation to London and Gibraltar.

Accordingly, this part of our study will deal with the effects that Brexit could have on the constitutional and territorial framework of the United Kingdom. Can the EU referendum serve as a catalyst for Scotland and Northern Ireland seceding from the United Kingdom? Knowing that the EU referendum concerns the entire UK as a sovereign state, several aspects have been discussed in the following sub-sections.

4.1. The Scottish Question

Following the EU referendum, the devolved authorities of Scotland argued that their country is taken out of the EU against its will. However, while it is true that nearly two-thirds of those that voted in Scotland opted to remain in the EU, this fact is irrelevant to the leaving process, nor should it affect Scotland’s relationship with the rest of the UK, which was settled in the 2014 Scottish independence

20 [2016] EWHC 2768 (Admin), available at: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2016/2768.html>

21 UKSC 2016/0196

22 HC Deb 27 June 2016, vol 612, col 22.

referendum. In addition to this, calls to protect Scotland's relationship with the EU are rather absurd because such a relationship does not exist. Any ties between Scotland and the EU fundamentally depend on Britain's membership of the EU in its capacity as a sovereign nation.

In regards to the 'Scottish Question', three particular issues should be discussed. First, can Scotland veto Britain's EU withdrawal? Second, can Scotland remain an EU member if the rest of the UK does not, if it lacks statehood? And finally, could Scotland's independence secure its place in the EU?

4.1.1. Scotland's veto on Brexit

The mere prospect of a veto exercised by the Scottish Parliament on UK's withdrawal from the EU is appalling. Not only would such a measure prove to be ineffective, but it could also have very dangerous echoes across Britain. First, it would be outlandish to suggest that a devolved assembly could hold back Westminster from legislating in matters concerning UK's status as a member of the European Union, as Britain's relationship with the EU is a reserved matter of Parliament.²³ Second, it would be inappropriate to attempt to block Parliament from enforcing the will of the majority. While some of the Scottish voters are understandably upset about being taken out of the EU despite their vote, it is as well the case of most of the English and Welsh voters that probably would be incensed of being kept inside the EU against their will.

Thus, we ask ourselves, can Scotland block Britain from leaving the EU? From a legal point of view, the answer is negative, at least in the current constitutional framework. Beyond this, there is no legal provision prohibiting Parliament from seeking approval on Brexit from all constituent countries of the UK and even ignoring the result on such grounds. However, this would be a politically-driven approach that could nevertheless annoy and dismay voters across Britain who opted to leave. As such, Scotland's veto can and should be rejected on the basis that Scottish people voted on the question of the entire UK's future in relation to the EU, and as a result, only at a UK level should the overall majority of votes matter.

4.1.2. The reverse-Greenland scenario

Another proposal to solve the 'Scottish Question' would be for Scotland to retain its place in the EU while the rest of the UK leaves.²⁴ Such a scenario would be based on Greenland's withdrawal from the EU while Denmark continued as a member. Although some may think of this event as sufficient precedent for Scotland's continued membership of the EU, there is a fundamental difference between these two cases. The main problem is that Greenland left the EU as a result of a referendum being held there, as it is an autonomous dependency of Denmark geographically located outside the conventional boundaries of Europe and there was also a strong demand for such a vote. Meanwhile, the United Kingdom voted as a whole to leave the EU, hence the question put on the ballot. Due to these circumstances, a so-called reverse-Greenland scenario is unlikely and definitely not based on a precedent.

Moreover, the proposed settlement would be complex and unprecedented. Although some exceptions exist even in the case of Britain (e.g. Isle of Man is not part of EU, despite being situated between Great Britain and Ireland and its status

²³ Scotland Act 1998 sch 5 pt 1 para 7(1) explicitly provides that foreign affairs – including UK's relations with the European Union and its institutions – are reserved matters of Parliament.

²⁴ Kristy Hughes, „Scotland and Brexit – Outlook Worsens as Options Narrow“, *European Futures*, The University of Edinburgh, <http://www.europeanfutures.ed.ac.uk/article-4110>, last accessed: 18 December 2016.

as a Crown dependency²⁵), it would be a serious precedent for most of a unitary state (in terms of population and GDP), including the central government, to leave the EU, while the rest of the country remains a member. The chances for the political drive for such an ambitious (and unnecessary) plan to be found within the EU and Britain are bleak.

4.1.3. Second Scottish independence referendum

The First Minister of Scotland claims that a second independence referendum would be 'highly likely' if it were to be the only solution to maintaining her country's relationship with the EU. Needless to say, this is clearly a personal political ambition rather than a serious and rational solution to the Scottish Question.

Constitutionally speaking, a second Scottish independence referendum in such a short time lapse would prove to be a grave precedent. It would be against the very idea of democracy to hold a vote after another only for the desired outcome to be met if it ever will. Politically, it would be a failure that serves no interest other than the increasingly erratic behaviour of the Scottish National Party. The slim chances of Scotland joining the EU after gaining statehood undermine any attempts whatsoever at independence. The process itself would take several years, from applying for candidate status to the vote on accession. After that, it is highly likely that EU member countries confronted with secessionist movements, such as Spain²⁶, will veto an enlargement that includes an independent Scotland. From this perspective, a second Scottish independence referendum would have nothing to do with the issue of EU membership.

4.1.4. Scotland's involvement in Brexit negotiations

For the reason that Scotland's EU membership is highly unlikely, if ever achievable, a more viable aim for the Scottish Government would be to work together with HM Government on common negotiation goals that might ultimately secure most of the interests guaranteed to an EU member, but short of genuine membership. Any interest Scotland may have to pursue EU membership should be addressed by the central government. In any case, it would be silly for any constituent country of the UK, let alone Scotland, to prefer EU membership over the strong historic, cultural and commercial ties it has with the rest of Britain, due to the Union.

Scotland's interests should be discussed with HM Government, which in turn should take on the duty of negotiating such issues with the EU. If Britain can provide certain guarantees and secure most of the desired advantages, the Scottish Question would be answered in a more constructive and practical manner for all parties involved, including the EU, while avoiding unnecessary constitutional changes.

4.2. The Case for Irish Reunification

Could the Brexit vote revive support for a United Ireland? A number of politicians from both sides of the border certainly think so. From a legal point of view, the Good Friday Agreement of 1998 positively provides for a border poll in the event that both sides of the Northern Irish conflict consent to this. The official policy of the UK in respect to Northern Ireland has been, at least for the past few decades,

25 While not part of the UK or the EU *per se*, the Isle of Man is, however, treated as a part of the UK for VAT purposes, in accordance with Protocol 3 to the Act of Accession, part of the United Kingdom's 1972 Treaty of Accession. For Protocol 3, visit <https://www.gov.im/media/624101/protocol3relationshipwiththeeu.pdf>.

26 Dave Keating, „Spain could veto independent Scotland, says minister“, *Politico.eu*, accessed: 18 December 2016, <http://www.politico.eu/article/spain-could-veto-independent-scotland-says-minister/>.

to acknowledge that any future change in the status of this territory should be subject only to the decision of its inhabitants. The Republic of Ireland has since adopted the same stance, removing lasting territorial claims from the Constitution. But beyond this point, the issue enters the tricky field of politics.

Northern Ireland is currently governed by a devolved administration in a power-sharing system between British unionists and Irish nationalists.²⁷ At the moment, the largest party in the Northern Ireland Assembly is the Democratic Unionist Party, which also supported the Brexit vote in the referendum. Understandably, it is highly unlikely that the DUP would agree to a border poll. Their coalition partner, however, Sinn Féin, is clearly known for its enduring rhetoric in favour of Irish reunification. In lack of support from both the DUP and Sinn Féin, the prospect for such a referendum in Northern Ireland is dim.

However, the referendum result in Northern Ireland reached judicial review in similar fashion to the *Miller & Anor, R v The Secretary of State for Exiting the European Union* case. Consequently, the Northern Ireland High Court abstained from addressing issues that were being examined by the High Court of England and Wales in the aforementioned case, yet all other issues invoked in the *McCord, Re Judicial Review* case were dismissed.²⁸ Nevertheless, this judgement was referred to the Supreme Court by the Attorney General²⁹ and the Court of Appeal for Northern Ireland.³⁰

Consequently, the issues that will now be addressed by the Supreme Court relate to the matter of whether the Northern Ireland Act 1998, the Belfast Agreement and the British-Irish Agreement require the passing of an Act of Parliament for the validity of any notice given by the Government of Britain's intention to leave the European Union, in accordance with the provisions of Article 50 (2) TEU. The applicant also asks whether the consent of the Northern Ireland Assembly would be required in the event that such an Act of Parliament would need to be passed, as well as the issue of exercising the Royal Prerogative.

5. Conclusions

Whether Parliament should respect or ignore the referendum result is ultimately a question of sovereignty. The vote cast by the British electorate in the referendum is equal to the vote that legitimated the current membership of Parliament. In this regard, Parliament should not be seen as sovereign *per se*, but rather as a deliberative body that is temporarily delegated to enact legislation in the name and interest of the people it represents. For this reason alone, should Parliament respect the democratic result of the EU referendum. Though Britain's leaving process has yet to commence due to some aforesaid legal challenges, at this stage Prime Minister Theresa May arguably commands the majority required to pass any necessary legislation in the Commons, as already shown in a previous section.

On the other hand, the referendum result raises significant questions concerning the UK's territorial unity, with a re-emergence of secessionist agendas in Scotland and Northern Ireland. In this respect, the Scottish question poses a greater threat to the Union than the prospect of Irish reunification. The current status of Northern Ireland as part of the UK is to be preserved indefinitely, as long as the unionists and secessionists do not agree on holding a border poll. While Scotland's

27 Eamonn O'Kane, *Britain, Ireland and Northern Ireland since 1980: The Totality of Relationships* (London and New York: Routledge), 178.

28 [2016] NIQB 85 (<http://www.bailii.org/nie/cases/NIHC/QB/2016/85.html>)

29 UKSC 2016/0201 (<https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2016-0201.html>)

30 UKSC 2016/0205 (<https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2016-0205.html>)

secessionist movement did not gather enough support in the 2014 Scottish independence referendum, the SNP, however, keeps pursuing it, going as far as threatening to hold a second independence referendum if this would be the only way to protect Scotland's relationship with the EU. Beyond the obvious absurdity that lies in such an argument, the UK's withdrawal negotiations should yet look to secure any reasonable interest of the Scottish Government and work closely with the devolved authorities of Scotland in order to properly answer any legitimate concern.

REFERENCES

1. R.L. Bortwick, *What Has Happened with the Sovereignty of Parliament*, in Laura Brace, John Hoffman, *Reclaiming Sovereignty*, Pinter, 1997;
2. Alex Carroll, *Constitutional and Administrative Law*, Pearson, 2015;
3. Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution. Process, Politics and Democracy*, Bloomsbury Publishing, 2015;
4. Geoffrey Marshall, *Constitutional Theory*, Oxford University Press, 1971;
5. Anthony Murphy, Reforma constituțională în România după referendumul din 2009, *Sfera Politicii*, vol. XXIV, no. 2 (188), 2016;
6. Eamonn O'Kane, *Britain, Ireland and Northern Ireland since 1980: The Totality of Relationships*, Routledge, 2012;
7. Matt Qvortrup, *A Comparative Study of Referendums: Government by the People*, Manchester University Press, 2005;
8. Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, Macmillan, 1997;
9. İlker Gökhan Şen, *Sovereignty Referendums in International and Constitutional Law*, Springer, 2015.

Meandrele modernității

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*
Editura Tritonic, București, 2016.

Constantin Schifirneț este un cercetător cu o vastă experiență în lumea academică din România, preocupat de domenii de studiu variate ce includ modernitatea, europenizarea, sociologia comunicării, sociologia și antropologia culturii, sociologia vârstelor și generațiilor, gândirea filosofică și sociologică românească. În prezent profesor universitar și conducător de doctorat la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative din București, Constantin Schifirneț are un portofoliu publicistic remarcabil, care include volume precum *Mass-media, modernitate tendențială și europenizare în era Internetului* (2014), *Românii cum au fost și cum sunt* (2013), *Filosofia românească în spațiul public*, *Modernitate și europenizare* (2012), *Sociologie* (1999), *Educația adulților în schimbare* (1997), sau *Generație și cultură* (1985).

Înscriindu-se în prelungirea reflecțiilor acumulate pe parcursul ultimilor decenii asupra teoriei maioreștiene a formelor fără fond, volumul *Modernitatea tendențială* se dorește a fi deopotrivă o sinteză și o tentativă de extindere a acestora la spații – altele decât cel românesc – marcate de experiențe istorice, geopolitice și culturale proprii, dar structural similare celor din spațiul românesc.

Teza fundamentală a cărții o constituie aserțiunea potrivit căreia în

societățile cu economii subdezvoltate, preocupate prioritar de construcția politico-instituțională, decalajul dintre ritmul alert al modernizării politice, culturale și intelectuale și cel lent al modernizării economice face ca modernitatea – înțeleasă ca standard generat de procesul de modernizare în și de către Occident – să rămână mai mult o tendință decât o evidență.

O primă trăsătură caracteristică a volumului care se impune evidenței cititorului este structura sa solidă și bine organizată, defalcată pe opt capitole și finalizată printr-un capitol distinct, consacrat concluziilor.

Primul capitol al volumului, *Modernitatea*, este consacrat descrierii conceptului central al cărții. Definiția clasică a conceptului, apărută în spațiul occidental (întâi în Europa de Vest și apoi extinsă în America de Nord), descrie modernitatea drept „progres sau evoluție lineară, de înaintare nelimitată pe o direcție prestabilită a dezvoltării de către un anumit actor social”. În context sunt prezentate concepția lui Peter Wagner care, în secolul al XX-lea, a identificat „trei modernități existente”, specifice Statelor Unite ale Americii, Uniunii Sovietice, și Europei de Vest; și concepția lui Goran Therborn, care identifica existența a patru traiectorii de modernitate: 1) europeană; 2) „Lumea nouă” (America de Nord și America de Sud), în

care traiectoria de modernitate a avut ca model Marea Britanie și Peninsula Iberică; 3) colonială (Africa de Nord și Pacificul de Sud), în care rezistența locală la modernitate a fost zdrobită de forțele coloniale europene; și 4) modernitatea țărilor care au cunoscut o „modernizare indusă din exterior”, sub presiunea puterilor europene.

Primul capitol continuă cu prezentarea principiilor modernității: primatul autonomiei individuale și umanitatea universalistă comună, raționalitatea, delimitarea naturii de societate, progresul, egalitarismul, protecția socială, principiul de includere funcțională, auto-identificarea persoanei, individualismul competitiv, relațiile de piață, munca remunerată, protecția drepturilor la libertate, egalitate și diversitate socială, secularismul, naționalitatea teritorială, statalitatea națională. Plecând de la aceste principii, autorul consideră că „Modernitatea este descrisă prin progresul atins de acele națiuni care ating niveluri mai ridicate la următoarele variabile: educație, venit pe cap de locuitor, urbanizare, participare politică, gradul de ocupare a forței de muncă industriale”.

Primul capitol se încheie cu secțiunea dedicată consecințelor sociale ale modernității – „cea mai importantă fiind sărăcirea unor categorii sociale”, de natură a atrage după sine numeroase contestări. Dar, consideră autorul, modernitatea dispune de ample resurse de autogenerare, de capacitatea de a învăța din eșecurile anterioare și de a se adapta la realitățile sociale, locale, naționale și globale în continuă transformare.

Al doilea capitol, intitulat *Modernizarea, calea către modernitate*, este consacrat conceptului de modernizare, prin care autorul înțelege „acțiunea de a da unui lucru sau unei stări de lucruri caracteristicile cerute de actualitate ori de a-i conferi adaptarea la cerințele prezentului”. Autorul subliniază că modernizarea nu este un proces uniform, atemporal și aspațial. Din contră, modernizarea este probabilistică, ea depinzând de caracteristicile definitorii, istoria și moștenirea culturală a fiecărei societăți în parte.

Chiar și în interiorul aceleiași societăți, procesul de modernizare decurge în ritmuri diferite în funcție de mediul social – sectorul privat se modernizează mai repede decât sectorul de stat, iar orașele mari au un ritm de modernizare mult mai accentuat decât orașele mici.

În al treilea capitol, intitulat *Tipuri de modernitate*, autorul susține că tendențialitatea, ca și caracteristică a modernității, se impune tocmai datorită existenței mai multor tipuri de modernitate. Primul tip de modernitate, modernitatea reflexivă, surprinde modul în care modernitatea acționează asupra ei însăși. În acest sens, autorul susține că modernitatea este un fenomen ambivalent: pe de-o parte ea crează noi oportunități și asigură satisfacerea multor necesități sociale și individuale; pe de altă parte, ea are și o latură întunecată, reprezentată de război sau degradarea mediului. În consecință, riscul – cu precădere în societatea contemporană – este o caracteristică esențială a modernității. Al doilea model, modernitatea lichidă, surprinde „intensitatea sentimentului de incertitudine în societatea actuală, în care soliditatea lucrurilor și legăturilor umane sunt amenințate”. Modernitatea lichidă se referă și la eliberarea inițiativei individuale de constrângerile familiale, de obligațiile casnice și de rețeaua densă de obligații morale. Al treilea model, modernitatea organizată, se referă la „construirea statului național și convenționalizarea națională majoră a unor seturi de practici sociale într-o formă centralizată coerentă”. Pe ansamblu, ideea centrală a acestui capitol este existența modernităților multiple, altfel spus, admiterea pluralismului modernităților. Așa cum afirma Eisenstadt, evoluțiile actuale ale modernizării au dat naștere mai multor modele instituționale și ideologice de modernitate locală și regională: modernitatea europeană clasică, modernitatea est-europeană, modernitatea latino-americană (caracterizată de clientelism, tradiționalism și societate civilă slabă), modernitatea asiatică (amestec de elemente tradiționale,

moșteniri coloniale și efortul indigen de adaptare la schimbare), modernitatea islamică, modernitatea africană etc. Inferența cu valențe generalizatoare propusă de autor, conform căreia „dacă modernitățile sunt multiple, atunci toate sunt tendențiale”, va putea fi confirmată sau infirmată în timp, prin cercetări ulterioare aprofundate.

Al patrulea capitol, *Modernitatea tendențială*, se concentrează pe explicarea conceptului central al cărții și dezvoltă ideea sa de bază conform căreia modernitatea rămâne în mare parte o aspirație, un obiectiv mai degrabă de atins, decât unul realizat. Explicând sintagma de modernitate tendențială, profesorul Schifirneț definește *tendința* drept o „direcție de dezvoltare dacă nu chiar inevitabilă, oricum fermă”, iar atributul de *tendențială* drept neîmplinire, amânare, zigzagarea tendinței. Autorul susține că, în primele faze ale evoluției sale, modernitatea occidentală este netendențială, dar ea devine tendențială prin preluarea sa ca model în contexte diferite de cel original. Mulțimea de state și varietatea de limbi vorbite în teritoriile europene au determinat dezvoltarea unor direcții multiple ale modernității în spațiul european. Autorul identifică existența unei modernități occidentale, a unei modernități sud-europene, a unei modernități scandinave, precum și a unei modernități central-europene. Mai problematică este existența unei modernități est-europene, din cauza inconsistenței sale: „Ea este mai mult o tendință. Spațiul estic, inclusiv Rusia a cunoscut un mozaic de modernități, nici una însă într-o formă dominantă”. Tot în acest capitol, autorul descrie trăsăturile caracteristice de bază ale modernității tendențiale: universalitatea; caracterul dinamic, cumulativ și regenerabil; și decalajele de dezvoltare între zonele istorice ale unei societăți, dar și în interiorul aceleiași zone, între urban și rural, între orașele mari și orașele mici.

Capitolul V, intitulat *Elitele, între retorica și realitatea modernității*, abordează problematica modului cum se raportează clasele și păturile sociale

la procesul de modernizare al unei țări. Modernizarea unei societăți este gândită și realizată de către elite. Cum însă nu toate componentele societății evoluează, în același ritm, spre modernitate, modernitatea marchează schimbări numai în anumite straturi ale societății. Rezultă că „modernitatea rămâne ca tendință la suprafața societății, și de ea beneficiază numai grupuri restrânse, în timp ce marile grupuri sociale continuă să trăiască, să gândească și să acționeze în spiritul normelor și valorilor tradiționale”. Această realitate generează două tipuri principal diferite de modernizare, în raport de gradul de incluziune a categoriilor sociale. Modernizarea activă apare atunci când elitele angajate în procesul de modernizare a unei țări aplică strategii coerente de dezvoltare, conforme cu ideologia dominantă și mediul cultural. La polul opus se situează modernizarea pasivă, atunci când elitele modernizatoare se angajează doar într-o modernizarea mimetică și adaptativă, o simplă preluare a „formelor” occidentale, fără nici o legătură cu „fondul” specific societății. Rezultatele acestor două tipuri de modernizare nu pot fi decât diferite: modernizarea activă dă naștere unor instituții politice și economice incluzive, unde mulți membri ai societății sunt atrași în procesul de guvernare, în timp ce modernizarea pasivă produce instituții extractive, unde un grup mic de persoane acționează pentru a exploata restul populației.

Preluând aceste premise, autorul realizează și un interesant studiu de caz axat pe procesul românesc de modernizare. El afirmă că în România elitele susțin o modernitate similară celei din Occident, fără a ține seama însă de ordinea socială tradițională. Tocmai această lipsă de comunicare și solidaritate reală între toate segmentele societății, între elite și populație, se află la originea modernității tendențiale și reprezintă totodată o dovadă a existenței sale, care ar explica de ce dezvoltarea capitalistă și democratică sunt încă precare în societatea românească de azi.

Capitolul VI, intitulat *Spațiul de dezvoltare modernă*, încearcă să răspundă

la întrebarea dacă există un spațiu generator de modernitate. Răspunsul autorului este afirmativ, argumentând importanța spațiului de dezvoltare în afirmarea și susținerea principiilor și normelor modernității. În vreme ce modernitatea occidentală are o orientare către dezvoltare, emancipare și progres, modernitatea dezvoltată în spațiul non-occidental își propune adoptarea unor forme moderne, dar puse în slujba păstrării fondului intern, a conservării identității culturale, naționale și religioase. Concluzia autorului este că spațiul de dezvoltare influențează puternic tipul de modernitate adoptat de o societate, altfel spus, „calea de modernizare a unei țări depinde în mare măsură de contextul său geopolitic”.

În capitolul VII, intitulat *Modernizarea ruralului*, Constantin Schifirneț realizează o radiografie a impactului procesului de modernizare asupra mediului rural, pentru a explica mai bine resorturile cauzale ale emergenței modernității tendențiale. Autorul arată că modernitatea occidentală a dus la distrugerea clasei țărănești, „locul ei fiind luat de fermierii agricoli, grup social exponent al agriculturii capitaliste industrializate.” Altfel spus, țăranul a devenit muncitor industrial. Prin urmare, dezvoltarea modernă a produs un amplu proces de eroziune a modului rural de viață. Statisticile sunt concludente: dacă în 1800, peste 90% din populație trăia în zonele rurale sau orașe foarte mici, astăzi doar 40% din omenire trăiește în gospodării agricole mici. În Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, de pildă, mai puțin de 3% din populația activă lucrează în domeniul agricol.

În alt tip de societăți, societățile rurale, diferite de cele două amintite mai sus, modernitatea este numai tendențială și exprimă vulnerabilitatea social-economică a ruralului și dependența sa tot mai intensă de urban. Astfel, modernitatea tendențială a creat o separare între lumea modernă a orașului și lumea premodernă a satului. Țărănimia a fost exclusă din proiectele de modernizare, ea continuând să

muncească și să trăiască într-o lume premodernă, centrată pe vechea familie patriarhală, în care sistemul de valori al individului se pliază pe normele și valorile grupurilor din comunitatea rurală.

Deși conceptul de modernitate tendențială – pe care cartea ambiționează să-l impună și generalizeze – este novator, realitățile socio-economice care se află în spatele său sunt binecunoscute cercetătorilor mai vechi și mai noi. Teoria sistemului mondial modern a lui Immanuel Wallerstein a pus în evidență faptul că unele din societățile preponderent agrare, odată integrate în piața mondială capitalisă, au rămas înapoiate economic și dependente de Occident. O teză similară, influențată de concepția lui Wallerstein (fostul său profesor de la Universitatea Columbia, de care ulterior s-a delimitat), dar și de opera sociologului român Henri H. Stahl, o regăsim în opera sociologului american Daniel Chirot, profesor de studii internaționale la Universitatea statului Washington din Seattle. În lucrarea *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice* (1976, 2002) consacrată evoluției socio-economice a spațiului românesc, Chirot a explicat mecanismul prin care România, în preajma războaielor de la 1907, a rămas fundamental înapoiată, în pofida unei influențe occidentale de aproape un secol exercitate asupra Țărilor Române odată cu încheierea păcii de la Adrianopol (1829), ce a deschis calea penetrației economice capitaliste în spațiul românesc. Integrate în circuitul comercial agricol mondial, elitele latifundiare au trecut de la agricultura de subzistență, la cea orientată către export. Pentru a face față presiunilor concurențiale ale pieței, în absența unor îmbunătățiri tehnologice semnificative care să ducă la creșterea productivității muncii, elitele latifundiare au intensificat presiunea asupra forței de muncă țărănești. Rezultatul în Țările Române/România a fost un sistem social în care condiția țăranimii s-a deteriorat sistematic și continuu, generând inițial – la fel ca în alte spații de la răsărit de la răsărit de Elba – o “a

doua iobăgie” – de la Regulamentele Organice (1829-1834) până la reforma agrară de la 1864 – iar, ulterior, o “neo-iobăgie” – de la 1864 până la marea reformă agrară de la 1917-1921 – în care, deși oficial desființată prin legislația statului de orientare liberală, condiția servilă a țăranimii nu doar s-a menținut, ci s-a și agravat, cu concursul aceluiași stat liberal.

Capitolul VIII, intitulat *Statul – producător de modernitate*, are drept scop explicarea diferențelor dintre modernizarea din statele occidentale, pe de-o parte, și cea din statele non-occidentale, pe de altă parte. În primul caz, autorul observă că procesul de modernizare a statului a apărut în societăți cu clase de mijloc puternice, care dețineau un rol important în aparatul guvernamental și puteau influența deciziile importante. În al doilea caz, procesul de modernizare a fost configurat de principii și instituții ale modernității împrumutate din țări vest-europene (sistemele legislativ, parlamentar, constituțional), dar funcționarea lor a avut loc în societăți predominant rurale și tradiționale, cu norme și valori diferite de cele ale societății moderne occidentale.

În ultimul capitol, intitulat *Tendențialitatea universală a modernității*, autorul sintetizează principalele concluzii ale cercetării sale. Modernitatea s-a născut în spațiul occidental și s-a dezvoltat pe: 1) anumite valori – progresul și rațiunea; 2) un nou mod de producție – capitalismul, industrializarea și economia de piață; 3) dimensiuni precum statul național și sistemul instituțional birocratic. Însă odată cu trecerea timpului, modernitatea s-a răspândit în întreaga lume, „ceea ce a determinat ca evoluția identităților istorice și a particularităților culturale ale oricărei societăți să fie marcată, mai mult sau mai puțin, de influența ei directă și indirectă”. Procesul de influențare a fost însă unul desfășurat în ambele sensuri: așa cum modernitatea a influențat societățile non-occidentale, și acestea din urmă au influențat modernitatea. Iar

această realitate explică de ce modernitatea nu este unitară, ci tendențială.

În primul rând, modernitatea tendențială este caracteristică spațiilor în care ritmul de modernizare culturală și politică este mai rapid decât evoluția lentă a economiei. În al doilea rând, modernitatea tendențială se referă la „acțiuni și idei cu privire la modernizare, care răman parțiale și nu sunt finalizate. Această modernitate este mai mult o aspirație, un obiectiv de atins, dar care nu poate fi realizat pe deplin”. O altă trăsătură a modernității tendențiale este implementarea ei de sus în jos, de la minoritatea educată în spiritul modernității și orientată spre transformări moderne, către o majoritate indiferentă sau ostilă schimbării. Efectele acestui tip de modernitate sunt apariția unei retorici a elitelor, inadecvată contextului social și național. În privința țăranimii și mediului rural, modernitatea tendențială are un efect distructiv: industrializarea adusă de modernitate duce în timp la dispariția satului și a modului de viață rural, patriarhal.

Autorul își încheie lucrarea susținând ideea conform căreia în ciuda defectelor ei și a rezistenței pe care o înfruntă, modernitatea este o realitate universală în lumea contemporană. Nu există nici măcar un singur exemplu de societate care să tindă spre modele de dezvoltare exclusiv tradiționale și să nu nutrească aspirația către modernitate.

Prin tematica sa de largă respirație ideatică și învățămintele sale cu potențial pragmatic-acțional, volumul semnat de Constantin Schifirneț reprezintă o lectură recomandată tuturor celor interesați să înțeleagă atât mecanismele care au făcut ca lumea de astăzi să fie „modern structurată sau tendențial modernă”, cât și, mai ales, meandrele evoluției societăților marcate de deficite de modernitate și democrație, între care se numără și societatea românească.

Prof. univ. dr. Adrian Pop

[National School of Political and Administrative
Studies Bucharest]

Europeni în curs de dezvoltare.

Trei runde de alegeri europarlamentare în România

■ OVIDIU VAIDA

[Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca]

Abstract

Since the 2007 integration of Romania in the European Union, three elections took place, in order to select the representatives of this country in the European Parliament. The current article has two main objectives: to test the main theories regarding the EP elections, mainly the second order elections one (a) and to look for some explanations for the particular outcome of the Romanian EP electoral results (b). Despite some particularities, one may notice that the European elections in Romania do not produce results that are spectacularly different from those in the EU.

Keywords

European elections; second order elections; Romania; European Parliament

Introducere

Primită într-un val secundar în clubul select al Uniunii Europene, România a trebuit să se adapteze rapid la cerințele formale ale apartenenței la această organizație. După ani de negocieri, România părea că este compatibilă cu cerințele tratatelor, dar imediat după aderare a venit o noua probă: alegerile pentru Parlamentul European.

Până în acel moment, România a fost reprezentată în PE de membrii ai parlamentului național, selectați pe baza unui algoritm proporțional.

De la aderarea din 2007, în România au avut loc trei scrutinuri europene. Deși petrecute într-un interval de doar șapte ani, prea scurt pentru a observa modificări de substanță în sistemul politic românesc, analiza celor trei alegeri permite totuși formularea unor concluzii pertinente.

Prezentul articol își propune să analizeze alegerile europarlamentare din România, cu precădere a următoarelor aspecte:

- în ce măsură alegerile respectă tiparele alegerilor din întreaga uniune și din Europa centrală și de est?
- este verificabilă teoria *second order elections*?
- există anumite particularități ce pot fi observate la alegerile europarlamentare din România?

Teoria privind clasificarea alegerilor europene ca fiind de rang secundar

datează încă de la primele confruntări electorale din 1979 și în ciuda unor corecții sau critici minore, își dovedește viabilitatea și în prezent.¹

În esență, aceasta statuează trei modele de comportament electoral:

- participarea la vot este mai scăzută decât la alegerile naționale (cele care duc la alegerea șefului executivului);
- partidele aflate la guvernare sunt sancționate prin vot (de regulă, sancțiunea este cu atât mai mare, respective voturile acordate partidelor mai puține, cu cât perioada scursă de la alegerile naționale este mai mare);
- partidele mici (sau non-mainstream) tind să aibă o performanță electorală mai bună decât la alegerile naționale.

Nu în ultimul rând, teoria prezumă că marile teme privind tot din zona politicii naționale. Totuși, studii recente arată că această explicație poate suferi anumite corecții, mai exact faptul că alegătorii (cei cu viziuni mai eurosceptice), în cazul în care sunt nemulțumiți de poziția prea pro-europeană a partidului guvernamental pe care îl susțin, tind să voteze cu alte partide.²

Deși teoria *second order elections* este utilizată în acest text ca argument principal, totuși în cazul României aceasta trebuie folosită cu o anumită prudență. În primul rând, cele trei alegeri europene s-au desfășurat într-un interval de doar 7 ani. În al doilea rând, România a parcurs un singur ciclu de 5 ani întreg între alegeri, adică prea puțin pentru a avea repetiții suficiente pentru emiterea unor concluzii ferme.

În mod paradoxal, deși suportul pentru proiectul comunitar este la cote ridicate în România, prezența la vot a fost una dintre cele mai scăzute, inclusiv la primele alegeri, considerate a avea o încărcătură simbolică mai consistentă. Spre mirarea multor cercetători sau politicieni, participarea la alegerile europarlamentare în statele foste comuniste a fost una foarte scăzută, cu cifre uluitoare, de 13% în Slovacia și 18% în Cehia în 2014 sau 20% în Polonia în 2004. România se încadrează undeva pe la mijlocul grupului de state foste comuniste, la distanță de media statelor din vestul Europei. De ce acest paradox, al unei prezențe scăzute la vot, deși exista un sprijin puternic pentru UE?, este o altă întrebare la care acest text dorește să răspundă.

Din punct de vedere metodologic, optez pentru analiza electorală, mai exact analiza rezultatelor celor trei alegeri. De asemenea, consider contextul politic ca fiind relevant pentru aceste alegeri, astfel că va fi trecută în revistă și perioada pre-electorală. Întrucât analize sociologice sau a camaniilor electorale au mai fost publicate, astfel de abordări vor fi secundare în acest studiu.³

2007

Anul 2007 a evoluat în aceeași notă de tensiune dintre cele două palate ce exista deja din 2005. Imediat după aderare, apar dipute dintre primul-ministru și

1 Karlheinz Reif, Hermann Schmitt, „Nine second-order national elections. A conceptual framework for the analysis of European election results,” *European Journal for Political Research* 8 (1980): 3–44.

2 Pe larg în Simon Hix, Michael Marsh, „Punishment or protest? Understanding European Parliament elections”, *The Journal of Politics* 69 (2) (2007): 495–510, iar pentru cazuri particulare, S.B. Hobolt, J.-J. Spoon, J. Tilley, „A vote against Europe? Explaining defection at the 1999 and 2004 European Parliament elections”, *British Journal of Political Science* 39 (1) (2009): 93–115.

3 Dan Mihalache, „Alegerile europarlamentare în România. Comunicare și marketing politic în campania din 2014”, *Sfera Politicii*, nr. 3 (179) (2014): 3-12; Mircea Comșa, Andrei Gheorghită, Claudiu Tufiş (eds.) *Alegerile pentru Parlamentul european. România 2009* (Iași: Polirom, 2010).

doi dintre miniștrii apropiați de președinte, anume Mihai Razvan Ungureanu și Monica Macovei. Primul își dă demisia în februarie, la cererea șefului executivului. Împotriva Monicăi Macovei este depusă o moțiune simplă, adoptată de Senat. Conflictele au continuat, astfel ca la 1 aprilie primul-ministru anunță eliminarea Partidului Democrat de la guvernare. Doar câteva zile mai târziu, guvernul minoritar PNL-UDMR este votat în parlament, cu sprijinul PSD. Peste câteva săptămâni, în urma unui raport întocmit de o comisie parlamentară condusă de Dan Voiculescu, Parlamentul României aprobă cererea de suspendare a președintelui Traian Băsescu. Referendumul de demitere a avut loc în 19 mai 2007 iar rezultatul acestuia a fost net în favoarea președintelui: 75% din cei prezenți la vot s-au exprimat pentru menținerea lui Traian Băsescu în fruntea statului. Evenimentul politic a generat disputa dintre Băsescu și parlament, denumit prin acel celebru „cei 322”. Din acel moment, președintele a lansat periodic atacuri la adresa parlamentului, inițiind chiar două referendumuri împotriva acestei instituții.

În acest context încărcat, cu eliminarea unui partid important din coaliția de guvernare și cu o acțiune de suspendare a președintelui au fost inițiate primele alegeri europarlamentare din România.

Regula europeană stabilește ca alegerile să se desfășoare la finalul lunii mai sau începutul lunii iunie. Recent aderate, România și Bulgaria s-au conformat acestei cerințe și au stabilit pentru mai 2007 data pentru primele alegeri europarlamentare. Doar că în România, din nou, „viața a bătut filmul” astfel că, spre deosebire de Bulgaria, România a amânat alegerile europarlamentare pentru toamna aceluși an.

Oficial, motivul a fost climatul politic necorespunzător, ceea ce ar fi dus la o lipsă de interes a opiniei publice față de aceste alegeri⁴ PNL și PSD în principal nu doreau ca alegerile europarlamentare să se suprapună cu referendumul de suspendare a președintelui Băsescu, procedura suspendării fiind în desfășurare iar posibilul referendum fiind așteptat tot în luna mai, data inițială a alegerilor europarlamentare. În plus, Traian Băsescu dorea inițierea unui referendum pentru modificarea sistemului electoral și exista pericolul ca toate aceste evenimente electorale să se desfășoare în duminici diferite în luna mai, cu riscul de a demobiliza alegătorii. Nu în ultimul rând, Partidul Național Liberal avea o situație precară în sondaje, și exista riscul ca un procent mic obținut la alegerile europarlamentare să afecteze imaginea partidului de guvernământ.

În continuare, peisajul politic a fost dominat de disputa dintre Traian Băsescu și PD, pe de o parte, și Călin Popescu Tariceanu, PNL și parțial PSD, pe de altă parte. Doua momente au ieșit în evidență în tot acest șir de neînțelegeri politice: moțiunile de cenzură din iunie, prima inițiată de PD și respinsă fără probleme, și cea din septembrie, propusă de PSD. Aceasta din urmă, extrem de controversată în interiorul PSD, a fost depusă mai degrabă din dorința de a sublinia statutul de partid de opoziție, și ca o penalizare a guvernului pentru respingerea unor solicitări venite din sfera sociali-democrației. Într-un final, la începutul lui octombrie 2007, moțiunea fost respinsă, existând indicii că împotriva ei au votat chiar și parlamentari PSD.

Deși tema modificării sistemului electoral exista de ceva timp pe agenda politicianilor și a opiniei publice, primul pas a fost făcut de președintele Băsescu, care a inițiat un referendum privind adoptarea unui sistem cu doua tururi de scrutin. Dincolo de ideea de reformă electorală, obiectivul era acela de a lovi în cei „322”, adică parlamentarii care au votat suspendarea președintelui și care au ajuns în parlament pe liste de partid, de unde expresia de „listaci”.

Am făcut acest excurs privind perioada preelectorală pentru a sublinia contextul în care se desfășurau aceste alegeri, dar și pentru a sublinia că disputele și temele interne au dominat aproape în totalitate agenda de campanie, puține

4 OUG nr. 15 din 12 martie 2007.

dezbaterii ducându-se în jurul temelor europene. Printre principalele subiecte abordate s-au numărat (tot) suspendarea din primăvară a președintelui, bugetul pe 2008, reforma constituțională și modificarea sistemului electoral. În puține situații s-au dezbătut chestiuni legate de Uniunea Europeană, fapt cu atât mai stânjenitor cu cât aderarea României nu s-a făcut în urma unui referendum, ci printr-un simplu vot al parlamentului.⁵

Nici listele de partid nu au fost ocupate de candidați cunoscuți, cu excepția PLD (Theodor Stolojan) și a PSD, cu mai mulți foști miniștri pe locuri eligibile. În aceste condiții, electoratul a preferat să nu iasă la vot, astfel că la aceste alegeri s-a înregistrat cea mai slabă prezentă la vot după 1989: 29,46%.

Participarea la referendum a fost și mai scăzută, doar 26,51% dintre alegători fiind interesați de schimbarea sistemului electoral. În acest punct, se pot face două observații. În primul rând, deși menit ca un instrument de mobilizare a electoratului, referendumul a creat senzația că este vorba doar de o nouă dispută între președinte și prim-ministru. Ca atare, electoratul a preferat să nu valideze disputa, iar dintre cei care au ieșit totuși la votul pentru Parlamentul European, doar 90% au preferat să se pronunțe și la referendum.

Învingătorul incontestabil al alegerilor a fost Partidul Democrat.⁶ Partidul a avut o prestație bună la guvernare și l-a susținut permanent pe președintele Băsescu, a cărui legitimitate a fost reconfirmată după referendumul din luna mai. Social-democrații se aflau la capătul unui joc dublu, de partid de opoziție dar care sprijină informal guvernul. De altfel, PSD a obținut unul dintre cele mai slabe rezultate la alegerile post-decembriste, în puține cazuri partidul situându-se sub 30%. Liberalii nu au reușit să convertească o guvernare relativ stabilă și cu creșteri economice în suport electoral.⁷ Disputele continue cu președintele Băsescu, dar și desprinderea din partid a facțiunii Stolojan-Stoica a făcut ca scorul partidului să se situeze sub 15%. Este interesant de observat că la trei ani de la alegerile din 2004, când liberalii și democrații au obținut în cadrul Alianței DA un scor de 30%, procente cumulate ale celor trei partide ce se originau în alianță s-au situat la borna a 50%. Mai mult decât atât, cele trei partide ar fi reușit să obțină 22 de mandate ipotetice din cele 35.

Tabel 1. Rezultate alegeri europarlamentare 2007

	Voturi	Procent	Mandate
PD	1.476.105	28,81	13
PSD	1.184.018	23,11	10
PNL	688.859	13,44	6
PLD	398.901	7,78	3
UDMR	282.929	5,52	2
László Tőkés (independent)	176.533	3,44	1
PNG CD	248.863	4,85	0
PRM	212.596	4,15	0
Total	5.370.171		35

Sursa: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roaep.ro/?alegeri=test-europarlamentare> accesat 12.12.2016

5 România a fost unul dintre puținele state care au aderat după 2000 și care nu a organizat un referendum de aderare (alături de Bulgaria și Cipru). Deși sondajele indicau un suport covârșitor pentru aderare, un astfel de referendum ar fi fost necesar pentru a permite românilor să dezbată chestiuni legate de UE, să îi familiarizeze pe aceștia cu detalii despre integrare.

6 Deși președintele Băsescu și-a arătat ulterior nemulțumirea, acesta așteptând un scor de peste 30%.

7 România a avut, de exemplu, o creștere economică de peste 8% în 2006.

Surpriza alegerilor a constituit-o scorul bun a PLD, recent înființat, precum și a independentului László Tőkés. Liberal-democrații, recent apărute pe scena politică românească, au atins un procent mulțumitor, având în vedere că partidul exista de doar câteva luni. László Tőkés, aflat în conflict cu conducerea UDMR, a decis să candideze independent. În mod evident, cele mai multe voturi au venit din zona electoratului maghiar. Aflat în pericol de a nu trece pragul electoral, UDMR s-a mobilizat exemplar: în județele Harghita și Covasna s-a înregistrat cea mai mare prezență la vot, cu 45%, respectiv 39%. Foarte aproape de intrarea în Parlamentul European a fost gruparea lui George (Gigi) Becali, PNG-CD, doar 8000 de voturi lipsindu-i acest partid pentru a depăși pragul electoral și a obține două mandate.

De remarcat absența din lista partidelor care au atins pragul electoral a PRM, care pentru prima dată după 1992 rămâne fără mandate. Deși a avut o revenire în 2009, rezultatul a arătat clar că partidul, bazat exclusiv pe imaginea unui lider locomotivă electorală, și-a atins limitele.

2009

În bună tradiție a alegerilor din România, și europarlamentarele din 2009 s-au desfășurat în momente de cumpănă politică. Alegerile au urmat unui șir de patru confruntări electorale, organizate la câteva luni unele de altele: referendumul de demitere din 2007, europarlamentarele din 2007, localele din 2008 și parlamentarele din același an.⁸ Față de alegerile anterioare, care au avut loc într-un climat relativ stabil, cele din 2009 s-au desfășurat într-o atmosferă ce începea să devină conflictuală, delimitată de două axe: alegerile din 2008, care, în absența unui partid învingător, au dus la necesitatea unei mari coaliții (PDL+PSD) și cele prezidențiale din noiembrie 2009, alegeri în care se confruntau chiar cele două partide din coaliția de guvernare.

Peste toate s-a suprapus și debutul crizei economice, care la momentul iunie 2009 încă nu producea efecte semnificative în societate și economie, deși în mediul privat au apărut dificultăți.

De fapt, anul politic 2009 a început în decembrie 2008. Atunci, după alegerile parlamentare, președintele statului l-a nominalizat pe Theodor Stolojan la funcția de prim-ministru. Spre surpriza generală, acesta a refuzat nominalizarea, astfel că președintele a fost nevoit să apeleze la primarul orașului Cluj-Napoca (și președinte al PDL), Emil Boc. Acesta a fost validat fără probleme și s-a bucurat în primele luni ale anului de o majoritate confortabilă în Parlament.

Aparent, alegerile europarlamentare s-au desfășurat în liniște, un factor favorabil în acest sens fiind faptul că cele două mari partide românești se aflau împreună în coaliția de guvernare, ceea ce a mai redus din tonul campaniei electorale. De altfel, cele partide dominau scena politică, nu doar prin participarea la guvernare, ci și prin numărul aleșilor locali, a organizațiilor și resurselor.

În cazul PDL s-a întâmplat un fenomen oarecum curios, anume „depeditizarea” listei. Primii patru candidați nu proveneau din fostul Partid Democrat, ba chiar mai mult, trei dintre aceștia se originau mai degrabă în anturajul non-partidist al președintelui Bănescu, fiind plasați pe liste cu intenția de a aduce un plus de imagine.⁹ De altfel, această strategie a specialiștilor din afara partidului/elor a fost continuată de președintele Bănescu și câteva luni mai târziu, când România l-a nominalizat în Comisia Europeană pe Dacian Cioloș și nu pe un membru de partid.

⁸ Deși fără impact național, la Cluj-Napoca au fost organizate, în plus, alegeri pentru desemnarea primarului, în februarie 2009.

⁹ Monica Macovei, Cristian Preda, Traian Ungureanu.

Liberalii nu au reușit să depășească momentul ieșirii de la guvernare, mai ales că au fost în discuții avansate cu PDL pentru a rămâne la putere și după alegerile din 2008. Deși singurul prim-ministru liberal de după 1989, Calin Popescu Tăriceanu a pierdut competiția internă din partid, alegerile interne fiind programate cu doar două luni înaintea celor europarlamentare. În mod evident, reorganizarea și reaspezarea apelor au afectat prestația acestui partid în iunie 2009, cu toate că PNL a încercat o strategie interesantă, anume cea a plasării unor candidați de sex feminin pe primele patru poziții.

Singurele elemente notabile ale campaniei au venit mai degrabă din zona știrilor mondene și nu a vreunor dezbateri pe politici europene. Astfel, în urma unor acuzații de nepotism, Elena Băsescu a demisionat din PDL și s-a înscris ca independent în cursă (fiind totuși sprijinită informal de foștii săi colegi).¹⁰ La doar câteva zile, George Becali este arestat pentru lipsire de libertate. Cum patronul echipei Steaua se bucura de o anumită popularitate, iar arestarea a stârnit valvă, Corneliu Vadim Tudor a decis invitarea acestuia pe lista de candidați ai PRM, deși între cei doi au existat anterior destule conflicte verbale.

Este posibil ca la această atmosferă de calm să fi contribuit și faptul că toate partidele românești au manifestat o abordare pozitivă față de Uniunea Europeană, atitudinile eurosceptice fiind aproape inexistente. Nu în ultimul rând, românii se numără printre cei mai europenii cei mai favorabili construcției comunitare, după cum arată toate Eurobarometrele.

Rezultatele au fost aproape identice cu cele de la alegerile europarlamentare din 2007, cel puțin ca tendință. Este adevărat că cele două partide aflate la guvernare, PDL și PSD au obținut scoruri puțin sub cele din 2008, dar consider că cele unu-două procente nu pot constitui o scădere care să confirme teoria *second order elections*.

Tabel 2. Rezultate alegeri europarlamentare 2009

	Voturi	Procent	Mandate
Alianța Electorală Partidul Social Democrat + Partidul Conservator	1.504.218	31,07%	11
Partidul Democrat Liberal	1.438.000	29,71%	10
Partidul Național Liberal	702.974	14,52%	5
Uniunea Democrată Maghiară din România	431.739	8,92%	3
Partidul România Mare	419.094	8,65%	3
Elena Băsescu	204.280	4,22%	1
Total	5.035.299	100 %	33

Sursa: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roaep.ro/?alegeri=europarlamentare-2009>, accesat 11.12.2016

Scrutinel a adus și câteva elemente noi, chiar neobișnuite în România la alegeri precum cele locale sau parlamentare. În primul rând, un nou candidat independent a reușit să accedă în PE. În al doilea rând, infirmând regula care spune că un partid ieșit din circuitul puterii nu își mai poate reveni, PRM a depășit eșecul electoral din 2008 reușind să obțină 3 mandate, cu un scor de aproape 9%.

¹⁰ Trebuie observat că la aceleași alegeri europarlamentare, pe listele PSD a candidat soția unuiia dintre liderii partidului, Daciana Ponta, iar PNL a trimis în PE pe (viitoarea) soția președintelui Crin Antonescu. Începând cu 2011, când USL a ajuns la guvernare, iar Victor Ponta, respectiv Crin Antonescu, au devenit prim-ministru și respectiv președinte al Senatului, România era reprezentată în PE de fiica, respective soțiile celor trei mai importanți oameni politici!

Totodată, a fost printre puținele cazuri după 1989 în care PSD a fost învins în mediul rural, PDL fiind cel care a reușit această performanță.¹¹

Trebuie făcute câteva precizări privind observațiile anterioare. Atât în 2007, cât și în 2009, candidații independenți nu erau rezultatul vreunui efort al societății civile sau reprezentanți ai unui curent non-partizan al societății. Atât László Tőkés, cât și Elena Băsescu, proveneau din elita unor partide, parasindu-le pe acestea doar înainte de alegeri, în ultimul caz, cu doar câteva luni mai devreme.¹²

Revenind la Elena Băsescu și presupunând că majoritatea voturilor acordate fiicei președintelui a provenit din zona electoratului PDL, se poate concluziona că acest partid ar fi putut obține aproape 34%, ceea ce ar fi putut reprezenta cel mai bun scor al acestui partid înregistrat vreodată.

Partidul România Mare s-a aflat în declin constant de la vârful din 2000. De la 12% în 2004, partidul a ajuns la 3% în 2008, trend ce a permis emiterea ipotezei conform căreia acest partid va deveni unul marginal pe scena politică românească. Cu toate acestea, a reușit o revenire spectaculoasă, capitalizând situația lui Gigi Becali, un personaj controversat, dar spectaculos. Depășind conflictele din trecut, liderul PRM i-a oferit acestuia un loc pe lista partidului, fapt ce a dus la creșterea susținerii acestui partid.

UDMR a reușit să treacă peste disputele cu László Tőkés și i-a oferit acestuia prima poziție pe listă. Cum acesta se bucura de simpatie în rândul electoratului maghiar din afara bazei de votanți ai UDMR, dar și ca urmare a unei bune mobilizări (participare de aproape 41% în Harghita), formațiunea maghiară a atins aproape 9%, unul dintre cele mai bune scoruri ale acestui partid.

2014

Alegerile europene din 2014 au avut un singur element comun cu cele din 2007 și 2009: s-au desfășurat tot cu Traian Băsescu președinte al țării.

Dar deja scena politică internă se afla în curs de schimbare, iar modificările urmau să fie consistente. O serie de lideri politici ai anilor 1990 și 2000 au abandonat politica, fie din motive de uzură, fie din cauza unor probleme juridice. Personaje precum Ion Iliescu, Adrian Năstase, Viorel Hrebenciuc, Mircea Geoană, Dinu Patriciu, Corneliu Vadim Tudor, Valeriu Stoica sau Crin Antonescu se aflau deja în afara scenei politice sau pe cale de a o părăsi. Nici în zona partidelor situația nu era mai bună. Multe dintre acestea, bazate exclusiv pe prestația unui lider capabil să atragă voturi, fără o politică de resurse umane, urmărind creșterea bazei parlamentare strict ca urmare a traseismului,¹³ au ajuns ca într-un final să fie nevoite să deconteze pentru stilul de politică adoptat. PRM ieșise complet din atenția opiniei publice.¹⁴ PPDD, vedeta alegerilor din 2012 (alături de USL), nu s-a remarcat prin nimic pozitiv în legislativ, nefiind altceva decât un furnizor de parlamentari pentru celelalte partide.

PNL, ajuns la putere în 2012, alături de PSD, a fost nevoit să accepte o serie de confruntări cu partenerul de alianță, pentru ca într-un final, să abandoneze USL în februarie 2014 și să iasă de la guvernare.¹⁵ Mișcarea nu a fost agreată de toți mem-

11 Institutul „Ovidiu Sincai”, *Alegerile europene de la 7 iunie – Amurgul democrației?, Raport de analiză politică*, (București, 2009), 21, <https://www.yumpu.com/ro/document/view/31199366/raport-alegeri-pe-2009pdf-institutul-social-democrat-quotovidiu-sincaiquote/47>, accesat 11.12.2016

12 László Tőkés a fost unul dintre liderii UDMR până în 2003, părăsind acest partid în 2004.

13 Fenomen ce a luat amploare după 2012; ilustrativ în acest sens este cazul UNPR, partid ce s-a desprins din PSD după alegerile din 2008, a intrat în coaliție cu PDL, pentru ca în 2012 să se alăture unei coaliții cu PSD și PNL. Acest partid nu a participat vreodată în mod independent la alegeri, dar a fost constant prezent în diferitele coaliții de guvernare.

14 Doar puțin peste 1% la alegerile parlamentare din 2012.

15 Precum în 2009, când a organizat alegeri interne cu doar două luni înainte de europarla-

bri, astfel că în doar câteva zile, o serie de parlamentari, în frunte cu fostul lider al partidului și fost prim-ministru, Călin Popescu Tăriceanu, a ales să părăsească partidul cu intenția de a înființa unul nou. La doar câteva zile, actorul Mircea Diaconu, vicepreședinte al PNL, a fost eliminat de pe lista de candidați ai partidului, din cauza unui îndelungat scandal privind incompatibilitatea acestuia între diferitele poziții publice ocupate în trecut. Nemulțumit de decizie, acesta a părăsit la rândul lui partidul, și a optat pentru o candidatură independentă. La fel că și în cazul lui László Tőkés sau al Elenei Bănescu, acțiunea sa a fost sprijinită informal de un partid (PSD) și susținută de câteva posturi de televiziune.¹⁶ Mircea Diaconu a reușit să adune în doar câteva zile cele 100.000 de semnături necesare și să își lanseze candidatura. Evident, aceste episoade nu au făcut decât să slăbească forța electorală a PNL.¹⁷

Pe de altă parte, PDL, principalul partid de opoziție nu a reușit să se folosească de această postură pentru a crește electoral. La asta a contribuit și divorțul de principalul aliat, Traian Bănescu, care a întrerupt relațiile cu fostul său partid după ce conducerea partidului a fost preluată de Vasile Blaga, în dauna Elenei Udrea, colaboratoare apropiată a președintelui. În doar câteva luni, aceasta a părăsit partidul, împreună cu o serie de susținători și parlamentari. De la separarea din FSN petrecută în 1992, când partidul a pornit la drum ca „aripa Roman”, acesta nu a mai avut de-a face cu nici o sciziune.

Astfel, înainte de alegerile din mai 2014, ambele partide de dreapta se aflau într-o situație complicată.

Singurele partide care abordau alegerile europarlamentare dintr-o situație relativ confortabilă erau social—democrații și UDMR. După doi ani de guvernare, guvernare caracterizată de relativă stabilitate și creștere economică, PSD se afla pe primul loc în sondaje și aborda cu optimism ambele alegeri din 2014, obiectivul principal fiind totuși câștigarea celor prezidențiale. Pe de altă parte, UDMR, jucând perfect rolul de partid-balama, a fost invitat în guvern după abandonarea acestuia de către PNL, astfel că se găsea înaintea alegerilor europarlamentare într-o situație favorabilă.

Tabel 3. Rezultate alegeri europarlamentare 2014

Partid	Număr voturi	Procent	Mandate câștigate
Alianța electorală PSD+PC+UNPR	2.093.234	37,60%	16
PNL	835.531	15,00%	6
PDL	680.853	12,23%	5
Mircea Diaconu	379.582	6,81%	1
UDMR	350.689	6,29%	2
PMP	345.973	6,21%	2
PPDD	204.310	3,67%	-
Total	5.911.794	100%	32

Sursa: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roaep.ro/?alegeri=alegeri-parlamentul-european-2014>, accesat 15.12.2016

mentare și în 2014 partidul a ales calea unui gest important tot cu câteva luni înainte de europarlamentare!

¹⁶ Postul Antena 3 a susținut public această candidatură, inclusiv prin transmisiuni în direct din locurile unde se strungeau semnăturile necesare.

¹⁷ PNL se găsea din nou într-o situație familiară, aceea de partid fracționat. De altfel, Călin Popescu Tăriceanu era al patrulea lider ce părăsea partidul, după Radu Câmpeanu, Valeriu Stoica și Theodor Stolojan.

Rezultatele demonstrează că circumstanțele din perioada pre-electorală au influențat în bună măsură votul din 25 mai. Astfel, PNL și PDL nu au convins prin oferta lor electorală, voturile pierdute în favoarea PMP sau a lui Mircea Diaconu afectând semnificativ rezultatele acestora. PDL nu a obținut un procent atât de scăzut din 2000, pe când PNL nu a reușit să capitalizeze succesul din 2012 deși aparent, rezultatul a fost unul bun: locul doi și cel mai bun scor la europarlamentare al acestui partid. Trebuie subliniat că deși Mircea Diaconu a plecat din PNL cu puțin timp înainte de alegeri, voturile sale au venit din toate zonele politice.

Învingătorul detașat al alegerilor a fost PSD, chiar dacă sub umbrela unei alianțe cu UNPR și PC. Un scor neașteptat a realizat și Mircea Diaconu, cel puțin ca proporții; acesta a obținut mai multe voturi ca UDMR sau PMP și peste jumătate din voturile PDL, partid cu o foarte bună organizare teritorială.

Spre deosebire de alegerile din 2007 și 2009, cele din 2014 au furnizat câteva premiere. Astfel, un partid a reușit să câștige detașat alegerile, fără să fie flancat de un al doilea. Între partidul de pe primul și cel de-al doilea loc a existat o diferență semnificativă, de peste 20%. Scorul PSD confirmă trendul general, acela că este vorba de cel mai puternic partid din România, fără a exista un alt partid care să îi pună în pericol dominația. Cu excepția prezidențialelor din 2009 și 2014, PSD a câștigat (uneori detașat) toate alegerile.¹⁸ Mai mult decât atât, cu puține excepții,¹⁹ PSD a obținut constant scoruri de 33%-37%, ceea ce nu îl face doar principalul partid al sistemului politic, dar arată că indiferent de performanțele de la guvernare sau de problemele de imagine, această grupare se bucură de susținerea invariabilă a aproximativ 35% dintre alegători.

În subsidiar, trebuie observat că nici un partid nu reușește să crească suficient ca să amenințe supremația PSD, decât în unele situații punctuale.

În premieră, PNL a reușit să ocupe locul secund, asta în condițiile în care acest partid a mai ocupat această poziție singur, în afara vreunei alianțe, doar la alegerile de după revoluția din 1989. Este dificil de estimat în ce măsură acest scor este unul care să indice forța reală a liberalilor. Pe de o parte, este foarte posibil ca acest rezultat aparent bun să se datoreze și problemelor PDL. Fostul partid prezidențial a obținut doar 12%, în timp ce grupul plecat cu un an mai devreme și care a înființat PMP a colectat 6%. Chiar presupunând că aceste 6 procente au putut veni de la electoratul PDL, posibilul scor de 18% era unul mic în raport cu scorurile obținute în ultimul deceniu și mic în raport cu poziția de partid principal de opoziție. Pe de altă parte, plecările din PNL, survenite cu doar câteva luni înainte de alegeri au afectat în mod evident scorul acestui partid.

Concluzii

Teoria *second order elections* a mai fost abordată în analizele politice din România.²⁰ Reluând, teoria postulează că la alegerile europarlamentare există a prezență la vot mai scăzută, partidele la guvernare tind să fie sancționate prin vot și că partidele mici obțin performanțe mai bune decât la alegerile naționale.

¹⁸ Localele din 2012 și 2016, parlamentarele din aceeași ani și europarlamentarele din 2014. În 2012, PSD a candidat în cadrul USL, dar distribuția mandatelor la nivel local și parlamentar arată că PSD a fost partidul principal al alianței, chiar și din punct de vedere electoral.

¹⁹ Parlamentarele din 1996, europarlamentarele din 2007.

²⁰ Mihalache, „Alegerile”, 3-7

Tabel 4. Prezență alegeri europarlamentare, 2007-2014

An	2007	2009	2014
Procent	29,47	27,67	32,44

Sursă: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roatp.ro>, accesat 17.12.2016

Este binecunoscut faptul că în România prezența la vot a scăzut constant din 1990, dar și faptul că alegerile europarlamentare sunt codașe în acest clasament. La toate cele trei scrutinuri, prezența s-a situat în jurul bornei de 30%.

Scăderea cea mai semnificativă s-a înregistrat la desemnarea parlamentului, practic procentul din 2016 fiind la jumătatea celui din 1992 (să considerăm pe cele din 1990 ca un caz special). În medie, la ultimele alegeri au ieșit să voteze aproximativ 40% dintre cetățenii cu drept de vot (vezi tabelul 5).

Tabel 5. Prezență alegeri parlamentare, 1990-2016

An	1990	1992	1996	2000	2004	2008	2012	2016
Procent	86,19	76.3 %	76.0 %	65.3	58.5	39.2	41.76	37.8

Sursa: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roatp.ro>, accesat 19.12.2016

Indiscutabil, cele mai populare alegeri sunt pentru desemnarea numărului unu în stat, anume președintele. Totuși, după participarea extrem de ridicată a anilor 1990, aceasta s-a stabilizat undeva în jurul a 55%.

Tabel 6. Prezență alegeri prezidențiale, turul 1, 1990-2014

An	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014
Procent	86,29	76,29	76,01	65,31	58,51	54,37	53,18

Sursa: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roatp.ro>, accesat 17.12.2016

Deși din zona politicii „mici”, alegerile locale se bucură de o bună participare. Fără îndoială, faptul că acestea sunt în bună măsură personalizate și că în comunitățile mici candidații reușesc să mobilizeze electoratul explică, pe scurt, această participare (vezi tabelul 7).

Tabel 7. Prezență alegeri locale, 1992-2016

An	1992	1996	2000	2004	2008	2012	2016
Procent	65	56,47	50,85	54,23	48,81	56,26	48,17

Sursa: Autoritatea Electorală Permanentă, <http://alegeri.roatp.ro>, accesat 17.12.2016

Aceste comparații ne permit să avansăm câteva concluzii. Astfel, avem de-a face cu trei „pachete” de alegeri/participări. În prima categorie intră alegerile prezidențiale și în bună măsură, cele locale. La ceva distanță de acestea, se situează scrutinul pentru desemnarea parlamentarilor, și subsidiar a guvernului. Alegerile europarlamentare sunt localizate în cea de-a treia categorie, din punct de vedere al participării la vot. Astfel, fără intra în alte subtilități, se poate concluziona că într-adevăr, alegerile europarlamentare din România sunt de rang doi. Ba mai mult, dacă acceptăm repartizarea în cele trei categorii, putem avansa chiar argumentul că alegerile europarlamentare sunt de rang trei sau așa numitele *third order elections*.²¹ Atât ca mobilizare electorală, cât și ca implicare a partidelor, aceste alegeri nu prezintă vreo miză.

21 Conceptul a fost propus tot de Reif, care observa o lipsă de interes față de primele două ture de alegeri europarlamentare; Karlheinz Reif, „National electoral cycles and European elections 1979 and 1984”, *Electoral Studies* 3(3) (1984): 244–255.

Deși este un loc comun în a clasifica România în ansamblu, sau electoratul în particular ca fiind non-participativ, non-civic, totuși în clasamentul țărilor foste comuniste România ocupă o poziție de mijloc.

Tabel 8. Participare la vot, alegeri europarlamentare, statele foste comuniste

Țară	An	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2007	2009	2014
Letonia		-	-	-	-	-	41.34	-	53.70	30.24
Estonia		-	-	-	-	-	26.83	-	43.90	36.52
Bulgaria		-	-	-	-	-	-	29.22	38.99	35.84
Ungaria		-	-	-	-	-	38.50	-	36.31	28.97
Slovenia		-	-	-	-	-	28.35	-	28.33	24.55
Cehia		-	-	-	-	-	28.30	-	28.30	18.20
România		-	-	-	-	-	-	29.47	27.67	32.44
Polonia		-	-	-	-	-	20.87	-	24.53	23.83
Lituania		-	-	-	-	-	48.38	-	20.98	47.35
Slovacia		-	-	-	-	-	16.97	-	19.64	13.05
Croația										25.24
Total EU		61.99	58.98	58.41	56.67	49.51	45.47	-	43.00	42.61

Sursa: Parlamentul European, Directorate-General for Communication, *European an National Elections Figured Out*, (2014): 51, http://www.europarl.europa.eu/pdf/elections_results/review.pdf, accesat 22.12.2016

Este greu de explicat în totalitate apatia electorală a votanților din Europa centrală și de est. Nici rata de participare la diferitele alegeri nu este extrem de lămuritoare, existând variații semnificative chiar în dreptul aceleași țări. De pildă, în Letonia sau Ungaria rata de participare a scăzut, chiar și cu 10% în decursul unui deceniu, pe când în Bulgaria a crescut cu același procent. În Lituania a scăzut cu peste jumătate în 2009, pentru ca să se dubleze peste cinci ani.²² Singura constanță este rata de participare scăzută din Slovacia, deși și în acest caz avem fluctuații consistente între 2004 și 2009. Deși în mod evident există și cauze regionale, rata de participare în aceste state trebuie explicată și prin contexte naționale. Nu în ultimul rând, faptul că partidele sunt slab ancorate în societate, că nu reușesc să își mobilizeze alegătorii poate fi o explicație a slabei participări.²³ În ceea ce privește România, trebuie observat că cea mai scăzută rata de participare a fost la alegerile din 2009, care urmau unui șir de alte patru alegeri în doar doi ani.

La toate acestea trebuie adăugată și o anumită oboseală socială, datorată unei tranziții dificile, urmată de o serie de ajustări necesare aderării la UE (o triplă tranziție).²⁴ Toate acestea au dus la o „oboseală politică” sau *voter fatigue* sesizabilă în toată Europa centrală și de est. În plus, în România, în tot intervalul 2007-2014, au mai avut loc încă șase scrutinuri electorale și 4 referendumuri (este drept,

22 Trebuie precizat că în 2014 s-au organizat simultan și alegeri prezidențiale.

23 Bernhard Wessels și Mark N. Franklin, „Turning Out or Turning Off: Do Mobilization and Attitudes Account for Turnout Differences between New and Established Member States at the 2004 EP Elections?”, *Journal of European Integration* Vol. 31, Iss. 5 (2009)

24 Despre tripla tranziție a statelor ECE, vezi și Ovidiu Vaida, „Ten Years After. Efectele aderării la Uniunea Europeană în Europa Centrală și de Est” în Valentin Naumescu (coord), *Criza Uniunii Europene și ordinea globală în era Trump*, (București: Ed. Trei, 2017), 328-329.

în două cazuri au existat suprapuneri). Practic, în cei opt ani cetățenii au fost chemați la urne de 11 ori, un exercițiu destul de obositor.²⁵

Tot legat de chestiunea participării la vot, trebuie subliniat ca există, în mod paradoxal, un dezinteres mult mai accentuat în mediul urban decât în cel rural. După 2000, participarea mai ridicată din urban s-a diminuat, pentru ca în 2004 să se înregistreze în premieră un plus pentru mediul rural. Vârful de diferență a fost atins la parlamentarele din 2008, când în urban a existat o participare de doar 35% față de 44% în rural. Totuși, după 2010, trendul s-a inversat, cu urbanul apropiindu-se ca participare de rural (-2% în 2012, tot -2% în 2014, prezidentiale), pentru ca în 2016 să se înregistreze din nou o rată de participare mai mare în urban. Față de aceste tendințe, la europarlamentare fluctuațiile nu au existat: în mod constant, cei din rural s-au prezentat într-o proporție mai mare la vot decât electoratul urban, cu o diferență maximă pentru toate alegerile post-decembriste în 2009: 20% urban vs. 36,5% rural. În 2007 diferența a fost de 10%, iar în 2014 de 8,3%. Ce poate explica această frenezie electorală în mediul rural? Dincolo de explicația unei mai bune mobilizări datorată intervenției primarilor,²⁶ este posibil ca în mediul urban să se producă o anumită oboseală electorală datorată unei mai bune informări privind Parlamentul European și senzația de lipsă de importanță politică a acestui for. Nu în ultimul rând, este posibil ca rata de participare la șate să se datoreze și faptului că foarte mulți rezidenți ai ruralului lucrează în state ale UE, de unde un grad mai ridicat de încredere a celor din această zonă pentru Uniune și instituțiile acesteia.

Tabel 9. Rata de participare la vot, urban vs rural

	2004	2007	2008	2009	2009	2012	2014	2014	2016
Urban	58	25	35	20	51	40	28,6	51	54
Rural	59	35	44	36,5	56	43	36,9	53	46

Notă: cu bold sunt indicate alegerile europarlamentare.

Sursa: <http://alegeri.roaep.ro/>, accesat 18.12.2016

În ceea ce privește votul de sancțiune, ipoteza nu se verifică. În 2009 și 2014, principalele partidele aflate la guvernare, PDL și PSD, respectiv PSD au obținut scoruri foarte bune, în cazul PDL chiar cele mai bune din istoria acestui partid. Singura discuție se poate duce în jurul rezultatelor PNL. Acest partid a obținut în 2007 sub 14%, față de 18% la localele și parlamentarele de peste un an. Aparent, poate fi vorba de o sancțiune. Totuși, se impun două precizări. În primul rând, PNL a obținut la toate alegeri europarlamentare cam aceleași procente, în jurul a 13-15%, deci se pare că este mai degrabă o problemă de mobilizare a electoratului acestui partid. În al doilea rând, în 2007 PNL se găsea într-o nesfârșită dispută cu președintele Băsescu, aflat la cote maxime de popularitate, deci votul pare să fi sancționat mai curând eliminarea PD de la guvernare și contrele cu președintele. Nu trebuie omis nici faptul că doar cu câteva luni mai devreme, din partid s-a desprins o facțiune importantă, avându-i în frunte pe doi dintre foștii președinți acestui partid. Este greu de afirmat, așadar, că în 2007 a existat un vot de sancțiune la adresa PNL.

²⁵ Despre frecvența ridicată a alegerilor din România, cel puțin pentru perioada 2007-2009, vezi și Bogdan Dima, „PSD resurrected o analiză a rezultatelor PSD obținute la alegerile pentru Parlamentul European din 2007 și 2009”, *Sfera Politicii*, 136 (2009): 25-31.

²⁶ <http://cursdeguvernare.ro/alegeri-2016-observatii-cristian-pirvulescu-votul-in-rural-nu-a-mai-fost-fortat-votul-in-urban-a-favorizat-usr-alin-teodorescu-psd-si-a-consolidat-bazinul-electoral-pnl-risca-disparitia.html>

Tabel 10. Rezultatele, participare la alegerile europarlamentare, 2007-2014, sinteză.

		2007	2009	2014
PSD	V	1.184.018	1.504.218	2.093.237
	%	23,11	31,07%	37,60%
	M	10	11	16
PD	V	1.476.105	1.438.000	680.853
	%	28,81	29,71%	12,23%
	M	13	10	5
PNL	V	688.859	702.974	835.531
	%	13,44	14,52%	15,00%
	M	6	5	6
UDMR	V	282.929	431.739	350.689
	%	5,52	8,92%	6,29%
	M	2	3	2
Independent	V	176.533	204.280	379.582
	%	3,44	4,22%	6,81%
	M	1	1	1
Alte partide	V	398.901	419.094	345.973
	%	7,78	8,65%	6,21%
	M	3	3	2
Total		5.370.171/35	5.035.297/33	5.911.794/32

Notă: v = voturi, % = procente obținute, M = mandate; pe ultimul rând este menționat numărul total de participanți și numărul de mandate alocate României.

A treia ipoteza din teoria *second order* indică faptul că aceste alegeri sunt mai favorabile partidelor mici, care obțin rezultate mai bune decât la alegerile naționale. După cum spuneam, partidele importante nu au avut de-a face cu un vot de sancțiune. Cu alte cuvinte, au obținut aproximativ aceleași procente cu cele obținute la alegerile din apropiere celor europarlamentare (cu precădere UDMR și PSD). Totuși, au rămas suficiente voturi și pentru partidele din zona periferică. Două elemente s-au remarcat la alegerile europarlamentare din Romania. Pe de o parte, au existat partide mai mici care au obținut mai multe voturi decât de regulă. Dar este vorba de două partide recent apărute, pentru care alegerile europene au reprezentat primul examen politic. Și se poate observa că întradevăr, alegerile au fost favorabile PLD și PMP, ambele reușind să treacă pragul electoral. Nu în ultimul rând, pe lângă cele două, a mai reușit să treacă pragul și PRM, partid care se afla după 2004 într-o situație electorală dificilă.²⁷ Pe de altă parte, în afara partidelor, care beneficiau totuși de un aparat, de organizații, au candidat și au reușit să treacă pragul electoral și câțiva independenți, cate unul la fiecare scrutin. Chiar dacă acești independenți proveneau din partide, în două cazuri demisionând cu doar câteva luni înainte de alegeri, faptul că au reușit să obțină 4% sau chiar 7% este totuși remarcabil.

Cu alte cuvinte, în acest caz teoria testată se verifică pe deplin, alegerile europene dovedindu-se prietenoase pentru partidele mici sau candidații independenți.

În altă ordine de idei, alegerile europarlamentare se dovedesc nu neapărat un predictor pentru cele prezidențiale, ci ca un moment care arată condițiile pre-electorale. Cel puțin în 2014, alegerile au arătat slăbiciunea celor două partide de

²⁷ Trebuie amintit și cazul PNGCD, care la alegerile din 2007 a fost foarte aproape de a atinge pragul electoral.

opозиție, care au fost nevoite astfel să intre în fuziune și să propună un nou candidat pentru prezidențiale. În 2009, alegerile au indicat că prezidențialele din toamna celui an urmau să fie o încreștare în doi, în ciuda eforturile PNL de a se alătura perechii PDL-PSD.

Articolul a avut ca obiective testarea unor teorii care explică în bună măsură comportamentul electoral al statelor care se află în UE de multe decenii (a) precum și găsirea unor elemente lămuritoare privind rezultatele și comportamentul electoral al românilor la cele trei alegeri europene. Trebuie precizat încă o dată că perioada scurtă nu permite elaborarea unor concluzii semnificative. Totuși, cele trei alegeri organizate confirmă în bună măsură teoriile importante, cu precădere pe cea numită *second order elections*, cu corecțiile indicate în text. Nu în ultimul rând, deși ne-am fi așteptat la vreun comportament original al românilor la vot, acesta nu există: cel puțin în spațiul post-comunist, România se sitează undeva într-o zonă de mijloc, atât ca participare, cât și ca opțiuni electorale. Poate singurul element prin care spațiul românesc se deosebește de comportamentul electoral european deja încetățenit (fără ca asta să constituie neapărat ceva negativ) este absența unor grupări eurosceptice. Dar explicarea acestei particularități autohtone ar putea constitui subiectul unei alte analize.

BIBLIOGRAFIE

Comșa, Mircea, Gheorghită, Andrei, Tufiș, Claudiu (eds.), *Alegerile pentru Parlamentul european. România 2009*, (Iași: Polirom, 2010).

Dima, Bogdan, „PSD resurrected o analiză a rezultatelor PSD obținute la alegerile pentru Parlamentul European din 2007 și 2009”, *Sfera Politicii*, 136 (2009)

Hix, Simon, Marsh, Michael, „Punishment or protest? Understanding European Parliament elections”, *The Journal of Politics* 69 (2) (2007)

Hobolt, S.B., Spoon, J.-J., Tilley, J., „A vote against Europe? Explaining defection at the 1999 and 2004 European Parliament elections”, *British Journal of Political Science* 39 (1) (2009)

Institutul „Ovidiu Sincai”, *Alegerile europene de la 7 iunie – Amurgul democrației?, Raport de analiză politică*, (București, 2009), <https://www.yumpu.com/ro/document/view/31199366/raport-alegeri-pe-2009pdf-institutul-social-democrat-quotovidiu-sincaiquote/47>

Mihalache, Dan, „Alegerile europarlamentare în România. Comunicare și marketing politic în campania din 2014”, *Sfera Politicii*, nr. 3 (179) (2014)

Reif, Karlheinz, „National electoral cycles and European elections 1979 and 1984”, *Electoral Studies* 3(3) (1984)

Reif, Karlheinz, Schmitt, Hermann, „Nine second-order national elections. A conceptual framework for the analysis of European election results,” *European Journal for Political Research* 8 (1980)

Vaida, Ovidiu, „Ten Years After. Efectele aderării la Uniunea Europeană în Europa Centrală și de Est” în Valentin Naumescu (coord), *Criza Uniunii Europene și ordinea globală în era Trump*, (București: Ed. Trei, 2017)

Wessels, Bernhard, Franklin, Mark N., „Turning Out or Turning Off: Do Mobilization and Attitudes Account for Turnout Differences between New and Established Member States at the 2004 EP Elections?”, *Journal of European Integration* Vol. 31 , Iss. 5 (2009)

<http://cursdegovernare.ro/alegeri-2016-observatii-cristian-pirvulescu-votul-in-rural-nu-a-mai-fost-fortat-votul-in-urban-a-favorizat-usr-alin-teodorescu-psd-si-a-consolidat-bazinul-electoral-pnl-risca-disparitia.html>

<http://alegeri.roaep.ro/>

Dezbaterea despre comunism: între precizia terminologică și joaca cu conceptele

Răspuns d-lui Doru Pop

■ NICOLAE DRĂGUȘIN

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

The essay aims at replying to Doru Pop's review article to the book Strania istorie a comunismului românesc by Lucian Boia which claims that the what happened during the period between 1948 and 1989 was not communism. Moreover, Romania was a country who needed what's called the communist experiment. Hence the essay argues that irrespective of how adequate one uses the terminology of social sciences, the years between 1948 and 1989 reflect communism, both as political ideology and as political regime. Therefore, is one thing to pay due attention to concept and it completely another thing to hijack the debate over whether or not was communism in Romania.

Keywords

communism; terminology; Marxism; young Marx; state capitalism

Doru Pop a propus cititorilor *Observatorului cultural* (nr. 849 din 17-23 noiembrie 2016) o recenzie extinsă (review-article) la cartea lui Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, Humanitas, 2016 având titlul „Scurta și nefericita viață a dezbaterei despre comunism în România contemporană.” Este o recenzie extinsă deoarece pornește de la analiza cărții istoricului Lucian Boia pentru a extinde discuția către o nouă temă, explozivă prin chiar felul în care este formulată: „Trebuie spus de la început: ceea ce s-a întâmplat în România, după 1948, nu a fost comunism (subl. orig.)” sau către o concluzie nici mai mult nici mai puțin decât complet siderantă: „România era țara care avea cea mai mare nevoie de «experimentul comunist».”

În miezul criticii pe care Doru Pop o face cărții citate este nevoia preciziei terminologice, punctul de plecare fiind formulat într-un fel la care, sincer, nu văd cine ar putea obiecta fără a risca rizibilul: „Pentru orice dezbatere de idei avem nevoie de clarificări [...] trebuie să lămurim termenii pe care îi folosim.” De asemenea, autorul articolului accentuează, pe bună dreptate, distincția dintre „contextul propagandistic” și „dialogul inteligenței.” Cu toate acestea, printr-o alchimie pe care mă voi strădui

să o deslușesc în rândurile care urmează, dl Pop sfârșește într-o concluzie care depășește granițele spiritului polemic devenind ea însăși hilară: „adevăratul comunism este acela în care plus valoarea creată în economie merge către cei care o realizează, nu către o elită etatistă, nu către niște exploataitori deghizați în membri ai «conducerii de partid și de stat»”. Altfel spus, precizarea terminologică devine un fel de scamatorie cu conceptele pentru a argumenta teze care, din punct de vedere factic, pur și simplu nu se susțin. Iar dacă comunismul nu a existat până în 1989 nicăieri în lume, „atunci de ce să fie de vină comunismul pentru toate acestea?!” se întreabă, chiar la final, autorul articolului.

În articolul de față, nu mă voi raporta în niciun fel la cartea istoricului Boia, ci doar voi încerca să demonstrez unde dl Pop are dreptate și unde nu are. Astfel, nu voi reține în contribuția de față acele părți din amplul articol în care dl Pop critică *Strania istorie a comunismului românesc*, ci mă voi opri doar la modul în care autorul articolului își formulează propriile păreri.

În esență, Doru Pop argumentează următoarele idei: 1. comunismul nu a existat nicăieri în lume, deci nici în România anilor 1948-1989; 2. ceea ce noi denumim îndeobște comunism a fost „capitalism de stat”; 3. „capitalismul de stat” nu are legătură cu ideile lui Marx; 4. prin modernizarea pe care a produs-o, „România era țara care avea cea mai mare nevoie de «experimentul comunist»” (sic!)

Sunt perfect de acord cu dl Doru Pop că întotdeauna conceptele, la fel de mult ca și cuvintele, trebuie atent definite atunci când sunt folosite. Tot așa cred că ideile și conceptele care le susțin nu sunt nicidată inocente, după cum acestea pot avea consecințe pentru viața fiecăruia dintre noi. Cu această afirmație, am ajuns la miezul problemei din argumentația d-lui Pop: dacă opera lui Marx a fost mai mult abuzată decât uzată de către cei care s-au proclamat succesorii săi (Lenin, Stalin, etc), ideile acestuia chiar sunt inocente? Eșecul comunismului și mai ales felul în care acestea a eșuat în Europa de Est și pe continentul asiatic nu insinuează că există ceva problematic în modul în care Marx și Engels au raționat? Jongleria cu conceptele în care autorul articolului pare să cadă aproape fără să-și dea seama constă tocmai în aceasta: încercarea de a face din precizia conceptuală un panaceu al problemelor operei marxiste.

Nu sunt de acord cu afirmația – enunțată chiar în titlu potrivit – căreia „dezbateră despre comunism în România contemporană” este „scurtă și nefericită.” Scurtă – și discutabil dacă și nefericită – este mai curând dezbateră despre cartea istoricului Lucian Boia, dar nu despre comunism. Este suficient să ne gândim, de pildă, la ce s-a întâmplat în urmă cu exact 10 ani atunci când o comisie condusă de Vladimir Tismăneanu a dat publicității un raport care a apreciat, cu totul îndreptățit, caracterul „ilegitim și criminal” al regimului comunist, fiind asumat de președintele statului. Că a fost o dezbatere vie nu s-a văzut și în lanțul de reacții pe care această carte l-a stârnit și care, la scurtă vreme, au fost adunate într-o antologie interesantă, intitulată polemic *Iluzia anticomunismului* (Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiualea, Ovidiu Țichindeleanu, coordanatori). Problema nu este dezbateră despre comunism, ci informațiile pe care oamenii le-au putut avea despre ce s-a întâmplat înainte de 1989 și care să informeze această dezbatere. În condițiile în care arhivele securității au fost ferecate până prin 2005-2006, data la care au fost trecute, din grija șefului statului, în custodia CNSAS, problema majoră a României a fost chiar cunoașterea acestui trecut. Este suficient dacă ne gândim la emoția publică care se contura în jurul dezvăluirilor pe care le făceau supraviețuitorii „obsedantului deceniu”, grație serialului de televiziune *Memorialul Durerii* și al arhivei de mărturii orale de la *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmăției. Nici după 27 de ani cunoașterea riguroasă a faptelor nu este pe deplin încheiată. Este adevărat că dezbateră despre comunism, prin chiar natura sa ideologic-represivă, nu se reduce la cunoașterea faptelor, căci faptele au

nevoie de interpretare, iar o cheie interpretativă necesară sunt scrierile marxiștilor. Aici sunt într-un tot de acord că în absența unei cunoașteri riguroase, după criteriile academice, a operei celor mai importanți marxiști (în frunte cu Marx și Engels), prezentarea și interpretarea faptelor sunt vulnerabile în fața presiunii propagandistice, ori a sentimentalismului. Stau și mă întreb: există oare în universitățile din România măcar un centru de studii marxiste unde Marx, Engels, Althusser, Lukacs, reprezentanții Școlii de la Frankfurt în sine și prin filtrul bogatei literaturi secundare să fie citați și discutați? Știu doar că logicianul Iancu Lucica de la Timișoara ținuse (îl mai ține?) un curs (poate primul după 1989 într-o universitate românească) despre marxism. De asemenea, o firavă excepție se conturează abia de un an, în jurul unui mic grup de gramscieni care s-au înghămat la traducerea, la editura ieșeană Adenium, a celor mai importante lucrări din opera completă a lui Antonio Gramsci, fiind încredințat că aceștia pregătesc în viitorul apropiat un congres internațional, în colaborare cu partenerii de la Universitatea Aldo Moro din Bari. Deci, din punctul acesta de vedere, dezbaterile despre comunism este scurtă și nefericită pentru că cei mai importanți marxiști au fost expediați în fraze propagandistice, fie în sens apologetic (înainte de 1989), fie în sens invers, după 1989.

Ceea ce s-a întâmplat înainte de 1989 are nevoie de această dublă cunoaștere a faptelor care rezultă din arhive și din mărturiile oamenilor, victime sau nu ale comunismului, și a ideilor care rezultă din cercetarea operei. Numai în acest fel se poate contura o imagine echilibrată a specificului perioadei cuprinse între 1948-1989, căci una fără cealaltă riscă foarte mult să cadă în exces. Din punctul meu de vedere, criticând cartea istoricului Lucian Boia pentru motivul că sucombă sentimentalismului anticomunist, neglijând conceptele, articolului d-lui Doru Pop cade în cealaltă extremă – a academismului pur- în care atenția excesivă acordată conceptelor uită fondul problemei.

Multe din ideile pe care autorul articolului le dezvoltă sunt reductibile la aceeași bază. Bunăoară, substratul comun al ideii că specificul perioadei 1948-1989 nu este comunismul, în accepțiunea lui Marx, ci capitalismul de stat ori al ideii că prin modernizarea pe care a produs-o după 1948 această formă de „capitalism de stat” era necesară României rurale, înapoiate, este convingerea că realitatea se construiește doar în jurul condițiilor materiale, economia fiind trăsătura unică, peremptorie, a vieții. N-aș vrea să fiu ironic, dar cred că această afirmație depășește până și „optimismul” lui Karl Marx care nu desconsidera, cel puțin în scrierile sale de tinerețe, rolul fecund (și peren?!) al suprastructurii. Dacă pentru dl Doru Pop și autorii de la care se revendică unicul criteriu de apreciere a realității pe care noi, necunoscătorii, o numim comunistă este economia (infrastructura), pentru Karl Marx realitatea se juca între economie sau relații de producție (infrastructură) și viața ideilor (suprastructura, așa cum aceasta subzista în religie, drept, filosofie). Paradoxul în care inevitabil cad puriștii academismului este acela că îl apără pe Marx de ceea ce a însemnat pretinsa aplicare a ideilor acestuia, neglijând tocmai importanța pe care acesta o acorda suprastructurii.

Dacă am reușit să arăt cum înțelegerea realității nu se poate epuiza în instrumentalul economiei, atunci e cazul să trec la al doilea punct al criticii: capitalismul nu este reductibil la criteriul împărțirii plus valorii. Capitalismul, în accepțiunea sa obișnuită – aceea de contrapondere la comunism, este inseparabil de valori intelectuale-morale, cea mai importantă fiind libertatea. Numai atunci când uităm că viața presupune și valori (libertatea fiind una cardinală) ne putem gândi că înainte de 1948 a fost capitalism feudal, iar după 1948 capitalism etatist ca și cum 1948 n-ar fi produs decât o schimbare de calificativ, nu și una de substanță... Deci, absența libertății în manifestările ei cele mai importante (capacitatea de a gândi și de a scrie, aptitudinea de a te asocia, de a avea o inițiativă, de a-ți urma credința religioasă, etc) este o realitate a perioadei 1948-1989, documentată în acea cunoaștere

a faptelor despre care am vorbit la începutul acestui articol, atunci nu cred că dl Doru Pop mai trebuie să aștepte de la dl Lucian Boia să-i arate „de ce era mai bun capitalismul aproape feudal decât capitalismul de stat.” Mai degrabă, l-aș întreba eu pe universitarul Doru Pop la ce bună modernizarea materială dacă ea nu este susținută de libertatea de gândire și de expresie și de posibilitatea de a practica această libertate în exercițiul anevoios și complicat al gândirii critice? Este mai folositor societății că oamenii au acces tot mai larg la tehnologia de ultimă oră, dar le lipsește tradiția intelectuală a gândirii critice pe care paranteza comunistă a împiedicat-o? Un analfabet funcțional devine automat mai deștept dacă răcăie cu degetele un telefon inteligent de ultimă generație?

În al treilea rând, fiind de acord cu distincția dintre socialism („societățile socialiste”) și comunism, definiția de lucru a comunismului („comunismul nu poate să existe fără emanciparea totală a societății de «exploatare, oprimare, distincții de clasă și luptă de clasă»”) mă obligă să extind afirmația lui Doru Pop: comunismul n-a existat în România între 1948 și 1989, nici în Est, nici în Asia și nici n-ar fi putut vreodată să existe undeva. Cu toate acestea, au fost unii care au crezut că acest lucru e posibil (Marx însuși), iar alții (Lenin, Stalin, Mao, Pol Pot, Che Guevara, Dej, etc) care au vrut să realizeze acest posibil, căci, nu-i așa?, ei și nu alții erau „cavalerii Istoriei.” Prezentând utopia ca posibilitate științifică, adică încredințându-i pe alții, mai orientați către acțiune, că ceea ce tu teoretizezi se va realiza, nu este o dovadă irefutabilă a legăturii subtile între ideile lui Marx și eșecul comunismului pe care nici măcar academismul eteric nu o poate neglija? Aceasta este o afirmație intuitivă pe care o fac, fiind, totodată, ferm convins că dl Doru Pop a citit cartea lui Leszek Kolakowski, *Curențe principale ale marxismului*, tradusă cu ani în urmă și la noi.

În al patrulea rând, absența egalității pare să fie un indiciu suplimentar că „România nu era comunistă” („O altă realitate a României «comuniste» – spune autorul dezbătut- care demontează ipoteza «comunismului» este lipsa egalității nu doar a femeilor în raport cu bărbații [...] ci și a diverselor grupuri etnice minoritare în raport cu majoritatea.”) Această afirmație insinuează ideea că ai comunism doar atunci când egalitatea se preschimbă din ideal în realitate, coboară din viitor în prezent. Această afirmație este bizară pentru un practician al austerității academice, căci este știut faptul că egalitatea reprezintă o noțiune a cărei semnificație se capătă doar prin declinare. Una este să conjugii egalitatea cu libertatea, situație în care te așezi sub cheia de boltă a modernității liberale (egalitatea de șanse), și cu totul alta este să conjugii egalitatea cu fraternitatea, situație în care intri în paradigma opusă, a comunismului în toate variantele sale geografic-instituționale (ceaușism, stalinism, leninism, etc). În spiritul preciziei terminologice pe care am afirmat-o, în deplin asentiment cu dl Pop, încă de la începutul articolului, înainte să ne așteptăm ca regimul comunist să producă egalitate, trebuie să vedem ce egalitate ne dorim și ce anume înțelegem prin aceasta.

În sfârșit, dl Pop nu pare surprins că peste tot a fost numai „capitalism de stat,” deși lasă să se întrevadă convingerea, ori simpla credință, că ceea ce Marx și Engles înțelegeau prin comunism este realizabil cândva, undeva. N-am îndoială că dl Doru Pop cunoaște teoria sociologică a „legii de fier a oligariei,” enunțată de Robert Michels (1911, *Partide politice*) și, în egală măsură, teoria „noii clase” a lui Milovan Djilas (1957). Puse împreună, cele două viziuni concordă în afirmația că nomenclatura comunistă reprezintă destinul inevitabil al ideii comuniste, ceea ce aruncă în derizoriu orice retorică academică de tipul celei enunțate în articolul de față („capitalismul de stat ca formă de organizare a economiei bazată pe existența unei birocratii care se substituie burgheziei, iar această funcționărie de partid acaparase surplusul creat de restul proletarilor.”) De fapt ceea ce se numește „legea de fier a oligariei” nu este doar rezultatul implacabil al ideii comuniste, ci al oricărei bune intenții cât timp aceasta nu este caucionată de valori moral-religioase

și de garanții legal-instituționale, specifice „suprastructurii” pe care dl Pop pare să le scape din vedere în caracterizarea realității, precum: moderația, echilibrul (limitarea mandatelor, mecanismul *cheks and balances*, independența puterilor de stat), libertatea, egalitatea de șanse, conștiința efemerității, etc.

Având în vedere cele de mai sus, nu văd în ce fel „confuzia dintre comunismul ideatic și praxisul socialist” poate fi „o problemă majoră a argumentației” lui Boia, dar nu și o caracteristică obișnuită a ceea ce numim „comunism.” Oricât de capitaliști etațiști ar fi fost Lenin, Stalin ori Ceaușescu, ei n-ar fi fost așa dacă n-ar fi avut în bagajul retoric și intelectual (Lenin constituind un caz excepțional în șirul celor trei personaje invocate) contribuția teoretică a lui Karl Marx și Friedrich Engels din simplul fapt că totalitarismul comunist (la fel ca și fascismul) s-a deosebit de toate celelalte regimuri politice prin importanța covârșitoare pe care a jucat-o ideologia. După Hannah Arendt cu *Originile totalitarismului* (1951) și Aleksandr Soljenițin cu *Arhipelagul Gulag* (1973) această afirmație are valoare axiomatică. Acest lucru nu înseamnă însă că Marx nu este important prin analiza sociologică a relațiilor economice, dimpotrivă! Dar rolul important și al ponderator al academismului în fața sentimentalismului retoricii anticomuniste nu este acela de a denunța ca prejudecăți anticomuniste faptul că „eșecul statelor socialiste din Est” traduce „eșecul teoriilor lui Marx și al comunismului, în general,” ori de a purcede la distincții artificiale, de laborator, între comunism și „capitalism de stat.” Evitarea „zonei melodramatice a anticomunismului de tip lacrimogen” (cu care sunt perfect de acord) se poate recurgând la rigoarea academică, adică la unele distincții foarte importante, precum cea dintre analiza sociologică a prezentului pe care o face Marx, cu ascuțimea minții unui mare gânditor, și predicțiile despre viitor, atât de nemilos criticate de Karl R. Popper în *Mizeria istoricismului* (1957). Altminteri, dacă Doru Pop îi reproșează lui Boia „o colecție neîndemânică de truisme despre «comunism»”, de ce s-ar vedea altcineva împiedicat să-i reproșeze d-lui Doru Pop, în articolul său, o colecție la fel de neîndemânică de afirmații consumate în mediu academic occidental de vreo 40-50 de ani (comunismul a fost o idee bună, dar aplicată greșit; există un Marx de tinerețe și un Marx adult, etc)?

The Mediterranean as a Hub of Maritime Trade and the Role of the New Suez Canal¹

■ VITTORIO AMATO

[University of Napoli Federico II]

■ GIOVANNA GALEOTA LANZAU

[University of Napoli Federico II]

Abstract

Freight is a key variable of the economy, has a crucial role in the spatial relationships between different and distant markets and, to that extent, represents the physical medium by which exchanges of goods are realized, constituting the backbone of world trade. Throughout history, man has always sought methods by which speed up and simplify the connections between the many points of the globe both through the use of increasingly efficient technologies, and through the construction of new ways of access frequently changing physical morphology of territories. This process is still evolving, and in fact in 2015 there has been a new change that has affected one of the major hubs of the world: the Suez Canal. The Canal doubling is a strong signal of change as not only induces to reflect on current developments within the mode of transport, in particular the increasing race to the naval gigantism, but it also implies a newfound centrality of the Mediterranean Sea which, thanks to the new infrastructure, will increase its transit flows. This involves, on the one hand, an increase in business opportunities, and on the other, the formation of new hierarchies between the port systems of the countries that surround it.

1. Structural features and new trends in shipping

The last decades of the twentieth century and early twenty-first have been the stage for a series of profound changes in international trade. Technological innovation and the progressive dismantling of barriers between states have contributed significantly to the growth of global trade. The processes of relocation and the consequent intensification of the flows of finished and semi-finished products coming mainly from Asia and directed towards Europe and North America, have consolidated the shift to the east of the center of gravity of traffic, to the point that China, now by time, has been confirmed as the main source area of world trade². Also the European commerce which until a few years ago was oriented mainly along the Atlantic

1 Although the work is the result of common reflections, as well as the Conclusions, the first paragraph is attributed to V. Amato; the second and third paragraphs to G. Galeota Lanza.

2 The WTO data show that in 2013 China was the country that has moved more goods in and out, with a value of 2.209 billion US dollars in export and 1.95 trillion dollars in import. WTO, International Trade statistics 2014.

The underlying theme of the essay revolves around the recent trend of the modern shipping, and on variables that influenced the decision to double the channel. It will analyze the "New Suez Canal" and its real capacity to attract more transit flows both in quantitative terms and in relation to the types of ships that can cross it and in relation to the origin of these flows. Finally the focus will be on port and logistics systems of the Mediterranean countries in order to understand which of them is more ready to seize any new opportunities involved.

Keywords

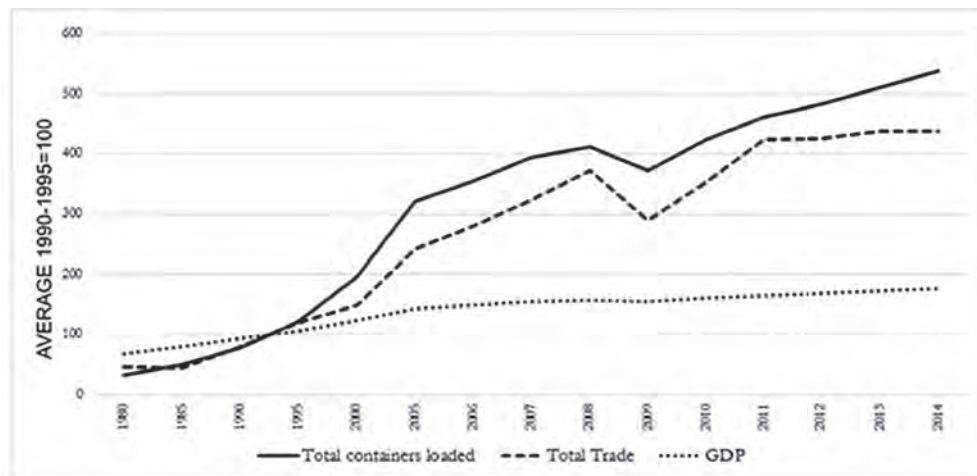
shipping; Suez Canal; international trade

It must be noted that the globalization of the economy and the containerized maritime traffic sector benefit from a relationship of mutual influence since the strong growth of international trade and global logistics systems have encouraged the expansion of containerization but were in turn favored. Containerization, in fact, played a key role in the initial positive shock of world trade between the mid seventies and mid nineties, by reducing unit transport costs, simplifying and

directrix to the United States (main trading partner of Europe), it is redirected in large measure to Asia.

This has led to an evolution of the very concept of transport, both as a material phenomenon and as a set of services. They have been introduced changes that have involved various modes (sea, air and land) by bringing together sea and land in a functional and homogeneous system. In this framework, new technologies have played a decisive role and the introduction of containerization has extremely facilitated the movement of goods through multiple carriers, easily and fast, with a significant reduction in costs, thus paving the way for intermodal transport³. Therefore, it was talked about the global box revolution to indicate the resounding impact that containerization has had on the logistics system as a whole and in particular on maritime transport.

Fig. 1. Trend of international trade, global GDP and transport goods by container *

Source: Elaborations on UNCTAD data Statistics

³ Intermodal transport refers to the transfer of goods from point of origin to destination using intermodal traffic unit (ITU) and using two or more modes of transport.

speeding up the movement of goods. Containerization is defined by Guerrero and Rodrigue as the most dynamic physical element of globalization since, for any increase of GDP and exports, it was possible to observe a higher level of containerized flows closely related to it⁴.

Figure 1, takes into account the period between 1980 and 2014 and shows the trends of the abovementioned quantities. It is evident that the container sector grows faster than the world GDP and international trade. Equally evident is that this acceleration starts from the mid-nineties supported by export-oriented strategies of the Asian economies, which also contribute significantly to GDP growth and world trade. It is possible to identify a number of factors that even before the entry of the Far East on the international scene have contributed to the increase in container traffic. During the seventies, for example, the flows grow through the gradual transition from general cargo mode, mainly carried out in bulk carrier, to the container. Additionally, in this same period, begin to settle regular services in the Trans-Atlantic routes (Western Europe – East Coast of the United States) and Trans-Pacific routes (Japan-Australia and West Coast USA) along which a number of ports have been created that first began to move containers (New York, Oakland, Hamburg, Yokohama). These ports are all located in the economic areas frontrunners of globalization: North America, Japan, Australia and Western Europe. These areas accounted for, at that stage, the dominant share (80%) of the total amount of the container industry.

Later, during the eighties and nineties the increase in international trade, accelerated by liberalization and opening of markets, has been the key driver of the expansion of containerization. In the late eighties began to make their way new emerging economies such as the Asian Tigers (Singapore, Hong Kong and Taiwan) that, for the type of production and the intensity of the flows, helped to promote container traffic. From a model dominated by the old industrialized countries (North America, Japan, Western Europe) it is reached, then, a model that sees the ports with the largest share of container traffic mainly located in Asia⁵.

Today, the containerized freight transport mode remains the first choice of carriers mainly because it is able to generate significant cost savings (in sea leg, in holds management and port costs) through standardization and increase reliability in the organization of trades (SRM 2014)⁶. Looking at the evolution of the global fleet of container ships (Fig.2) it is clear that its size continues to increase in recent years.

The spread of containerized transport was also encouraged by the emergence, even in maritime transport, of the hub and spoke model. This facilitates the goods handling, making it more efficient and widespread through the use of means of transport and equipment and land equipment that allow fewer stops. The hub and spoke system provides the practice of transshipment⁷ that enhances synergies between ocean-going ships and feeder ships, a practice that has undoubtedly favored the tendency to the increase in size of container ships. At present, almost 20% of the largest ports in the world have transshipment function, although many lower-ranking

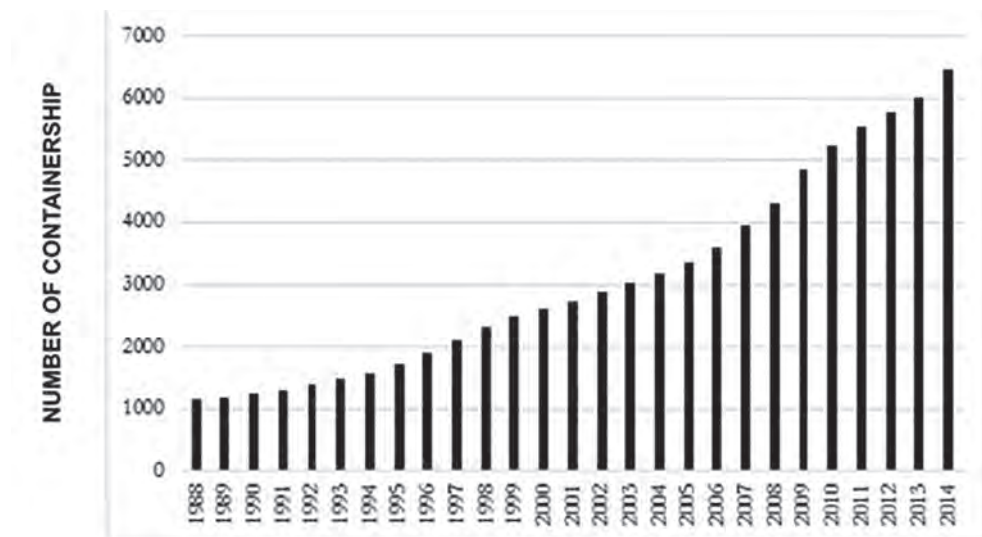
4 Guerrero D., Rodrigue J. P., "The waves of containerization: shifts in global maritime transportation", *Journal of Transport Geography*, Elsevier, 34 (2014): 151-164

5 Guerrero, Rodrigue, "The waves of containerization"

6 Added to this is the phenomenon of containerisation of dry goods. The latest technologies of refrigeration and maintenance of the temperature of the container and the possibility of using sacks of 20 tons, capable of occupying a container in full, have allowed the use of this practice also to goods that were previously handled as general cargo in bulk carriers with a higher cost (SRM, 2014).

7 In transshipment the containerized cargo is unloaded from the mother ship in the port hub to then be loaded on feeder ships (cellular ships), of smaller capacity than the mother, to their final destinations.

Fig. 2. Evolution of the containership fleet 1988-2014

Source: Our calculations on Confetra and Alphaliner data

ports hold this function⁸. This happens because most of these ports, even large (eg. Gioia Tauro), do not have a infrastructured territorial background that allows quick links to end markets by giving in this way to the port the only transhipment function.

The first routes where it is practiced transhipment, linking the main macro-economic regions (Far East, Europe, North America), are defined Round the World, consisting of the Earth's circumnavigation via the Panama Canal and the Suez Canal. In these routes the size of ships was limited by the capacity of the Panama Canal (accessible to conventional ships with capacities up to 35,000 gross tons and Panamax vessels up to 80,000 tons). In the nineties, the large increase of ships coming from China and directed to the US east coast has significantly contributed to the saturation of the Panama Canal by encouraging the use of the Pendulum routes (Far East – Mediterranean and Northern Europe – North America) which, following the Suez-Gibraltar axis, provide a round and a return along the same route. On Pendulum routes the Far East is connected to the East Coast of the United States by crossing the Mediterranean and then reach the Pacific coast by a railway terrestrial service lasting 4/5 days said Landbridge⁹. The Pendulum routes, compared with the initial Round The World, do not have the constraint of Panama capacity, so they opened the way for the growth in size of mother ships and then the race to the naval gigantism. Thus was born the "Super Post Panamax" and "Very Large Box Carriers" containerships reaching about 13,000 to 15,000 TEU.

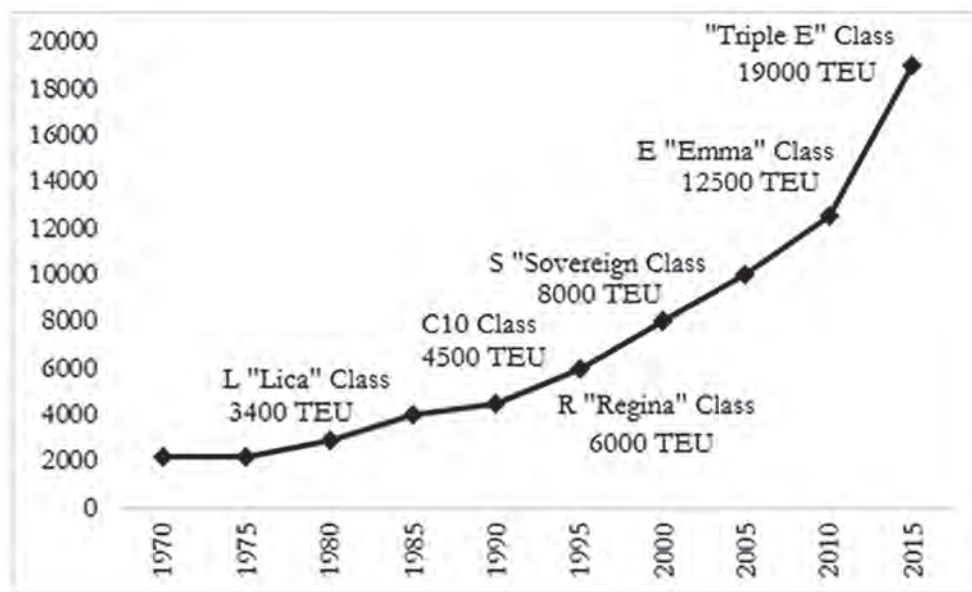
Containerization, as mentioned, has helped to overcome certain fixed costs and, therefore, in order to better exploit the economies of scale, the shipping companies have tended and tend increasingly to use containerships of larger capacity and size¹⁰. Bearing in mind that with the increase of size of the ship the unit costs

⁸ Sellari P., *Geopolitica dei Trasporti*, (Laterza Editori, 2013)

⁹ Ruggiero L., "Il ruolo strategico del canale di Suez e le prospettive della portualità mediterranea", *Geotema*, Pàtron, Bologna, 40 (2011): 51-62

¹⁰ The shipping industry provides an organizational model with a very high component of fixed and operating costs. Administrative costs, supplies, crew and above all the cost of bunkers (fuel) weigh heavily. The latter, in particular, can represent up to 60% of operating costs and the upward fluctuations in oil prices have driven companies to explore any valuable way to

Fig. 3. Capacity of container ships 1970-2015

Source: Our calculations based on Alphaliner data

per transported TEU decrease, the shipping companies have made the choice to increase the TEU handled per vessel with the consequence of accelerating the naval gigantism trend as can be inferred by observing figure 3.

From 2004 to 2015, the increase in size of ships has registered a change of 79% (UNCTAD) and moreover the average size of container ships is growing at a much faster rate than other types of ships. In fact, during the period from 1996 to 2015, this dimension is increased by 90%, while for bulk carriers, in the same period, the increase of the average size was 55% and only 21% for tankers. Also for other types of ships such as Ro / Ro, passenger and cruise ships were registered dimensional increases with more moderate growth rates than the containerships, while, as regards the general cargo ships dimensions even fell¹¹. Currently the largest container ships can carry up to 19,000 TEU, but were ordered ships with a capacity exceeding 21,000 TEUs that will be operational from 2017.

Of course, this phenomenon produces several impacts, both on the shipping market as a whole, and on port management, through the adaptation of infrastructure and equipment to the new requirements. One of the non-secondary reflections related to the naval gigantism phenomenon is the growing attitude to the concentration of the maritime industry especially on major routes between Asia and Europe. The maritime transport offer was characterized by the gradual emergence of mergers and alliances between the various shipping companies¹² and today the top 20 shipping companies hold over 80% of the total market. Maersk Line and

contain this cost. The path followed has been to increase the average size of the vessels in order to decrease the number of vessels engaged on a single line, offering at the same time, equal or even greater transport capacity.

11 ITF, OECD, *The impact of Mega-shipping*, 2015

12 Gadhia K. H., Kotzab H., Prockl G., "Levels of internationalization in the container shipping industry: an assessment of the port networks of the large container shipping companies", *Journal of Transport Geography*, Elsevier, 19 (2011): 1431-1442.

MSC, the first two lines in the world, created the 2M alliance and control 43% of the traffic on the route between Asia and Europe; Ocean Three, the shipping alliance between CMA CGM, China Shipping and UASC, holds 35%. The objectives of alliances between shipping companies are to exploit economies of scale by working with ships larger than the other competitors and those of reducing the number of cancellations in services, providing more regularity. Large carrying capacity per vessel and alliances between lines that control large market shares are thus an explosive mix for ports, especially when for the lack of infrastructure and services adequate to the requirements they risk of losing competitiveness. In such a scenario, therefore, it is easy to understand the reasons that led Egypt to embark on the road of modernization of the canal.

2. The doubling of the Suez Canal

The Suez Canal is now a focal point both for the transport of goods both for the transport of oil from Arab countries to Europe. Moreover, in its waters transits each year about 8% of world trade non oil. The new Suez Canal was inaugurated in August 2015, formally opened in February 2016 which doubles in some points the previous, increasing transit capacity and giving a new and increased centrality to the Mediterranean.

Before the last enlargement, the Suez canal was 192 km long between the bay of Port Said and the Suez Gulf and allowed the transit of three convoys alternating from North to South (Port Said-Suez) and from South to North (Suez –Port-Said) with two by-pass, Great Bitter Lake and El Ballah. There was a limit in the transit speed of 6-8 knots, speeds that allowed to cross the Channel in 12/16 hours.

Table 1 presents the channel crossing data from 2008 to 2014 and allows to understand what is the intensity of the flows through Suez.

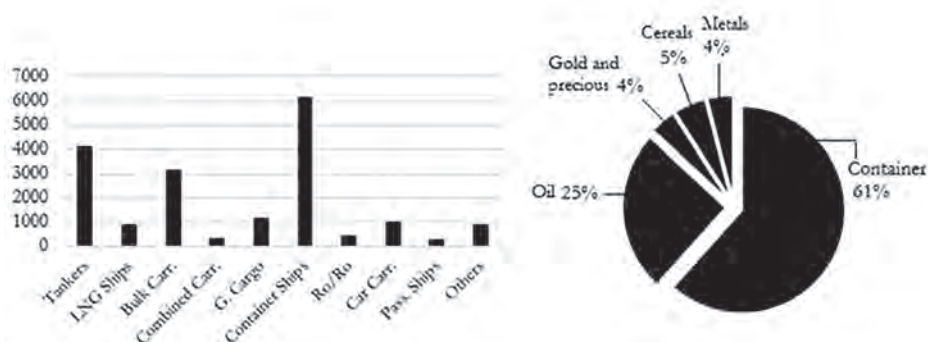
Tab. 1. Traffic through the Suez Canal (2008-2014)

Years	N° Ships		Net tonnage (1000)	
	<i>Total</i>	<i>Daily average</i>	<i>Total</i>	<i>Tons /Ship</i>
2008	21,415	58.5	910,059	42.4
2009	17,228	47.2	734,453	42.6
2010	17,993	49.3	846,389	47.0
2011	17,999	48.8	928,880	51.6
2012	17,224	47.2	928,472	53.9
2013	16,596	45.5	915,468	55.1
2014	17,148	47.0	962,748	56.1

Source: Our calculations on data of the Suez Canal Authority, 2014

In 2008, more than 21,000 ships had crossed the canal with a daily average of 58 ships, while in 2014 had passed 17,000, with an average of 47 per day, generating revenues of over \$ 5 billion, or about 2% of Egypt's GDP. Despite in the period considered there was a decrease in the number of vessels, net tonnage transiting recorded an increase of 52 million tonnes (7.3%) and this is due to the gradual emergence of mega-containerships in the composition of commercial fleets. It may be noted that although the number of vessels decreases the amount of transported goods increases. Figure 4 gives us a further indication, namely that the Suez

Fig. 4. Flows through the Suez Canal and tonnage quotas by typology, 2014

Source: Our calculations on data of the Suez Canal Authority, 2014

Canal is mostly crossed by container ships and, in particular, from large container ships. The number of this type of vessels that crossed the canal in 2014 amounted to 6,129, with a total load of more than 42 million TEU, which represents a much higher proportion (61%) compared to other types of ship.

The work of modernization completed in 2015 (for a total cost of 8.2 billion US dollars) doubled by about 50% the capacity of the canal allowing the simultaneous passage of a greater number of convoys. It is expected that the daily average will pass from the current 47 vessels to 97 of 2023, allowing a saving of about 4 hours crossing¹³. From a strictly technical point of view, it must be said that has been dug up a new path 35 km long alongside the existing one which, in turn, has been extended for 37 km and dredged to a depth of -24 m. It was also planned the construction of six underground tunnels that will allow the passage of ground transportation means for the connection with the Sinai peninsula and is expected the dredging of the two by-pass (Figure 5).

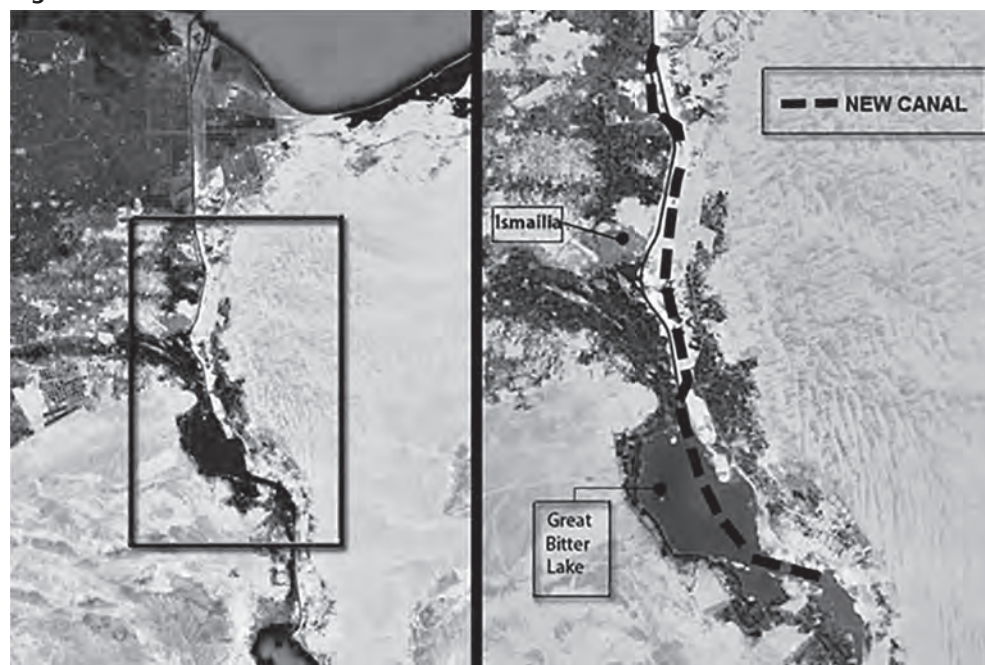
The project, due to lower crossing times, will result in a potential increase in international maritime traffic between Asia, Middle East, Europe and Eastern Coast of the United States. It will also produce an indirect effect associated with the support and logistics services to port activities with additional economic benefits for the Egyptian economy.

The traffics that will benefit more from the new Suez Canal are mainly those containerized both the higher value of goods and for the organizational details of the associated services, and these services have requirements such as reliability and punctuality. In parallel, the advantages for shipping companies reside in lower operating costs for transport and in saving of time. The reduction in waiting time will allow the reduction of all those costs that are non-proportional to the distance traveled but only to the travel time.

This is true, in particular, for the costs of management of assets closely linked to the ship (depreciation, crew costs, less consumption of bunker, insurance and administrative costs) and for the downtime costs. This reduction in costs, combined with the increase in capacity and safety of the canal, in the medium term will have important repercussions especially on the main routes between the Mediterranean,

¹³ SRM, "Le relazioni economiche tra l'Italia e il Mediterraneo" (5° Rapporto annuale, Giannini Editore, Napoli, 2015)

Fig. 5. The New Suez Canal

Source: Our elaboration on google heart images

the Red Sea and the Persian Gulf, also because of the impracticability of many land routes due to conflict situations in the area¹⁴.

In addition, considerable savings in operating costs and in the costs of immobilisation will induce shipping companies to choose the Suez-Gibraltar route to reach the United States rather than to practice slow steaming through the Cape of Good Hope¹⁵. It must be noted that this choice is also closely linked to the bunker costs, since, as observed with low oil prices the companies consider most beneficial lengthen the routes by practicing slow steaming¹⁶.

The reduction of uncertainty in crossing times and the choice by the Egyptian government not to raise tariffs, are two elements that reduce the competition of alternative routes between Asia and Eastern Coast of the United States. These factors should not be underestimated especially given the significant enhancements planned for the Panama Canal by 2016. Table 2 shows the competitiveness of the Suez Canal compared to Panama Canal on five different routes.

14 Talia I., Amato V., *Scenari e mutamenti geopolitici. Competizione ed egemonia nei grandi spazi* (Bologna: Pàtron Editore, 2015)

15 The practice of slow steaming consists in the reduction of the speed of navigation compared to a normal navigation at 20-23 knots. This practice introduced by Maersk and CMA-CGM in 2007, followed the next year by the New World Alliance and later by almost all operators on the Europe-Far East route, consists in the ships traveling at 18 knots or even 14 nodes (cd. super slow steaming) thereby achieving a saving in fuel consumption up to 30% (with relative sharp reduction in the ship's operating costs).

16 Notteboom T., Rodrigue J. P., "The Corporate Geography of Global Terminal Operators", in Kujawa J., Debicka O. (eds.), *Development and Functioning of Enterprises in Global and Changing environment* (Gdansk: The Foundation of the Development of Gdansk University, 2011)

Tab. 2. Routes in which the competitiveness of the Suez Canal is greater than that of Panama

	Suez	Panama
<i>Routes</i>	<i>Navigation Days</i>	<i>Navigation Days</i>
Shanghai-Rotterdam	29	37
Hong Kong-New York	32	31
Shanghai- New York	34	30
Savannah-Port Kelang	28	34
Rotterdam- Yokohama	31	34

Source: Our calculations on data SRM, 2016

If you look only at the distance factor it seems obvious to assume that shipping companies engaged on the routes connecting China to the East Coast of the United States may find it more convenient to use the Panama Canal than the Suez one. In fact, one of the strategic elements taken into account by companies in choosing the routes falls not only the distance but also the opportunity to maximize the economies of scale in bunker consumption through the use of large vessels. It should be considered that such a strategy is not allowed by the crossing of the Panama Canal having regard to the physical limit of 14,500 TEU, a threshold that remains despite the enlargement. Added to this is the ability to cross along the Suez route several major hubs (Dubai, Port Said, Piraeus, Gioia Tauro, Malta, Valencia, Algeiras, Tanger Med) that increase the convenience. In light of these circumstances Suez seems to have nothing to fear, not even taking into account the Panama competitor (SRM 2015).

The widening of the canal is not the only infrastructure project planned by the Egyptian government whose projects are more ambitious. It was recently launched the Suez Canal Corridor Project Area (SCZone) a massive investment plan that looks to the Canal region as a center of economic development, ie as an area that can compete with the main logistics centers of European transport and Middle East (Rotterdam, Hamburg and Jebel Ali in the UAE), taking advantage of the centrality of the Canal as a main way through to commercial traffic between East and West. To achieve these ambitious goals the SCZone project aims to strengthen three areas of the region from north to south, respectively, Port Said, Ismailia and Ain Sokhna¹⁷.

The project can be considered the starting point from which the Egyptian government is taking the moves to exit definitively from the economic crisis and

¹⁷ Port Said, one of the main ports of Egypt, also known as the Suez Canal Terminal, is a transshipment port for transit traffic in the Mediterranean region. It is divided into two, Port Said West and Port Said East, is managed by SCCT, controlled 55% by APM Terminal and 20% by COSCO, 10% is held by Suez Canal Port Authority and the rest of shares is divided between the Egyptian private investors. The project involves the development of the port, with the increase in capacity up to 20 million TEU –many more than the current capacity of 3.3 million TEU– through the infrastructuring of an area of over 22,000 hectares, of which 2,600 assigned to the port expansion. In the dry port it will be built an industrial and residential complex that will occupy an area of 4,000 hectares; the rest of the area will be used for commercial and residential purposes. In Ismailia, midway between Port Said and Ain Sokhna will be built a residential area and an area dedicated to the manufacturing industry, covering an area of 670 hectares. Finally, to the south, near the Gulf of Suez, it will be extended and enhanced the port of Ain Sokhna, with the construction of a container terminal with capacity of 5.2 million TEU, which will be the entrance to a new production area over 8,000 hectares located behind the port.

lead the country into a new phase of development. The SCZone program, along with the work of expansion already done, are representative, in fact, of the new orientation in Egypt's foreign policy characterized by the desire to exploit the full potential of the country to be able to attract investment, especially in those sectors of the economy that today appear among the most dynamic, ie transport, logistics, energy, tourism and ICT¹⁸.

The widening of the canal will provide the opportunity to attract a greater flow of large ships coming not only from the Far East but also from the UAE and the Gulf, an area that is proposing with increasing strength its strategic importance. Looking at the data of the Suez Canal Authority there is a net growth of the Gulf countries as area of origin of goods.

Tab. 3 Tons of goods shipped to and from the different regions

North of the Suez Canal		South of the Suez Canal	
<i>REGION</i>	<i>TONS OF GOODS</i>	<i>REGION</i>	<i>TONS OF GOODS</i>
Est S.E. Med	168.503	Mar Rosso	156.844
Nord Med	159.952	Est Africa	4.741
Ovest S.O. Med	88.845	Paesi del Golfo	221.576
Mar Nero	85.968	Sud Asia	78.340
Mar Baltico	7.130	Sud Est Asiatico	281.330
America	71.760	Far East	74.483

Source: Our calculations on data of the Suez Canal Authority

In the year 2014 this area is in fact ranked second with 221 million tons of goods shipped, compared with 281 million in Southeast Asia, the first in the standings. This growth becomes even more evident when looking at data from previous years. In fact, in 2001 the Gulf generated only 24% of total traffic from south to north. Such a rise is without doubt determined by the energy sector in the Arabian region that sees the first area in the world for origin of petroleum traffics. It is not to be underestimated, however, the manufacturing sector, currently in strong development, especially thanks to the many logistics areas with high added value present in particular in the large Special Economic Zones of the UAE. This set of circumstances will certainly not be free of effects and the major consequences will be noticed on the hierarchy of the ports within the Mediterranean area.

3. The hierarchy of the Mediterranean port systems

Already in the short-term port systems are the key players who must take charge of any diseconomies of scale resulting from the strong acceleration towards the naval gigantism. This is because the increase in costs related to the capital invested by ship and the increase in the value of the goods transported require that port operations are faster and more reliable also to enable the largest possible number of days of sailing at optimum speed and avoid over-consumption of bunkers. The cascading effects on the entire port logistics system in the aspects related

¹⁸ Kenawy E. M., "The expected economic effects of the new Suez Canal project in Egypt", *European Journal of Academic Essays* 1 (2015): 13-22

to infrastructure investments and internal and dry port organizational models (interventions on the docks, extending the length and broadening the draft; investments in new quay cranes with a reach longer and height more high). They concern also the increased speed and complexity in the loading, unloading and management of terrestrial routes to and from the ports; all operations involving a high level of computerization linked to the use of sophisticated software and ship terminal planning.

The growing need for reliable terminal related systems and the large investments required in technology and infrastructure, has prompted the major shipping companies to engage in forms of vertical integration of the service through the acquisition of terminal operators society and by developing new container terminal¹⁹.

The consequence of this is a more pronounced hierarchy of ports. Large alliances between companies, in fact, tend to be more selective in the choice of terminal deleting those that are not able to efficiently manage the effects of the naval gigantism as for example happened to the Italian ports of Livorno and Taranto.

It is possible to reconstruct a hierarchy of the Mediterranean port system through the index LSCI (Linear Shipping Connectivity Index), elaborated by UNCTAD, which measures the competitiveness of a port and logistics system (considering 157 countries) on the basis of the network and quality of services line of ports²⁰. A global and competitive logistics network can be seen as the backbone of international trade and impacting positively on economic activity of each country its improvement can be for policymakers a key development goal.

Tab. 4. The first six Mediterranean countries in the ranking LSCI 2016

Country	Rank
Spain	86.13
Italy	67.41
Morocco	64.72
Egypt	62.50
Tourkey	49.61
Greece	47.41

Source: UNCTAD data 2016

Table 3 shows the first six Mediterranean countries²¹ on the list in 2016, and highlights the fact that Spain is the country with the highest score with a gap of about 20 points from Italy that ranks in second place, closely followed by Morocco and Egypt.

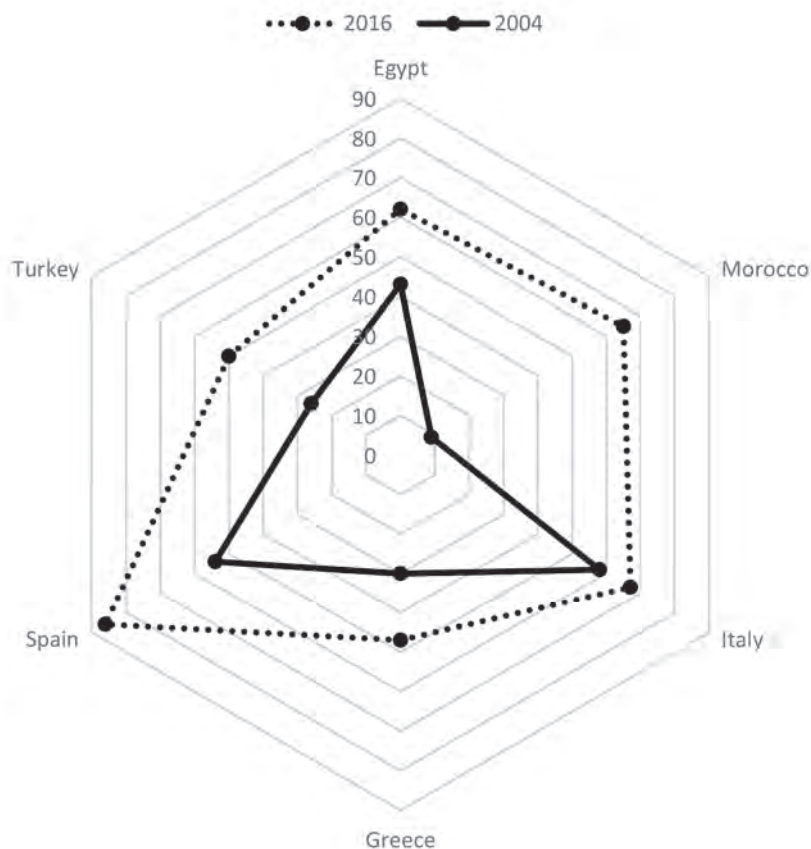
However, beyond the scores in itself, what needs to be highlighted is the speed with which almost all the countries of the basin have been able to increase the competitiveness of its port systems over the past years. Figure 6 shows, in fact, the scores achieved by the Mediterranean countries by comparing the years 2004 and 2016.

¹⁹ Notteboom, Rodrigue, "The Corporate Geography"

²⁰ The LSCI index is developed according to five indicators: 1. The number of ships that make use of the port, 2. The carrying capacity of these ships, 3. The maximum size of ships that can access the port, 4. The number of logistics services offered by a country, 5. the number of companies that deploy container using the services to and from the ports of a country.

²¹ To strengthen the sense of the analysis they have been taken into account the Mediterranean countries that obtained a score in the ranking LSCI 2016 not below 45.

Fig. 6. LSCI of the Mediterranean countries (Years 2004 and 2016)

Source: Our calculations UNCTAD on data

It is clear that within the area a competitiveness growth process is active which affected the port systems of the countries under analysis. Over the course of twelve years, Spain has increased its LSCI more than 30 points (from 54.44 in 2004 to 86.13 in 2016), Turkey more than 20 points (from 26.60 to 49.61), Egypt about 20 points (from 42.86 to 62.50) and Greece by 17 points (from 30.22 to 47.41). At the two ends are placed Morocco and Italy. The growth of Morocco appears noteworthy, the country has expanded its LSCI of about 56 points since 2004, going from 9.39 points to the current 64.72. Conversely, Italy has an increase of LSCI slower than others, in fact, increases of only 9 points (from 58.13 to 67.41).

This situation can be said to be linked to the dynamics of development of sea transport that have positively affected the coasts of the Mediterranean. This is evident when you consider that in the interval examined the total volume of goods transported by sea in the Mediterranean basin has grown by over 123%. Also important is the growth of the ports of the container segment: in 2013 the first 30 Mediterranean container ports handled a traffic of 44 million TEUs, an increase of 382% compared to 9.1 million TEU in 1995²². We are witnessing, therefore, also in the Mediterranean, to the emergence of large container terminal, which will hold the role of catalysts of transoceanic routes.

²² SRM, "Le relazioni economiche"

All analyzed countries are experiencing an increase in competitiveness of their port systems but it is also true that this growth does not occur everywhere with the same intensity. In this sense the country is Morocco that among all is distinguished by the speed at which it is able to obtain a high LSCL. The growth of the Moroccan port system begins from 2008, increasing by about 20 points (from 9 in 2007 to 30 in 2008). This coincides with the first year of activity of Tanger Med and the beginning of a series of investments aimed at improving the port and logistics system by several international giants (Contship-MSK and CMA CGM, APM Terminal) and the activation of three free zones within the area destined to logistics, Tanger Free Zone; Medhub and Melloussa Industrial Zone.

The presence of the Free Zone brings indisputable benefits to companies operating within them, benefits ranging from tax and customs exemptions and simplification of bureaucratic procedures, to the freedom to repatriate capital and to carry out foreign exchange transactions. The synergies between the port and the free zones, together with investments in infrastructure, have made Tanger Med a major commercial hub, raising its market share from 6% in 2009 to 11% in 2014. A further strength of Tanger is to have been able to enter into close relationships with other actors, such as the agreement signed with the rail operator ONCF (designed to promote traffic between Tangier and Casablanca) but also the agreements undertaken with other ports, such as the agreement with Algeciras, border port in Spain, in order to promote cooperation and share information on new business opportunities.

The Mediterranean country than vice versa grows slower is Italy. Here difficulties arise primarily from the lack of fast connections through efficient rail networks and road links that should be redeveloped and made more accessible. Although the recovery of the infrastructure deficiencies is of fundamental importance, a further challenge for the country is the excessive bureaucratization both as regards the procedures required for the adaptation or construction of infrastructure and for the procedures concerning the transit of goods. There are still delays in customs procedures and on-time shipments and to adjust the bureaucratic system, streamlining the procedure, would speed up many of these steps to be able to attract more private investments that require certainty in time and costs.

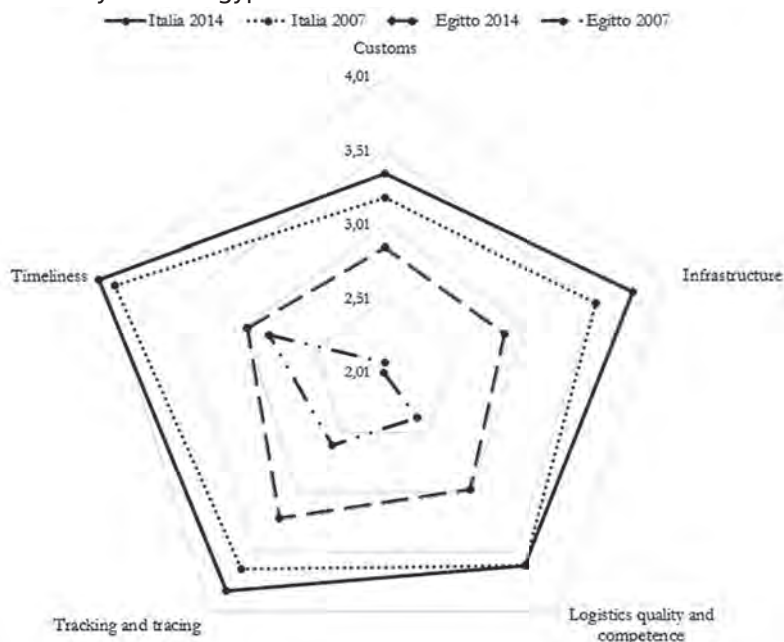
However, in Italy the problem is not just about the port system but can be extended to the logistics system as a whole. In fact, analyzing another index, the Logistic Performance Index (LPI) developed by the World Bank, we understand perfectly well how the Italian logistics system has been in a deadlock for several years.

The LPI analyzes the logistic performances of various countries²³, defining logistics as a set of key activities that include the transportation, storage, equipment and quality of infrastructure for trade, customs clearance, sorting to the inner of each countries and payment systems. Figure 8 shows the scores obtained by Italy in the various indicators that compose the LPI (Customs, Infrastructure, Quality and logistical skills, tracking and tracing, and shipping time) in 2007 and 2014, comparing them with those obtained from Egypt in the same years.

Egypt grows more than Italy in all the indicators taken into consideration by World Bank. The only indicator in which the improvement is negligible regards timing. please note that the data refer to 2007 and 2014 and the last year is the one that precedes the work of doubling of the Suez Canal, and therefore do not take into account all the benefits that the new infrastructure will bring and which are

23 The LPI index of World Bank, provides a multidimensional assessment of logistics performance, classifying it on a scale from 1 (lowest score) to 5 (highest rating). The judgment is the result of an online survey carried out on more than 5,000 individual country assessments provided by nearly 1,000 international freight forwarders and express carriers, in order to compare the logistics profiles of 155 countries.

Fig. 7. LPI of Italy and of Egypt. Years 2007 and 2014

Source: Our calculations based on data from the World Bank 2007 and 2014

discussed above. Overall, Egypt passes from the 119th position of the LPI ranking in 2007 to 62nd in 2014 thanks to the many investments in infrastructure that have been implemented mainly in Port Said and Damietta, gaining 43 positions, where Italy goes from the 22th position 2007 to 20th in 2014.

The twentieth place achieved from Italy binds mainly to the geographical advantage enjoyed by the country, which, with its central position in the Mediterranean is able to intercept both the traffic from Europe to the Far East and vice versa, both the North-South traffic but the rate at which this volume of traffic has grown, even before the start of the crisis, is below the European average and lower than that of the main countries analyzed.

Even Egypt, like Italy is a country with an important role in the global supply chain largely due to a very favorable geographical location. However, despite this comparative advantage, it has not historically been able to fully exploit the economies related to transport and logistics. Currently Egypt seems, however, to have understood what are the key elements to overcome the challenges posed by modern shipping and appears ready to take full advantage of all the evidence in its possession, even adding new ones. The same is true of other Mediterranean areas, especially Morocco, which has now won a significant position in the Mediterranean.

4. Conclusions

The port and logistics systems of the analyzed Mediterranean countries appear ready to overcome the challenges posed by modern shipping and seize opportunities linked to the doubling of the Suez Canal. The rate at which some of them are increasing their competitiveness is stunning and, in this context, the most problematic country is Italy.

The analysis carried out shows that the countries with the best performance are those able to take advantage of the synergistic benefits arising from the interaction with centers, logistics parks and poles associated with them, such as the creation of the Free Zone in the port of Tanger Med or industrial and residential complexes placed in SCZone project. It is evident in Italy the need for strategic actions that can be able to promote investment to guide the choices of carriers, whether they prefer a distribution model of multiple hubs or they opt for a single call.

Having the ability to make operational the dry ports of the main Italian ports can actually be the keystone. The dry ports could be exploited fully by creating distripark and port logistics hubs, where, in addition to the storage of containers, it can be possible to practice logistics value-added activities such as assembly and finishing of production processes on a global scale. This would also lead to remediation, urban regeneration and transformation of the dry port areas currently dominated by abandoned and degraded industrial buildings²⁴. It can therefore be concluded that enjoying a favorable geographical position is indeed an advantage but is not now sufficient to meet all the requests of the modern shipping.

REFERENCES

- Banca D'Italia, "Il sistema portuale italiano: un'indagine sui fattori di competitività e di sviluppo" *Quaderni di Economia e Finanza*, Roma, 2009
- Bergantino A. S., Carlucci F., Cirà A., Marcucci E., Musso E., *I sistemi di trasporto nell'area del Mediterraneo: infrastrutture e competitività* (Franco Angeli, 2013)
- Cociancich M., *Rapporti portuali tra il Mare del Nord e il Mediterraneo. Vantaggi competitivi dei porti del Mediterraneo sugli scali del Northern Range* (Edizioni Università di Trieste, 2006)
- Couper A. D., *The Geography of sea Transport* (London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2015)
- Cuomo F., "Il paradigma del sistema <hub and spoke>", in D'Aponte T., Fabbrocino G. (eds.), *Città euro-mediterranee tra immigrazione, sviluppo, turismo* (Città di Castello, 2008)
- Ducruet C., Mohamed-Chérif F., Cherfaoui N., *Maghreb port cities in transition: the case of Tangier*, HAL archives-ouvertes.fr, 2011
- El-Sakty K., *Suez Canal logistics hub: competition and challenges* (Cairo: Arab Academy for Science and Technology and Maritime Transport, 2013)
- Ferrari C., *L'evoluzione dei flussi di traffico nell'area mediterranea e le implicazioni per i porti liguri* (Fondazione IRSO, Università di Genova, 2011)
- Gadhia K. H., Kotzab H., Prockl G., "Levels of internationalization in the container shipping industry: an assessment of the port networks of the large container shipping companies", *Journal of Transport Geography* 19, Elsevier, 2011, pp: 1431-1442
- González Laxe F., Freire Seoane M. J., Pais Montes C., "Maritime degree, centrality and vulnerability: port hierarchies and emerging areas in containerized transport (2008-2010)", *Journal of Transport Geography* 24, Elsevier, 2012, pp: 33-44
- Guerrero D., Rodrigue J. P., "The waves of containerization: shifts in global maritime transportation", *Journal of Transport Geography* 34, Elsevier, 2014, pp: 151-164
- Ivona A., "Il porto di Taranto e la nuova centralità del Mediterraneo nel trasporto marittimo", *Geotema* 40, Pàtron, Bologna, 2011, pp: 37-51
- ITF, OECD, *The impact of Mega-shipping*, 2015
- Jadrijević N., Tomašević M., "Feeder service development in Mediterranean ports toward more efficient transport technology", 14th International conference on transport science –

²⁴ SVIMEZ, "Rapporto SVIMEZ 2015 sull'economia del Mezzogiorno" (Il Mulino, 2015)

ICTS, Portorož, Slovenia, 2011

Kenawy E. M., "The expected economic effects of the new Suez Canal project in Egypt", *European Journal of Academic Essays* 1, 2015, pp: 13-22

La Foresta D., "Opportunità e vincoli di un Sistema logistico euromediterraneo. Considerazioni geografiche", in D'Aponte T., Fabbrocino G. (eds.), *Città euro-mediterranee tra immigrazione, sviluppo, turismo* (Città di Castello 2008)

Lehtinen J., Bask A. H., "Analysis of business models for potential 3Mode transport corridor", *Journal of Transport Geography* 22, Elsevier, 2012, pp: 96-108

Lindholm M., Behrends S., "Challenges in urban freight transport planning – a review in the Baltic Sea Region", *Journal of Transport Geography* 22, Elsevier, 2012, pp: 129-136

McKinsey, *Landside operations: The next frontier for container-shipping alliances* (McKinsey & Company, 2015)

Notteboom T., Rodrigue J. P., "The Corporate Geography of Global Terminal Operators", in Kujawa J., Debicka O. (eds.), *Development and Functioning of Enterprises in Global and Changing environment* (Gdansk: The Foundation of the Development of Gdansk University, 2011)

Notteboom T. E., Vernimmen B., "The effect of high fuel costs on liner service configuration in container shipping", *Journal of Transport Geography* 17, Elsevier, 2008, pp: 325-337

Ocean Shipping Consultant, *North European Container ports Markets to 2020*, Chertsey (Surrey), 2009

Parola F., Veenstra A. W., "The spatial coverage of shipping lines and container terminal operators", *Journal of Transport Geography* 16, Elsevier, 2008, pp: 292-299

Rodrigue J. P., Comtois C., Slack B., *The Geography of Transport system* (London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2006)

Rodrigue J. P., Comtois C., Slack B., *The Geography of Transport system*, 3th edition (London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2013)

Ruggiero L., "Il ruolo strategico del canale di Suez e le prospettive della portualità mediterranea", *Geotema* 40, Pàtron, Bologna, 2011, pp: 51-62

Saccà G., *I corridoi europei in Italia a servizio del trasporto merci containerizzato*, Transmitt-World, 2012

Sellari P., *Geopolitica dei Trasporti* (Laterza Editori, 2013)

Siviero L., Carlucci F., "Competitività ed efficienza delle infrastrutture terminali del trasporto marittimo: analisi del sistema dei porti nel Mediterraneo e livello di integrazione logistica", Società Italiana degli Economisti dei Trasporti – XI Riunione Scientifica, Trieste 2009

Soriani S., "Porti, trasporti marittimi e città portuali", *Geotema* 40, Pàtron, Bologna, 2011

Soriani S., "Trasporto marittimo, transhipment e porti nel Mediterraneo", in Viganoni L. (ed.), *A Pasquale Coppola: Raccolta di scritti*. (Università degli studi di Napoli L'Orientale, 2011)

SRM, "Trasporto marittimo e sviluppo economico. Scenari internazionali, analisi del traffico e prospettive di crescita", Giannini Editore, Napoli 2012

SRM, "Economic relations between Italy and the Mediterranean area" 3° Rapporto annuale, Giannini Editore, Napoli, 2013

SRM, "Italian Maritime Economy. Nuove rotte per la crescita" 1° Rapporto annuale, Giannini Editore, Napoli 2014

SRM, "Italian Maritime Economy. Rischi e opportunità al centro del Mediterraneo" 2° Rapporto annuale, Giannini Editore, Napoli, 2014

SRM, "Le relazioni economiche tra l'Italia e il Mediterraneo" 5° Rapporto annuale, Giannini Editore, Napoli, 2015

SVIMEZ, "Rapporto SVIMEZ 2015 sull'economia del Mezzogiorno", Il Mulino, 2015

Talia I., Amato V., *Scenari e mutamenti geopolitici. Competizione ed egemonia nei grandi*

spazi (Bologna: Pàtron Editore, 2015)

Tsamboulas D., "The role of Greece as a transport node in the South Eastern Europe", in Sklias P, Tzifakis N. (eds.), *Greece's Horizons: reflecting on the country's assets and capabilities* (Springer, 2013)

UNCTAD, "Review of Maritime Transport 2014", United Nation Publication, New York e Genova, 2014

Xu M., Li Z., Shi Y., Zhang X., Jiang S., "Evolution of regional inequality in the global shipping network", *Journal of Transport Geography* 44, Elsevier, 2015, pp: 1-12

Alphaliner World Maritime News: <https://worldmaritimenews.com/archives/tag/alphaliner/>

Assoporti: <http://www.assoporti.it/>

CONFETRA: http://www.confetra.com/it/centrostudi/index_centrostudi.htm

Drewry Maritime Research: <http://www.drewry.co.uk/publications/>

Tanger Med Port Authority: <http://www.tmpa.ma/>

Suez Canal Authority: <http://www.suezcanal.gov.eg/>

UNCTAD Statistics: <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>

World Bank Data: <http://data.worldbank.org/>

WTO, International Trade Statistics: <https://www.wto.org/>

Index de autori

Vittorio Amato este profesor de Știință politică la Universitatea Federico II din Napoli și director al Departamentului pentru analiza dinamicii teritoriale și a mediului din aceeași universitate. Din 2003 este profesor de Geografie politică și economică la Academia Forțelor Aeriene din Pozzuoli. A făcut cercetări ample și a lucrat ca și consultant în domeniile: politica de mediu, planificare și analiză spațială, dezvoltare economică regională și localizare industrială locală, marketing și marketing regional, promovarea turismului, relații economice internaționale.

Daniel Buti este doctor în Științe politice (2012). Lector universitar la Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Autor al mai multor articole privind alegerile și partidele politice din România postcomunistă. Este autorul/coautorul unor cărți precum *Pe cine reprezintă partidele politice. O analiză a partidelor din postcomunismul românesc* (Pro Universitaria, 2014), *Statul sunt eu! Un raport asupra politizării justiției românești* (Pro Universitaria, 2014), *Statul sunt eu! O istorie analitică a crizei politice din iulie-august 2012* (Monitorul Oficial, 2013).

Nicolae Drăgușin este doctor în filosofie cu teză despre Hegelianismul de stânga. Lector universitar la Facultatea de Științe Politice (Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir din București). Cercetător post-doctoral la Universitatea din București. Interese de cercetare: teologii politice (secolele XVIII-XX), relația dintre studiile de comunicare și religie, politică.

Sergiu Gherghina este lector în politici comparate la Departamentul de Științe Politice, Universitatea din Glasgow. Domeniile sale de expertiză și cercetare sunt partidele politice, comportamentul legislativ, utilizarea democrației directe și participarea politică.

Claudia Gilia este Conf. univ. dr., Universitatea Valahia din Târgoviște, Facultatea de Drept și Științe Administrative.

Giovanna Galeota Lanza este doctorandă în Geopolitică și geoeconomie. Deține o diplomă de master în Studii Europene și un master în internaționalizarea întreprinderilor mici și mijlocii. În prezent este cercetătoare la Universitatea „Federico II” din Napoli, la Departamentul de Științe Politice.

Anthony Murphy este student și membru în Consiliul Facultății de Drept și Științe Administrative la Universitatea „Ovidius” din Constanța. Autor sau coautor al unor articole publicate în reviste precum Dreptul sau Sfera politicii. Printre ultimele studii publicate în țară se numără Analiza uzucapiunii în reglementarea noului Cod civil și Reforma constituțională în România după referendumul din 2009. Domeniile sale de interes includ istoria modernă și contemporană, dreptul constituțional și dreptul civil (succesiuni și liberalități, drepturi reale).

Brîndușa Palade este conferențiar universitar la Facultatea de Științe Politice a SNSPA, București și doctor în Filosofie al Universității București (*Magna cum laude*). Este autoarea a peste zece cărți de teorie și etică politică, precum și de filosofia religiei (cea mai recentă fiind *Infinitul fără nume*, Galaxia Gutenberg, 2013). Printre domeniile ei actuale de interes se numără etica mediului și fundamentalismul religios.

Cristian Pîrvulescu este decan al Facultății de Științe Politice, SNSPA. A scris zeci de articole și studii, multe dintre acestea fiind publicate în paginile revistei Sfera Politicii. Între 1999 și 2013 a fost președinte al Asociației Pro Democrația, iar din 2013 este președinte de onoare al aceleiași asociații. Din 2007 este membru al Comitetului Economic și Social European, unde a fost raportor pentru peste 20 de avize în domeniul educației, azilului și migrației, iar din 2015 președinte al *Grupului permanent pentru Imigrație și Integrare* al acestei instituții europene. În 2016, sub coordonarea sa, împreună cu Andrada Nimu și Arpad Todor, a publicat la editura Polirom volumul *Societatea civilă, democrație și construcție instituțională*. Este membru fondator al *Asociației Române de Științe Politice* și al *Societății de Științe Politice*.

Adrian Pop Profesor la Facultatea de Științe Politice a SNSPA, membru al consiliului științific al Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989 și al colegiilor de redacție ale revistelor *Moldoscopy*, *Eastern Journal of European Studies* și *Romanian Journal for Security Studies*.

Alexandru Radu este Prof.univ.dr. Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir“. Publicații recente: *Politica între proporționalism și majoritarism. Alegeri și sistem electoral în România postcomunistă*, Iași, Institutul European, 2012; *FSN – Un paradox politic (1989-1992)*, București, ProUniversitaria, 2013; *Statul sunt eu! O istorie analitică a crizei politice din iulie-august 2012*, București, Monitorul Oficial, 2013.

Iulia Toma este studentă la Departamentul de Științe Politice, Universitatea Goethe din Frankfurt. Domeniile sale de cercetare includ opinia publică (atenție specială dedicată încrederii în politicieni) și procesul de personalizare a politicii.

Ovidiu Vaida este Lector universitar la Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Domenii de interes: creștin-democrație, euroscepticism, sistemul politic românesc, Parlamentul European.

SUMMARY

Editorial

Cristian Pîrvulescu <i>Elections without Attendance and Protests without Limit</i>	3
---	---

The 2016 Election Year

Sergiu Gherghina and Iulia Toma <i>The Lack of Information and Difficult Procedures: Explaining Low Registration for Postal Voting in Romania</i>	8
--	---

Brîndușa Palade <i>The Paradox of the American Popular Vote in the 2016 Elections: The Failure of the New "Epistocratic Democracy?"</i>	23
--	----

Daniel Buti and Alexandru Radu <i>2016 Romanian Parliamentary Election. Between Political Change and Systemic Continuity</i>	30
---	----

Claudia Gilia <i>Reflection of Equal Opportunities Principle in 2016 Elections</i>	41
---	----

Anthony Murphy <i>To Brexit or not to Brexit? A Preliminary Analysis</i>	53
---	----

Review

<i>The Meander of Modernity</i> (Adrian Pop)	63
---	----

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*

Varia

Ovidiu Vaida <i>Europeans on their way. Three rounds of EP elections in Romania</i>	67
--	----

Nicolae Drăgușin <i>The Debate on Communism: Between the Accuracy of Terminology and Playing with Concepts. An Answer to Mr. Doru Pop</i>	81
--	----

Vittorio Amato and Giovanna Galeota Lanzau <i>The Mediterranean as a Hub of Maritime Trade and the Role of the New Suez Canal</i>	86
--	----

Index of authors	103
------------------------	-----

Summary	105
---------------	-----

The 2016 Election Year

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
*Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune
și se pedepsește conform legilor în vigoare.*

